

Mälaren med öar och strandområden

Beskrivningar av nationallandskapets natur- och kulturvärden i Södermanlands län.

Länsstyrelsen i juni 2002
Nytt försättsblad februari 2015

Mälaren med öar och strandområden är i sin helhet av riksintresse. Mark- och vattenområden ska enligt hushållningsbestämmelserna i 4 kap. miljöbalken (MB) planeras och långsiktigt utvecklas så att turismens och friluftslivets, särskilt det rörliga friluftslivets, intressen värnas och stärks.

Syftet med miljöbalkens hushållningsbestämmelser är att bevara natur- och kulturvärden, vatten och vattenkvalitet och områdets långsiktiga betydelse för en både uthållig och konkurrenskraftig utveckling i Mälardalen. Grunden för riksintresset är *de samlade natur- och kulturvärdena* som vid bedömningar av exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön inte får påtagligt skadas. Således har riksdagen genom lagstiftning redan gjort en avvägning av olika allmänna intressen till förmån för natur- och kulturintressena. Den ska gälla vid prövningar enligt lagar som är knutna till MB.

Likväl ska ett riksintresse inte gälla som ett förbud eller bestämmelse om vad som får och inte får göras i området, utan som en signal till myndigheterna. Myndigheterna har att göra självständiga bedömningar och lagtillämpningar.

Denna rapport är avsedd som underlag för kommunernas fortsatta översiktsplanering och för beslut enligt miljöbalkens hushållningsbestämmelser m.m. Syftet är att visa områdets särskilda förutsättningar för en god utveckling av turismen, friluftslivet och boendemiljöerna i enlighet med regionala miljömål. Rapporten vill förtydliga riksintressets samlade värden och beskriva landskapets särprägel, skiftande karaktärer och historiska utveckling.

Rapporten redovisar ett förslag till ny avgränsning av riksintresset enligt 4 kap. MB, vad som kan tänkas skada värdena, vad som behövs för att bevara och utveckla dem och hur de kan säkerställas och skyddas. Tillgängligheten till stränderna och utvidgning av strandskyddet är centrala frågor i rapporten.

Rapporten utarbetades av länsstyrelsens utredare Olle Philipsson i samarbete med Anne Andersson och Anna Götzlinger på Eskilstuna muséer. Länsarkitekt Per Öhring var projektledare. I referensgrupperna deltog tjänstemän med ansvar för plan-, bygg-, naturvårds-, kulturvårds- och fritidsfrågor i Eskilstuna och Strängnäs kommuner samt företrädare för ideella föreningar inom miljö, naturvård, friluftsliv, turism och hembygdsvård.

Förord

Mälaren med öar och strandområden är i sin helhet enligt miljöbalken (MB) ett riksintresse. Mark- och vattenområden skall enligt Särskilda hushållningsbestämmelser i 4 kapitlet MB planeras och långsiktigt utvecklas så att turismens och friluftslivets, särskilt det rörliga friluftslivets, intressen värnas och stärks.

Syftet med Hushållningsbestämmelserna i MB är att bevara natur- och kulturvärden, vatten och vattenkvalitet och områdets långsiktiga betydelse för en både uthållig och konkurrenskraftig regional utveckling i Mälardalen. Grunden för riksintresset är *de samlade värdena*, natur- och kulturvärden, som vid bedömning av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön *inte får påtagligt skadas*. Således har riksdagen genom lagstiftning i MB 4 kap 2§ redan gjort en avvägning av olika allmänna intressen till förmån för natur- och kulturintressen när kommunen skall ta ställning i en fråga.

Likväl skall ett riksintresse *inte* anses som ett *förbud* eller *bestämmelse* om vad som får och inte får göras i området, utan som en *signal* hos myndigheterna. Myndigheterna har sedan att göra en egen självständig bedömning.

Denna rapport om Mälaren med öar och strandområden skall utgöra planeringsunderlag för kommunernas fortsatta översiktsplanering. För att möta framtidens krav behövs ett bättre underlag för att visa vilka särskilda förutsättningar som finns för en god utveckling inom turismnäring, friluftslivet, attraktiva boendemiljöer samt en långsiktig hållbar utveckling inom samhällsplanering i enlighet med regionala miljömål och kretsloppstänkande. Rapporten vill förtydliga riksintressets samlade värden och söka beskriva landskapets särprägel, skiftande karaktärer och historiska utveckling.

I rapporten redovisas ett förslag till ny avgränsning av riksintresset enligt 4 kapitlet i MB.

Områdesvisa beskrivningar redovisar vad som behövs för att bevara och utveckla värdena, vad som kan tänkas skada dem och hur ett säkerställande av skydd kan se ut.

Tillgänglighet till stränderna och utvidgning av strandskyddet är centrala frågor i rapporten.

I jämförelse med andra liknande rapporter i landet för att beskriva ett nationallandskap redovisas kriterier och metod som varit tillämplig i projektet.

Rapporten har utarbetats av länsstyrelsens utredare Olle Philipsson i samarbete med Anne Andersson och Anna Götzlinger på Eskilstuna museer. Per Öhrling, Länsstyrelsen i Södermanlands län, har fungerat som projektledare

Till arbetet har knutits referensgrupper i Eskilstuna och Strängnäs kommun.

Gruppernas sammansättning har varit kommunala tjänstemän med plan-, bygg-, naturvård-, kulturvård- och fritidsfrågor samt ideella föreningar med kunskaper inom miljö, naturvård, hembygdsvård, turism och friluftsliv som bidragit till en bred översikt och intressanta diskussioner.

Bild

Rörligt friluftsliv

Innehållsförteckning	
Mälaren med öar och strandområden	sid
Förord	
Innehåll	
Inledning	3
Specifika attraktioner för Mälardalen	3
Hushållningsbestämmelser	4
Grundläggande hushållningsbestämmelser	4
Särskilda hushållningsbestämmelser	4
Påtaglig skada	5
Storskaliga förändringar	5
Avgränsning av riksintresset	7
Nationallandskapets samlade värden	8
Naturlandskapets identitet	8
Mälaren med öar och strandområden	10
Värdefulla naturmiljöer	11
Kulturlandskapets identitet	13
Sammanfattning	16
Hot	19
Anspråk och möjligheter	19
Säkerställande av skydd	20
Allmänna rekommendationer	21
Planeringsbehov	22
Strandskydd	25
Utvecklingsmöjligheter för friluftsliv och turism	26
Urval av områden	27
Arbetsmetod	27
Kriterier för värden och förutsättningar	28
Områdesbeskrivning Eskilstuna	28
Områdesbeskrivning Strängnäs	57
Källförteckning	105
Naturdatabank	107
Referensgrupp Eskilstuna	107
Referensgrupp Strängnäs	108

Inledning

År 1689 beskrev greve Carl Gripenhielm Mälaren som ”den förnämste och en drottning för alla de insjöar och söte watten, som ännu uthi heela den bekanta världens delar någon med ögon sedt eller efter sann berättelse hört nämnas”.

Vy från Torparudden mot Gisselfjärden

Anspråken ökar på Mälarens stränder och öar. Städerna ser strandnära områden som utvecklingstillgångar för stadstillväxten, fritidshusområden ändrar karaktär till bebyggelse med permanent boende. Verksamheter inom turism och friluftsliv förändras. Förändringarna påverkar hushållningen med vatten och mark, minskar tillgängligheten till stränderna och skadar natur- och kulturvärden. Strängnäs har den längsta strandlängden, hela 545 km, i Mälaren av alla gränsande kommuner kring sjön. Paradoxalt nog är tillgängligheten till strandområden relativt låg. Det är en beskrivning som Strängnäs delar med Eskilstuna.

Strandområden med kvaliteter för friluftslivet står i stark konkurrens med ökat exploateringsstryck. Det var mot denna förväntade bakgrund som riksdagen år 1975 beslutade om en nationell rekreationspolitik i anslutning till den fysiska riksplaneringen (FRP). 25 primära rekreationsområden utsågs i landet för att i samordnade former utveckla turism och friluftsliv. Mälaren med öar och strandområden är med hänsyn till de samlade värdena inom naturvård och kulturmiljövård ett av dessa områden. Samtidigt skapades begreppet Nationallandskap som önskar förklara landskapets särprägel och karaktär i ett nationellt perspektiv. År 1983 utkom Mälärplaneringen – Strukturplan med åtgärdsprogram av Samarbetskommittén för planeringen av primära rekreationsområdet i Mälardalen. Utredningen omfattar västra Mälardalen. Sammanfattningsvis bedöms området hysa goda förutsättningar för ett varierat utbud av attraktioner för ett stort befolkningsunderlag. Mälärplaneringen drar slutsatsen att fyra delar i utbudet av *attraktioner är specifika för Mälardalen* som primärt rekreationsområde:

- Rekreativt utbudet i tätorterna
- Båtlivet
- Kulturlandskapet
- Delar av natur-/ friluftattraktionerna

Det är nödvändigt att samordning sker mellan länsstyrelser, landsting och kommuner i Mälardalen för en långsiktig utveckling av turism och friluftsliv.

Hushållningsbestämmelser enligt MB 3 och 4 kap – Mälaren med öar och strandområden

Bestämmelserna tillämpas vid prövning av frågor enligt 7, 9, 11, 12, 17 kap MB, PBL, VL, Jvl, EIL m fl lagar.

Grundläggande bestämmelser enligt 3 kap MB Grundregel Allmänna intressen skall så långt möjligt skyddas mot förändringsåtgärder som innebär påtaglig skada på dessa intressen. MB	Stoppregel Förbud mot åtgärder som kan påtagligt skada riksintressen. Förbud mot åtgärder som strider mot 4 kap Inga undantag
---	---

Särskilda bestämmelser enligt 4 kap MB Grundregel Områdets samlade natur- och kulturvärden skall skyddas mot förändringsåtgärder som innebär påtaglig skada på dessa värden.	Stoppregel Förbud mot exploateringsföretag och andra ingrepp i miljön som kan påtagligt skada området samlade natur- och kulturvärden – förutom då det gäller; undantag 1: utveckling av befintliga tätorter undantag 2: utveckling av lokala näringslivet undantag 3: anläggningar för totalförsvaret undantag 4: om det finns särskilda skäl, anläggningar för utvinning av värdefulla ämnen och material. Inga undantag gäller för Natura 2000-områden
---	--

Avvägningsregler När det gäller konkurrens mellan riksintressen eller mellan andra allmänna intressen enligt 3 kap MB, sker bedömningar i form av en avvägning som ska visa vilket intresse som ska ges företräde. Endast riksintresse får vägas mot riksintresse. Andra allmänna intressen kan vägas mot varandra, men i alla andra konkurrenssituationer ska i stället stopp- och grundreglerna ovan tillämpas.	När riksintressen enligt 3 kap MB står mot varandra, ska företräde ges det ändamål som på lämpligaste sätt främjar en långsiktig hushållning med marken, vattnet och den fysiska miljön i övrigt. Undantag gäller om en del av området behövs för anläggningar för totalförsvaret, då ska försvarsintresset ges företräde. När andra allmänna intressen än riksintressen står mot varandra, ska företräde ges sådan avvägning som medför en från allmän synpunkt god hushållning.
---	---

Vad är påtaglig skada

Enligt 3 kap MB uppstår påtaglig skada om en exploatering får *bestående negativ inverkan* på natur- och kulturmiljön, eller *tillfälligt stor negativ inverkan* på denna miljö. Bedömningar får göras från fall till fall.

Enligt 4 kap MB uppstår påtaglig skada om en exploatering får *bestående negativ inverkan* på de samlade natur- och kulturvärdena, turismen och friluftsintrössena i hela det avgränsade området – Mälaren med öar och strandområden – eller har en *tillfälligt stor negativ inverkan* på dessa värden.

Man bör vid bedömning av en exploatering inte bara tänka på de direkta störningar av miljön som kan uppstå, utan även på vilka ingrepp eller förändringar av miljön som exploateringen kan medföra på lång sikt. Även en störning *utanför* det avgränsade riksintresseområdet kan medföra påtaglig skada exv. master, vindkraftverk, buller från flygplatser etc. Man bör också uppmärksamma risken för att många små beslut till sist leder till påtaglig skada.

För Mälaren med öar och strandområden innebär bestämmelserna att de delar som är attraktiva för turism och friluftsliv bör användas så att de blir allsidigt tillgängliga och utnyttjade. Reservation av mark kommer sannolikt att behövas för stugbyar, vandrarhem, campingplatser, bryggor för småbåtar mm. Större anläggningar bör i första hand lokaliseras till tätorter i eller i anslutning till riksintresseområdet, där de inte påtagligt stör de samlade värdena och där de har goda förutsättningar för utveckling.

Kommunerna bör samordna sin planering och göra lämpliga avvägningar av var ny mark för turismutveckling bör reserveras, så att man får en lämplig struktur och omfattning av turismutvecklingen samtidigt som man får en långsiktig och god hushållning med mark och vatten i hela riksintresseområdet.

Storskaliga förändringar

Man bör även uppmärksamma långsiktiga förändringar som leder till störningar i ekologiska processer exv. fragmentisering av skogliga kärnområden, tillgänglighet i strandområden, utsläpp av föroreningar och närsalter, ändrad karaktär i fritidshusområden, strukturrationalisering i jordbruket som igenväxning på ängs- och hagmarker, plantering på åkermark etc.

Länets småskaliga landskap ger förutsättningar för en stor biologisk mångfald. Sörmland har varit känt för sin omfattande djurhållning med kött- och mjölkproduktion. De naturliga förutsättningarna med rika fodermarker intill grunda näringsrika sjöar med översvämmande strandängar har tidigt gynnat den inriktningen. Sörmlands karaktär var ”av vackra djur på bete utmed sjön”. Genom nedläggning och sammanslagning av gårdar har markanvändningen blivit allt mer storskalig och likartad. Det naturliga betet har tex. minskat med ca 2/3 under de senaste 30 åren. Antalet mjölkkor år 1960 var 48 360 som sjönk till 28 820 år 1970. I början av 1950-talet var vallodling den dominerande grödan med närmare 40 % av åkerarealen. 1971 var den knappt 25 %. Andel direkta salugrödor har ökat i motsvarande grad.

Miljöföroreningar tillsammans med ändrade brukningsformer inom de areella näringarna innebär att många arter och deras miljöer är hotade. År 2001 registrerades 505 rödlistade kärlväxter i Artdatabankens register för hotade arter, Lantbruksuniversitetet, varav 347 arter är knutna till jordbrukslandskapet. Dagfjärilar, beroende av hävdade naturbetesmarker, visar en tydlig artutarmning genom landskapets igenväxning. Även fiskfaunan drabbas negativt av långsiktiga förändringar som igenväxning på lämpliga lekplatser i grunda vikar och vattenståndsvariationer under lektider.

I slättbygden är övergödningen av Mälaren det dominerande miljöproblemet. Sjön är recipient för olika typer av utsläpp samtidigt som den är dricksvattentäkt för ca 2,0 miljoner människor. Den befolkningstillväxt som förutses i Mälarenregionen innebär en ytterligare tillförsel av föroreningar om inga åtgärder vidtas.

Vattenkvaliteten i Mälaren är starkt kopplad till tillförseln av växtnäringsämnen fosfor och kväve. Jordbruksnäringen ansvarar enskilt för den största tillförseln av växtnäringsämnen. Tillförseln från jordbruksmark är ungefär 4ggr större än kommunala utsläpp. En stor del av kväve- och fosfortillförseln kommer från markutlakning som i sin tur i hög grad är flödesstyrd. Kommunala reningsverk svarar för 25 % (1993) av kvävetillförseln.

Glesbygdens enskilda avloppsanläggningar belastar sjön, främst med fosfor. År 1993 beräknades utsläpp från enskild bebyggelse uppgå till 60 ton/år.

I fritidshusområden utmed Mälaren ändras karaktären till permanent boende som skapar problem med ökade utsläpp i Mälaren. I Eskilstuna kommun finns ungefär 2 000 fastigheter för fritidsboende utmed Mäljarstranden. Vid en inventering av Bygg & Miljö fann man att endast ca 15 % uppfyller krav på enskilda avloppsanläggningar. Ändrad byggrätt eller bygglov ges inte förrän VA- frågan är löst.

I Strängnäs kommun finns omfattande fritidshusbebyggelse på Aspön, Ytterselö och Tosterön samt på Toresundshuvud.

Tidigare inriktning på att minska utsläppen av fosfor måste följas upp med att minska kväveutsläppen radikalt för att erhålla balans och undvika störningar i vattenkosystem i Mälaren och senare även i Östersjön.

Vattenförsörjningsintressena bör få ett större genomslag i nya kommunala översiktsplaner kring Mälaren.

Tillgängligheten i landskapet är avhängigt av mindre vägar, ofta enskilda vägar. Statliga nedskärningar för drift och underhåll av enskilda vägar riskerar därför att resultera i stängda vägar.

Kommunerna bör se över sitt kommunala bidrag till drift och underhåll eller övertagande av huvudmannaskap för särskilt värdefulla vägavsnitt till strandområden för friluftslivet. En dylik översyn genomförs av Eskilstuna kommun.

Bild

Badplats i Slätviken, Eskilstuna

Avgränsningen enligt MB 4 kap 2 § Mälaren med öar och strandområden

Länsstyrelsen föreslår att avgränsningen grundar sig på strandnära skogs- odlingslandskap som haft eller har en direkt koppling till Mälarens historiska utveckling. Det är rapportens ambition att söka klargöra dess historiska perspektiv.

Kriterier för underlag om avgränsning av riksintresset Mälaren med öar och strandområden.

- Naturgeografiska förutsättningar som utgör typiska drag i landskapsbilden och som tjänat som underlag för vegetationshistorisk utveckling och den historiska utvecklingen i allmänhet.
- Odlingsbygder med tilltalande landskapsbild.
- Kulturhistoriska strukturer och närings samband som är karaktäristiska för Mälardalen.
- Särpräglade bebyggelsemiljöer i Mälardalen (3 kap 12§ PBL).
- Strandnära miljöer med höga natur- och kulturvärden.
- Framtida anspråk och förändringar.
- Behov av utveckling och säkerställande av skydd.

Gränsen för 4 kap- området kan i vilket fall som helst inte uppfattas som exakt och definitiv där helt olika förhållningssätt kan råda på de olika sidorna om gränsen. Vilka ingrepp som påtagligt kan skada områdets värden måste bedömas från fall till fall och i ett *helhetsperspektiv*.

Avgränsningen är en signal om att det sjönära området är mycket värdefullt och som inte får påtagligt skadas. Det är omöjligt att förutspå framtida anspråk och hot, men man bör vara medveten om att även ingrepp utanför gränsen kan komma att skada värdena innanför gränsen.

Avgränsningen görs således utifrån dagens kunskapsläge. Vid framtida ändringar av kommunernas översiktsplaner kan kommunerna och länsstyrelsen behöva ta upp avgränsningsfrågan på nytt.

I Eskilstuna kommun varierar det sjönära landskapet genom dess sprickzoner och lerslättdalar som splittrar upp landskapet i rumsliga enheter. Således har Brobyvikens väl avgränsade odlingsbygd ingått som en klar enhet liksom mellanbygden kring Tumboåsen. Tumboåsen är riksintresse för kulturminnesvärden enligt MB 3 kap 6 §. Värden är tydliga och har haft en stark koppling till Mälabygdens historiska utveckling genom äldre kommunikationsleder på åsen och vid Kvicksundet. Tydliga fornlämningar och förhistorisk bebyggelse i Tunaort och Husbygårdar i centralbygd bidrar till en intressant helhet.

Avgränsningen har utökats till att omfatta äldre markslag med naturbetesmark och restbiotoper söder om Sundbyviks gård. Mosaiklandskapet som sträcker sig till Österby gård vid Väsbyviken är att anse som rekreationsområden till Kvicksund med förtätad bebyggelse utmed Mälärstranden. Restaureringsprojekt för att tydliggöra natur- och kulturmiljöer har biologiska och rekreationsmässiga syften har påbörjats. Jordbrukslandskapet kring Vallby by har stora värden för landskapsbild, ett småskaligt vägnät och visar äldre byar på traditionella bebyggelselägen. Landskapet har goda förutsättningar för utveckling av natur, kultur och friluftsliv genom landskapsvårdande åtgärder.

Slättbygden på Kafjärden med alléer, ekskogar på åkerholmar och stora gårdar är ett typiskt Mälärlandskap, som utökats till att omfatta Fiholms slott ägor och Jäder kyrka. Strandängarna utmed Sörfjärden är en rest av de forna, vidsträcktä karrängar som präglade Rekarnebygden innan uppodling på 1800- talet. Äldre fodermarker som översilningsängar utmed Sörfjärden och hagmarker på rullstensåsar är särpräglade markslag för området i sin helhet och måste erhålla riktade ekonomiska miljöstödd.

I Strängnäs kommun ingår Mälarens största öar, där Fogdön och Selaön intar en tät position. Öarna är i sin helhet med angränsande stora fjärdar mycket värdefulla med flera riksintressen enligt MB 3 kap 6 §. Fogdöns variationsrika odlingsbygder ger goda förutsättningar för utveckling av kultur, natur och friluftsliv. Särskilt värdefullt är delar av herrgårdslandskapet, bevarad oskiftade by samt gårdar med äldre näringsstrukturer och ägo gränser. Lokala företagare har ett fungerande nätverk som utgör underlag för utveckling av lokalanpassad turism.

Odlingsmarker i dalgången norr om Mälsåker visar tydliga spår av ett storgods utveckling under 1900- talet. Turism och friluftsliv har goda möjligheter att utveckla kulturutbytet i området.

Lerslättdalen är dominerande på Överselö med Åsa gravfält och stora, enskilda gårdar är kanske hela rapportområdets tydligaste landskapsrum med bevarade strukturer i den historiska utvecklingen. Åtgärder för att tydliggöra och tillgängliggöra landskapets kulturminnen bör prioriteras av kommunen i samverkan med Riksantikvarieämbetet, Stallarholmens hembygdsförening och lokala näringsidkare för utveckling av småskalig turism.

Bild
Åsa gravfält och ”Träsket” Överselö

Nationallandskapets samlade värden

Landskapets identitet

Mälardalsbygden är under lång tid präglad av mänsklig kulturpåverkan.

Utifrån givna naturgeografiska förutsättningar har samspelet mellan människan och hennes omgivning, *den historiska utvecklingen*, format landskapets identitet och karaktär.

Mälardalen har i sin helhet ett vattenanknutet äldre odlingslandskap som är unikt för Europa.

De areella näringarnas utveckling, från forntidens ängs- och beteslandskap, medeltidens byar, från herrgårdar under stormaktiden till nutidens storskaliga jordbrukslandskap är till stora delar tydligt som ”årsringar” i ett av landets tätaste fornminnesområden.

”Dess speciella geologiska och naturgeografiska förutsättningar gav upphov åt ett tätt befolkat och rikt område som dessutom sekel efter sekel växte tack vare landhöjningen”. Inger Ehrström – Resa i Mälardalens historia 1987

Området har och har under lång tid därigenom haft en stor utvecklingspotential – det är naturligtvis ingen tillfällighet att bygderna kring Mälaren en gång kom att bli rikets ekonomiska och administrativa centrum.

Utmärkande för Mälardalens identitet, är det som den franske statsvetaren Edgar Morin kallar ”unitas multiplex, - enhet i mångfalden”. Morin Edgar Penser l’ Europe Ed Gallinard Paris 1987.

Sammanfattande kvaliteter:

- Tydligt avläsbara landskapsrum
- Mälaren med stora öar, arkipelager, omväxlande stränder, djupa vikar och fjärdlandskap
- Särskilt värdefulla natur- och kulturmiljöer
- Bondebygd i mosaiklandskap
- Herrgårdslandskap
- Tydliga och ursprungliga fornlämningsmiljöer
- Rika förutsättningar för attraktioner och upplevelser för olika grupper av människor under såväl sommar- som vintertid

Naturlandskapets identitet

Det är den ständiga växlingen mellan höjder och dalar som är ett genuint karaktärsdrag för östra Svealands sprickdalsterräng med lerslättdalar och sjöbäcken.

Mälaren ligger i ett lågländ som sträcker sig från Östersjökusten in i landet som även omfattar Hjälmaren till Närkeslätten. Det är emellertid svårt att avgränsa Mälardalsbygden.

Tre faktorer är dock väsentliga i sammanhanget, nämligen de naturgeografiska, historiska och kulturella förhållandena. Naturgeografiska regioner har olika karaktärer. Slättbygden har linjära landskapselement som kännetecknar ett storskaligt produktionslandskap. Mellanbygden hyser skiftande naturtyper med en mosaik av markslag som är värdefull för växter och djur samt en tilltalande landskapsbild. Bebyggelsen i form av byar och enskilda gårdar har ofta en lång kontinuitet. Attraktiva boendemiljöer erbjuds på traditionella bebyggelselägen på moränhöjder eller i skogsbryn. Skogsbygden med torpmiljöer har flera värdefulla värden. I oexploaterade skogar finns möjligheter till ostördhet och avskildhet för stressade stadsmänniskor.

Människor upplever landskap olika under sin livstid. Vi söker ett landskap efter våra behov och förväntar oss att finna det tidlöst efter egna värderingar och utgångspunkter. Gemensamt för upplevelsen av ett landskap är de funktionella samband som vi undermedvetet förknippar med vår historia.

Kanske är det trots allt just mångfalden och småskaligheten utan dramatiska former som är det typiska för Mälardalen.

Geomorfologiska strukturer

Mälardalens naturlandskap kännetecknas av små höjdskillnader. Det finns dock två viktiga bildningar som är landskapets verkliga fysikgeografiska kännetecken.

Norra Sörmlands berggrund består nästan helt av urberg, leptit- och sedimentgnejser men även både urgraniter och yngre graniter förekommer, som utgör de undre liggande lagren av den eroderade Svekofenniska bergskedjan som för 1 800 miljoner år sedan dominerade vårt

kontinentblock. För 400 miljoner år sedan uppstod starka spänningar i jordskorpan när den skandinaviska fjällkedjan bildades. Landskapet fragmenterades och delades upp i block som kom att förskjutats i förhållande till varandra, både horisontellt och vertikalt.

Långt senare, under tertiärtiden, för omkring 50 miljoner år sedan, uppstod nya spänningar, men nu från söder. De yngsta och mest påfallande förkastningsbranterna i landskapet är från denna tid. Nu uppkom långa öst- västliga bergryggar som utgör nordbranterna på en serie parallella berggrundssjok. Deras yta har tippats något så att den sakta sluttar mot söder och nästa förkastning. Söder om Mälaren påträffas tre i förhållande till varandra parallella förkastningar. Den nordligaste bildar en skarp gräns i landskapet och utgör den höglänta södra Mälärstranden från Hässelbyholm till Kungsör. Förkastningen framträder i form av bergknallar i Eskilstuna kommun som Ostra Knall, Bredablick, Kolsta hatt och Ängsholmen. Nästa bildar en nära 10 mil lång gräns mellan mellanbygden i söder och slättbygden i norr från Toresund till Eskilstuna. Förkastningen utgör en tvär sydgräns för Eskilstuna kommuns stora jordbruksområde, Kafjärden samt för jordbruksområden på Selaön och Fogdön i Strängnäs kommun.

Den tydligaste och mäktigaste, Gripsholmsförkastningen, löper från Hedlandet västerut till Hjälmaren. Rapportområdets högsta punkt med 89 möh ligger på Lobjörnsberget i Hedlandet. På toppen av alla dessa förkastningar finns gott om fornborgar från järnåldern. Fornborgar är utmärkta utsiktspunkter när man vill studera landskapet.

Förkastningar är storskaliga linjer i landskapet som tillsammans med sprickdalar och rullstensåsar avgränsar tydliga och avläsbara landskapsrum.

Kvartära avlagringar förekommer i flera former i landskapet. Den ur flera avseenden viktigaste formen är Sörmlands rullstensåsar varav några kan räknas som landets mäktigaste och längsta. Mälardalen är rullstensåsarnas klassiska landskap med Strömsholmsåsen, Badelundaåsen, Barvaåsen, Vansöåsen, Strängnäsåsen, Enköpingsåsen och Taxingeåsen. Därtill finns ett flertal mindre och kortare åsar som är avläggare till ovanstående.

Åsarna blev först och främst viktiga kommunikationsleder under forntiden. Betydelsefulla leder och knutpunkter för resande som tex Kungshället på Kjulaåsen är i allmänhet prydda med runstenar. Senare kom åsarna att användas som råmaterial med otaliga grustäckter som gapande sår i landskapet. Rullstensåsarna är även reservoarer och transportörer av grundvatten och därigenom viktiga för vår försörjning av dricksvatten. Det är även på eller i nära åsars omgivning vi finner de tidigaste agrarhistoriska lämningarna, i form av små åkrar. Genom en nära 1000- årig lång kontinuitet av hävd kan man fortfarande tyda dessa ålderdomliga kulturspår på åsarnas enbackar.

I mellanbygdens mosaiklandskap påträffas ändmoräner som är viktiga inslag i landskapsbilden och dessutom utgör värdefulla restbiotoper för flora och fauna. Representativa områden finns på Fogdön och Ytterselö i Strängnäs kommun samt kring Tumbo, Vallby och Jäder i Eskilstuna kommun.

Lösa avlagringar

Morän dominerar men varierar stort i mäktighet. På höjder är materialet grovt, ursvallat och näringsfattigt. Jordmånen utgörs av podsol. Vegetationen består huvudsakligen av barrskogar med liten inblandning av lövträd. På lägre liggande marker i terrängen är andelen finkorniga leror högre i moränen. Jordmånen utgörs av instabil brunjord. Växtligheten utgörs till stor del av lövskogar, ofta med inslag av ädla lövträd och gran. Flacka, grunda lersedimentmarker är i allmänhet uppodlade till åkermark. Strandnära miljöer är strandängar som är beroende av slätter eller beteshävd eller strandlövskogar och klibbalkärr av högt värde för fågellivet.

I sprickdalsterrängens lerslättdalar återfinns glacialleran eller den varviga rödsjukt leran i botten med en mäktighet mellan 3 – 5 m. Ofta innehåller den kalk som härstammar från Gävlebuktens kambrosilurumråde. Glaciallera har i stor utsträckning använts för tegeltillverkning i Mälardalen med koncentration kring Stallarholmen och Mariefred. Den postglaciala, ovarvade, gråa, styva leran ligger ytligare och benämns åkerlera.

Genom den alltjämt pågående landhöjningsprocessen i Mälardalen kom lerslättdalarna att sent uppodlas till åkermark. Landskapet kring Mälaren är geologiskt ungt och ännu oförbrukat. Jordarna i det flikiga landskapet och på Rekarnebygden, Fogdöns och Selaöns slättbygder ger idag den bästa avkastningen.

Mälaren med öar och strandområden

Rullstensåsarna löper i nord- sydlig riktning som därmed övertvåras såväl land- som sjölandskap i Mälardalen. Detta medverkar till Mälarens tydligt avgränsade bassänger, numera sex stycken, varav rapportområdet berör tre. Strömsholmsåsen avgränsar den västligaste fjärden Galten från Blacken och Granfjärden och bildar Mälarens smalaste sund vid Kvicksund.

Mälaren är Sveriges till ytan tredje största sjö. Mälarens avrinningsområde omfattar 226 kvadratmil eller 5 % av landets yta. 70 % utgörs av skogs- och myrmarker, åker- och ängsmarker 20 % och sjöar 10% i avrinningsområdet. En stor del av sjöns tillflöden, hela 46 %, ligger i västra delen eller i fjärden Galten.

Medeldjupet är 12,8 m och drygt 20 % av sjön har ett vattendjup på mindre än tre meter.

Mälaren är en typisk näringsrik slättsjö. Den har dock inte alltid varit så näringsrik. Den stora förändringen inträffade när Hjälmaren sänktes i slutet av 1800-talet. Höga närsalter av främst lagrad fosfor frigjordes då som belastade Mälarens vatten. Förändringen fick effekter på växt- och djurlivet och inte minst på fiskfaunans sammansättning. Mälarens sik var berömd och en karaktärsart med stor betydelse för näringen. Arten minskade starkt i början på 1900-talet men finns dock kvar i små bestånd. Däremot var gös tidigare inte så allmän i Mälaren utan har ökat i takt med eutrofieringen. Idag är arten ekonomiskt betydelsefull för yrkesfisket.

Lax och öring var viktig för avsalu under 16- och 1700-talet och reproduktionen var god fram till 1800-talet. Rättigheterna ägdes framför allt av kyrkan. Bergshantering, reglering och tillflödenas bortbyggande hindrade fisken att komma till lekplatser.

Bild

Ö i granfjärden

Ett annat särdrag för Mälaren är den stora *arkipelagen* med över 8 000 öar, holmar och skär. Mångfalden, natur- och kulturvärden och tillgängligheten utgör grunden för det rörliga friluftslivets riksintresse.

Strängnäs kommun har 367 *öar* i Mälaren varav Selaön är Europas största insjö. Medan Strängnäs har flera stora öar med fasta landförbindelser som upptar nära hälften av kommunens yta och en befolkning om 1/6 av kommunens totala innevånare har Eskilstuna kommun en övärld utan bofast befolkning.

Eskilstunas övärld är huvudsakligen belägen norr om Sundbyholm. De större öarna visar rester av ett kulturlandskap med hög biologisk mångfald trots lång kulturpåverkan. Biologiska strukturer och processer har en lång obruten kontinuitet tillbaka till varmetiden, ca 3 500 f Kr. ”Det var sumpiga urskogar där hjordar av visenter och uroxar drog fram mellan stormfällda trädjättar och där murgröna och mistel bildade täta snärjen högt uppe i trädkronorna”. Gunnar Brusewitz 1988

Den oexploaterade övärlden hyser en unik fauna med flera hotade ryggradslösa djur och vedinsekter som här har sina enda förekomster i landet. Den värmegynnade misteln har i arkipelagen ett av sina kärnområden i Mälardalen och landet. Mindre öar har en karaktäristisk lövskogsprägel med stort inslag av ädla lövträd, främst ek. Terrängen är kuperad och blockrik. Östränderna är typiska för västra Mälarfjärdarna Galten och Blacken med vassbård.

Sundbyholmsarkipelagen är naturreservat och utgör riksintresse för naturvärden och friluftslivet enligt MB 3 kap 6 § 2 st.

Strängnäs stora öar som Fogdön, Tynnelsö ö och Selaön har lång kulturpåverkan och flera områden är riksintresse för kulturmiljövården.

Fjärdarnas arkipelager har skiftande karaktärer och en vegetation som sammantaget bidrar till stora värden för biologisk mångfald och friluftsliv, som i flera avseenden är unika ur ett europeiskt perspektiv. Rördrom och fiskgjuse har ett av världens tätaste populationer i området. Lindön i Sörfjärden har ett gammalt kulturlandskap och ädellövskogar med grova ekar och lindar vilket bidragit till öns höga vetenskapliga värde för vedlevande insekter.

Ramsö och Tynnelsö ö är de enda kvarvarande öarna utan fast landförbindelse med jordbruksnäring, som hyser permanent boende. Nybble holme, Götön och Obygdön är relativt stora öar som helt eller delvis är föga kulturpåverkade. De utgör därför goda referenser för vetenskapliga studier i växtsamhällens utveckling. De två förstnämnda är skyddade enligt MB 7 kap 4 §.

Strängnäs övärld är tillgänglig för båtliv i stor utsträckning eftersom flertalet öar är uppbyggda av morän eller isälvsavlagringar. Östränderna är därför i regel vassfria. Tynnelsö- och Sörfjärden är dock grunda och flacka med mäktiga högvassbälten som gränsar uteslutande till jordbruksområden.

Mälarens flikighet medför att sjön inte tillnärmelsevis upplevs så stor som den egentligen är. Detta är en betydelsefull karaktär som poeter som Nils-Magnus Nilsson återgett i lyriska skildringar, De gröna fjärdarna 1952, och Sigfrid Siewertz i Mälarpiraterna. ”Pojkarna seglade en dag och en natt på Guds försyn. En laber sunnan drev dem sakta fram genom Mälarens labyrintiska värld av fjärdar och sund. Tyst och festligt, i ljum, blomsterdoftande medvind drev Vindrosen fram över glimmande, villsamma vattenvägar, längs ännu spädgröna lövstränder, branta, granvuxna strandklippor och gullblommiga ängar med nyutsläppt brokig boskap, förbi vitblommade trädgårdar gick färden, och tegelbrukens röda längor och grustäckernas stup under avklippta grankanter och små vänliga stadshamnar med flaggor och torn”.

Prästfjärden är den till areal och volym största bassängen i Mälaren. Endast här upplever man en vidsträckt vattenhorisont och storslagenhet av sköna mått. Vattenkvalitén är hög beroende på att tillrinning från närområden och via större vattendrag är i det närmaste försumbar. Prästfjärden har ett siktdjup ned till 5 m och en mesotrof karaktär. Bottenfauna liksom arter i strandnära miljöer visar en högre artrikedom än i någon annan Mälarfjärd. Hornsimpa är en missgynnad art, en glacialrelikt, som lever på kalla botten i friskt vatten, idag främst i Präst- och Björkfjärden.

Prästfjärden är riksintresse för friluftslivet, yrkesfisket och naturvården enligt MB 3 kap 6 § 2 st. Naturgivna förutsättningar har givit *Mälarens stränder* främst två karaktärer. Bergiga, branta stup med vildmarksbetonade barrskogar som tvärt möter vattnet. Tydliga exempel är många i Strängnäs och inte minst på Tosterön och Torparudden. Vackra landskapsscenerier erbjuds över fjärdarna.

Fastlandsstranden mot Mälaren i Eskilstuna är 99 km lång varav nästan hälften visar en barrskogsbevuxen strand från Norrby till Torshälla huvud.

Den andra karaktären tillhör slättbygdens jordbruksområden med grunda sedimentrika botten som hyser en eutrof vegetation. Tillgängligheten är begränsad från land och sjö. Fågellivet är art- och individrikt. Sör- och Tynnelsöfjärden är tydliga exempel, som omfattas av EU: s Habitat- och Fågeldirektiv. De båda fjärdarna har höga vetenskapliga värden för naturvården. Sörfjärden omfattas även av RAMSAR- konventionen tillsammans med Ridö- Sundbyholmsarkipelagen. Stränderna utgörs i allmänhet av lövskogar, som genom landhöjningsprocessen kan anses som sekundära naturskogar.

Fiskfaunan i grunda, varma fjärdar är art- och individrik. Betydelsefulla lekbotten för gös finns i området.

Från Mälaren finns tilltalande vyer in i odlingslandskapet med enskilda gårdar, herrgårdar, slott och kyrkor. ”De som resa i Mälaren, finna så mycket som förtjänar uppmärksamhet. Pittoreska utsikter, besynnerliga kontraster, de angenämaste prospekter över ansenliga fjärdar, emellan så många olika öar och holmar – de behageligaste perspektiver vid flera sund och smala passager. Än möter en kyrka, än ett slott, eller en sätesgård, eller strödda lantmannahus, vilka icke sällan äga den vackraste belägenhet”. Johan Fischerström - Utkast til Beskrifning om Mälaren (1785).

Hösten 1688 seglade lantmäterikontorets direktör Karl Gripenhielm runt Mälaren på en jakt för att låta avbilda större gårdar, slott och vyer av städer. Ett år senare överlämnades en karta över Mälaren som Karl XI beställt. Bland dessa vyer, knappt så stora som ett ordinärt vykort och målade i gouachefärger, finns tretton bilder från stormaktstidens Sörmland. Kännetecknande för bilderna är att de är autentiskt avmålade till skillnad från kopparstickens försköningar om hur ett idealskönt landskap skulle te sig.

Gripenhielm avbildar slotten som corps de logier i ett större gårdskomplex där rödfärgade ekonomibyggnader och bodar tränger in på herrsätets knutar. Trädgårdarna eller parkerna skildras som trovärdiga till vanliga fruktträdplanteringar. Bakgrunden utgörs vanligen av stora granskogar i dyster slutenhet.

Värdefulla naturmiljöer

Flerskiktning med grova lövträd, ett artvarierat buskskikt och en artrik örtflora är biologiska strukturer som är typiska för Mälardalens skogsmiljöer. Grova lövträd med håligheter och rötad

ved är livsnödvändiga habitat för en rad specialiserade vedlevande insekter. Ett rikt utvecklat fält- och buskskikt är en i ekologiska sammanhang en av de viktigaste strukturerna och byggstenarna för ett artrikt insektsliv. Regelbunden tillgång på substrat med olika kvaliteter tillsammans med ljus- och fuktmosaik innebär gynnsamma förutsättningar för arter bland den lägre floran och faunan, särskilt sporbildande växter och ryggradslösa djur. Orörda skogars inre naturliga dynamik skapar solexponerade, örtrika gläntor.

Bild

Ädellövskog på Stråholmen i Sundbyholmsarkipelagen

Abiotiska faktorer, såsom klimatet, har en avgörande roll i sammanhanget i Mälarens lågland som bidragit till gynnsamma förutsättningar för biologisk mångfald.

Nyligen utpekade Naturvårdsverket Mälarens *strandlövskogar* i en rapport som värdefulla i landskapsekologiska sammanhang. Strandlövskogar är en av våra mest artrika skogstyper vi känner. Stora områden på fastlandet är svåra att finna. Stora lövskogar påträffas på Österby gård i Väsbyviken, i Sörfjärdens strandområden och längs Överselös stränder mot Segerö- och Tynnelsöfjärden.

C-J Clemedson nämner att *klibbalskogens* omfattning på Selaön minskat till följd av uppodling i början på 1900-talet. Sedan 1950-talet synes dessa biotoper ha fått en renässans, vilket är viktigt att uppmärksamma och värna. Jordbrukets strukturrationalisering har medfört att dessa marginalmarker numera lämnas till igenväxning.

Dock är det viktigt att värna strandområdena som fram till idag varit regelbundet hävdade av djur eller slätter av flera orsaker såsom landskapsbild, fågelliv, biologisk mångfald och det funktionella sambandet mellan människa och omgivning under historisk utveckling.

Rapportområdets största sammanhängande hävdade *strandängar* finns i Sörfjärden, från Vävle gård till Strand gård.

Ståndsmässigt uppförda under medeltiden ligger herrgårdarna i Mälardalen ofta i strandnära lägen. Det är i allmänhet här och i gårdsnära miljöer vi finner *ädellövskogar* i Mälardalen. Ekskogen gynnas förutom av klimatiskt betingade faktorer i skyddade branter och lerslättdalar också av adeln som önskade ståndsmässigt anlagda parkskogar. ”Det är adeln som står bakom skapelsen av det sköna parklandskapet, de ekhagar och ekängar, som är Mälardalens prydnad”. G Brusewitz 1988

På fastlandet är dock dessa naturtyper starkt kulturpåverkade och att anse som rester av ett tidigare mer omfattande ädellövskogsbruk i lövängar, ekhagmarker, lundar och parker. Områden med naturskogsprägel saknas dock inte. Brobyö, Askholmen och Fiholm i Eskilstuna är pärlor och de två sistnämnda är Natura 2000. I Strängnäs kan nämnas Plångsta, Bergshammar, Gorsingeholm- och lund, Herresta och Hjorthagen. De tre sistnämnda är Natura 2000.

Mårten Sjöbeck har deklarerat ”att det i vår tid inte finns så mycket som ett enda tunnland av svensk lövurskog kvar och att den av allt att döma var utplånad redan under medeltiden. Det är inte bara klimatförändringen och jordförsämringen som spelat stor roll i det sammanhanget – för vad som hänt under det senaste årtusendet är det, liksom i så många andra typer av landskapsförvandling, människan och ingen annan som skall påta sig skulden”.

Däremot finns inom arkipelagerna i Eskilstuna och Strängnäs kommun ädellövskogar med signal- och rödlistade arter som tydligt visar på den avgjort viktiga kontinuiteten av orörda förhållanden. Öar inom Sundbyholm- och Segersöarkipelagen är bra exempel.

Där beteshävdan varit regelbunden växer *örtrika ängar*, där särskilt backsippa på *torrängar* uppträder allmänt på åsarna i Mälardalen. De botaniskt mest intressanta torrängarna finns på gravfältet vid Åsa på Selaön, på Prästkullarna norr om Ytterselö kyrka, vid Bädarn på Aspön samt inom naturreservatet Sofiebergsåsen norr om Kjula.

Bild

Sofiebergsåsens naturreservat

I det Mälarnära odlingslandskapet som till stora delar är *bondebygd* med stor variation av markslag, *mosaiklandskapet*, finner vi rester av by-, gård- och torpmiljöer av höga natur- och kulturmiljövärden.

Olikåldriga, flerskiktade med ljus- och fuktmosaik är artrikedomen hög kring gamla kulturspår, som bygränser, ägo­gränser mellan inäga och utmark, fågator etc.

Det historiska sambandet framgår tydligt i det gamla ängs- och beteslandskapet. Mångfalden av arter, olika träd och buskar, tilläts förekomma, främst på grund av att alla dess hade sin givna användning i folkhushållet. De utgjorde viktiga hörnstenar i livets nödort. Det var i regel i Mälardalen man fann de ädla lövträden, apel, oxel, hassel, rönn, slån, nypon mm. ”Odlingslandskapet med dess vitsippsgläntor, enbackar och gammelekar hör till våra mest sårbara naturtyper. Att försöka bevara något av detta ålderdomliga landskap är en av naturvårdens viktigaste uppgifter”. G Brusewitz ur Antecknare 1988

Mellanbygdens mosaik av markslag med långa bryn är karaktäristiskt för västra Rekarnebygden, Helgarö, Selaön, Toresund och Mariefred. Landskapet förknippas med betande djur på omväxlande hagmarker. Markerna har ofta en kontinuitet av hävd som präglats av boskap och gynnat en artrik flora. Hävden är således viktig för att förstå markernas kulturhistoria. Om att föra bondekulturens markanvändning vidare skriver Carl Fries 1965, ”man förbisåg att det till stora delar var frågan om terräng och växtlighet som genom tiderna har formats av den boskapsskötande bondens hushållning”.

Kulturlandskapets identitet

Natureografiska förutsättningar är byggstenar på vilka människor danat landskapet i den historiska utvecklingen. De funktionella sambanden, näringar såsom odling och bondeskogsbruk, fiske, bosättning, kommunikation etc har grundat vår bild av Mälardalen.

Landhöjningsprocessen är en central faktor i Mälardalen som tillät nykolonisation av uppgrundade, jungfruliga marker. De blottlagda kärr- och fuktängarna gav rikligt med vinterfoder för stora boskaphjordar. Våtängar var det centrala markslaget under järnåldern. Ängsbruket behöll ställningen fram till 1800- talet när dikning fullbordades och omvandlade vidsträckta kärrängar till åkermark på slättbygden.

”En av hävstångarna till Sveaväldets maktutveckling var den hart när obegränsade rikedomerna på foder och bete åt boskapen. Det var Mälaren själv och dess fruktbara dalbottnar som under forntidens slutskede gav mark och must åt ett rike”.

”Sörfjärden och Kafjärden tecknar konturerna av Mälarens historia. I detta förlopp representerar Sörfjärden de första leden, bestämda av naturen, Kafjärden de utvecklingsstadier i vilka mänskligt arbete spelar in”. Carl Fries 1965

Mälaren var även den motor och *kommunikationsled* som såväl under vinter- som sommartid gjorde det möjligt för transporter. Birka är den äldsta kända staden i Sverige. Den uppstår omkring år 800 på Björkö i Mälaren men upphör i slutet av 900- talet och ersätts av Sigtuna. Vikingatidens tidiga handel och kulturutbyte lade grunden för framtida kommunikationer. Medeltidens städer kring Mälaren får stadsprivilegier omkring år 1300. Flertalet av dessa ligger strategiskt placerade vid sund, näs eller åmynning. Handel med spannmål från Rekarnebygdens kornbod och transport med gods från Bergslagens bruk bidrar till Mälardalens ekonomiska och administrativa centrum i landet. En tradition som andra bygder inte kan uppvisa. Borgen på Gripsholms slott, i Sankt Eskils gemak, användes som landets skattkista för silver från Sala silvergruva.

Landhöjningen bryter sjöförbindelserna mellan Mälaren och Saltsjön. ”Stora farleden in från Östersjön genom Täljesundet var vägen till Svearikets hjärta tills den genom landhöjningen grundades upp. Mot vikingatidens slut kunde inte ens vikingarnas grundgående fartyg ta sig igenom, än mindre de utländska köpmännens djupare koggar. Senast från 1200-talets början blev Mälaren definitivt en insjö. Först Helgö och sedan Birka hade hamnat i bakvatten och samma öde drabbade slutligen Sigtuna. Stockholm tog över och fick stadsprivilegier år 1252”. Inger Ehrström 1987

Fornlämningar

”Mälardalen internationellt sett är en forntidsbygd med få motstycken”. I Ehrström 1987

Mälarens viktiga handelsleder bevakades av strategiskt placerade och välbyggda *fornborgar*. Stenby skans invid Strängnäs­fjärden, Saxeborg och Kalkudda skans vid Gripsholmsvikens inlopp

är bevarade bevaknings- och farledsborgar. En annan kategori borgar var tillflyktsborgar som anlades under orostider eller folkvandringstid. En av områdets mest tydliga och pedagogiskt sevärda är Rällingeborg, som tjänade skydd för människor i byar som Rällinge, Viggeby, Ekeby och Väsby.

Efter Uppland är norra Sörmland påfallande rikt på *runristningar*. I stort sett varje socken har ett flertal runstenar varav ett fåtal på sin ursprungliga plats. Många är flyttade till kyrkorna. Mervallastenen på Ytterselö har en tydlig runskrift; ”Sigrid lät resa denna sten å Sven sin bonde. Han ofta seglat till Semgallen med dyrbar knarr förbi Domesnäs”. Stenarna placerades ofta vid passager på åsar, sund eller tingsställen för att sprida budskapet. En av landets märkligaste runristning finns på en berghäll vid Ramsundet i Jäder socken. Den berättar i bildframställning Sagan om Sigurd Fafnesbane. Legenderna om handelsmannen Ingvar finns upptecknat på ca 30- tal sk Ingvarsstenar i Mälardalen, varav ett tiotal kring Strängnäs.

Lämningar från brons- och äldre järnålder är relativt få kring Eskilstuna och Strängnäs. Området var ett skärgårdslandskap och bosättning kunde endast ske på högre partier då havsnivån stod 10 m högre än nu i början på äldre järnålder. Det är främst på förkastningsbranten söder om Kafjärden, kring Häråd och vid Bosved lämningar påträffas.

Det är först under yngre järnålder som talrika *by- och gårdsgravfält* anläggs. Gravfält intill Husby- och Tunagårdar avviker genom sin storlek från de sedvanliga gårdsgravfälten. Det tros hänga samman med gårdarnas makt- och centrala position i det tidiga vikingasamhället. Mäktiga gravfält från den tiden är Prästgårdsgravfältet i Tumbo med över 400 synliga gravar. På Selaön har Åsa gravfält med över 250 gravar en kraftfull position. *Storhögar* ligger alltid nära Husbygårdar och antas hysa rester efter mäktiga män eller tom kungar. Ingjaldshögen på Fogdön är ett praktfullt exempel i en bevarad kulturhistorisk intressant miljö.

Bebyggelsen

”Jag får aldrig nog av er, röda och vita svenska hem och bondgårdar, så lika och ändå så roande olika”. Karel Capek, i boken *Travels in the North*(London 1939)

Mälardalens äldsta bebyggelse är liktydig med placeringen av järnålderns by- och gårdsgravfält. Bygderna växte genom en inre förtätning av de gamla centralbygderna. Dagens odlingsbygd sammanfaller till stora delar med den bebyggelsestruktur som skapades under vikingatid.

Bebyggelsen lades så gott som alltid på moränimpediment i det sörmländska småbrutna landskapet. Från skogsbrynet eller på moränimpediment i det omgivande åkerbrukslandskapet var mark- och klimatförhållandena goda. ”I detta forntidslandskap hade bebyggelsen helt naturligt sin plats i stigningarna mot berg och skog”. C Fries 1965

Bostadshuset och gården lades gärna, med tanke på klimatförhållandena, i en syd- eller västsluttning och med den skyddande skogen i ryggen. Byggnaderna bildade ett soligt och skyddat gårdsrum med frukt- och vårdträd. Det gynnsamma klimatet i Mälardalen skapade goda förutsättningar för odling av frukt och bär. Många gårdar specialiserade sig på denna binäring jämte det ordinarie jordbruket.

Enkelstugan, var torparfamiljens bostad, finner man i stort antal på godsmarker.

Parstugan, var den självägande bondens bostad, var allmänt förekommande på slättbygden i Mälardalen. Bostadshusens färgsättning är traditionell faluröd.

I byggningabalken av Svea rikes lag år 1734 förtecknas bondens laga hus, vilka hus, som skulle ingå i en gård. Där talas om stuga med förstuga och kammare, källare, visthusbod, sädesbod och redskapshus, hemligt hus, fähus, fårhus, stall, logar och lador, därefter står det och en fritt att bygga till sin gård efter behov.

Varje gård har varit av centralsvensk typ, en följd av det medeltida solskiftet, som i Sörmland var fullt genomfört i slutet av 1200- talet. En centralsvensk gård består av två huvuddelar, en mangård och en fägård, skilda åt av en tvärställd länga. Längan utgörs ofta av stall, visthusbod och drängkammare.

Med undantag från slättbygdens byar kring Sörfjärden, i Jäder och Fogdö socknar, är bebyggelseenheter små, bestående av två till tre gårdar. Anledningen härtill, till skillnad mot slättbygden norr om Mälaren, är naturgeografiska förutsättningar. Sprickdalsterrängens trånga odlingsbygder med lersediment, små, talrika "odlingsrum" anvisade en naturlig anpassning, som kännetecknas av småskalighet och omväxling. Landskapets mosaik av markslag gynnar en variation som inriktas mot såväl spannmålsproduktion som kreatursskötsel. Landskapet bär i allt väsentliga drag fortfarande prägel av den *bondebygd*, som skapades under yngre järnålder. Goda exempel på bebyggelsemässigt självständiga gårdar men med gemensamma by- och ägo gränser visas i Vansö socken på Fogdön. Området är riksintresse för kulturmiljövården.

Slättbygdens stora *reglerade byar*, som Ostra i Kafjärden eller Husby på Aspön, härstammar från vikingatidens kollektiva våtängsbruk. När skifteslagarna på 17- 1800- talet genomfördes i expansiva bygder skiftades gårdarna till förmån för nyodling av åkermark och privatisering. Inom området mellan Strängnäs och Eskilstuna fanns ett starkt inslag av skattebönder (självvägande) jämte kloster- och kyrkojord. Området kan ännu visa några exempel på karaktäristisk bykänsla i Nybble by på Överselö, Hannemyra by på Fogdön och Vallby by i Kafjärden.

Stormannagårdar och herrgårdar förknippas med slättbygdens storskaliga jordbrukslandskap. De har en rik historia från det medeltida samhället. Med få undantag ligger de på kloster- och kyrkojord och uteslutande nära Mälaren. Gårdarnas kontinuitet i bosättning speglar ängsbrukets utveckling från vikingatidens våtängar och fram till medeltidens lövängslandskap. En karaktär som vi ännu ser rester av i rika ädellövsmiljöer och värdefulla landskapselement som alléer och äldre vägar.

Mälarens rikedomar i form av fisk för avsalu, kommunikation etc var också avgörande faktorer för gårdens makt över egendomar och människor i bygden.

Representativa herrgårdar påträffas kring Sörfjärden, på Aspön, Selaön samt i Toresund socken kring Mariefred.

I riksintresseområdet ligger inte mindre än 13 *kyrkor*, varav 10 i Strängnäs. De är av stort kulturhistoriskt värde med bevarade ålderdomliga drag samt samband med bygdens historiska utveckling. "Kyrkan här i socknen, som förr bestod av våta slätterängar. Det betonar återigen den forna sidvallsslåtterns betydelse; kyrkan stod mitt i ängen, kärret, maden, den stora allmänningen inom en hel krets av byar; därmed stod den också mitt i socknen", C Fries 1965.

Området hyser flera *kyrko- och klosterruiner* av högt kulturhistoriskt intresse som även varit av central betydelse för landets utveckling. En av de tydligaste exempel härpå är Vårfruberga klosterruin på Fogdön.

Förgängliga *industriminnen* är tegelbruken som förr fanns i större gårdars närhet i stor omfattning, främst under stormaktstiden. Råvaran låg i mäktiga lerlager i sprickdalarnas bottnar. Epoken varade i vissa fall i århundranden, fram till 1900- talets mitt, inte minst på Selaön.

Bevarade, ålderdomliga byggnader som visar de areella näringarnas utveckling är fåtaliga. *Ängslador* var förr vanligt förekommande på översilningsmarker i slättbygden. Idag finns inga kvar.

Sjöbod i bevarat skick med högt kulturhistoriskt värde finns vid Mora by. Av intresse, om än i förändrat skick, är en av ursprungligt tio sjöbodor i Torshälla småbåtshamn som används som förråd av ångbåtsföreningen S/S Gerda. Förvaringsbod för fiskenäring påträffas vid Sörfjärden där tradition fanns att dra not för braxenfiske. *Idö notbod* kallas även för Gustav Vasa bod.

Ålderdomliga fångstmetoder finns återberättat i Johan Fischerström Beskrifning av Mälaren år 1785. Spjällkatse var en vanlig fångstmetod liknande en ryssja och användes i Björsund fram till 1950-talet.

Bild
Sjöbod Mora by

Båt- och skeppsvarv påträffas kring Strängnäs. På Hästholmen i Segeröfjärden bedrevs verksamhet fram till 1920- talet och byggnader är bevarade i en fin helhetsmiljö.

Sjökrogar i bevarat skick finns på Stråholmen i Sundbyholmsarkipelagen, vid Krokhamn på Helgarö och i Kolsundet öster om Stallarholmen. De var tillsammans med gästgiverigårdar fast organiserade och viktiga knutpunkter i landskapets kommunikationsnät. Till skillnad mot gästgiverierna på fastland varade sjökrogarnas funktion en bit in på 1900- talet.

Rekreations- och friluftslandskapets identitet

Sammanfattande kvalitéer

- Tilltalande landskapsbild
- Vandring och cykling i natur- och kulturmiljöer
- Vackra utsikter över fjärdlandskap
- Möjlighet till ostördhet
- Vildmarksbetonade naturområden
- Besöksanpassade naturområden
- Fiske såväl vinter- som sommartid
- Bad
- Båtliv
- Båtsport
- Skridsko- och skidåkning
- Isjakt
- Kanot
- Arrangerade båtturer
- Vetenskapliga natur- och kulturstudier
- Kulturella evenemang
- Tätortsnära service, logi och kommunikation
- Anläggningsintensiva natur- och kulturområden
- Tillgängliga strandområden - Allemansrättslig tillgänglighet till strandområden
- Fritidshusområden

Mälardalslandskapets variationsrika natur till land respektive sjö och tydliga, ursprungliga och samtidigt pedagogiska fornlämningsbestånd utgör grunden för det rörliga friluftslivets värden. Dessa värden får inte skadas av exploateringsintressen enligt MB 4 kap 1 §.

Kulturlandskapet ger i mötet mellan markslagen förutsättningar för *tilltalande landskapsbild*. Slättbygdens storskalighet med linjära landskapsstrukturer som vi känner igen på Kafjärden med alléer till herrgårdar och ädellövskog på åkerholmar, Fogdöns riksintressanta oskiftade och reglerade små byar där inget markslag tillåts växa sig alltför stort, Aspöns öppna jordbrukslandskap med kulturhistoriskt intressanta medeltida gårdar och stora, enskilda gårdar i den öppna lerslättdalen på Överselö, som i forntiden var en viktig vattenled. Mellanbygdens mosaiklandskap är de långa, krokiga brynnens marker med skog, åker, äng och hagmarker. Här finns en lång tradition av bosättning med småskalighet, äldre markslag och ett betespräglat landskap med vegetationshistorisk särprägel. I ekotonen mellan olika odlingsbygder, eller i förkastningsbranternas randzoner, påträffas brynlandskapet, som vi i området känner från Österby i Tumbo, Rällinge i norra Fogdön, Skäggesta på Ytterselö, Edeby i Toresund och Viggeby i Mariefred.

Friluftslivets möjligheter till *vandring och cykling i natur- och kulturmiljöer* är goda i det småkuperade, skiftande landskapet. Gyllenhjelmiska leden från Årby naturreservat till Sundbyholm passerar skogs- och odlingslandskap utmed Mälärstranden är av kulturhistoriskt värde. Sörmlandsleden tangerar enbart riksintresseområdet vid Mariefred. Cykelleden Mälardalsleden och Näckrosleden medger flera intressanta etapper på landskapets ålderdomliga vägnät efter Mälärstranden.

Landskapets höjdsträckningar är utmärkta punkter för *vackra utsikter över "Mälarens gröna fjärdar"*. Var helst gläntor tillåter, skogen glesnat eller från fornborgar i hela området är vyer väl värda den ansträngning den krävt för att nå målet.

Möjlighet till ostördhet är ett nyckelord för livskvalitet, som Översiktsplanen i Strängnäs kommun tar fasta på i samband med Stora opåverkade områden, enligt MB 3 kap 2 §. För det rörliga friluftslivet är förutsättningarna störst i Mälarens oexploaterade arkipelager, som Präst-

och Arnöfjärden samt Granfjärden i Strängnäs och Blacken i Eskilstuna. Strandområden som ännu är oexploaterade av någon bebyggelse är få och därför viktiga att värna.

Vildmarksbetonad natur förknippas ofta med karg, olikåldrig barrskog på bergshöjder eller i åssluttningar. Det kan självfallet även gälla äldre, flerskiktad lövnaturskog. I båda fallen har Skogsvårdsstyrelsen identifierat bestånd med höga naturvärden. Men för friluftslivet kan produktionsskog med hänsyn vara värdefull för upplevelserika intryck i oexploaterade områden. Där naturskogar möter vatten är upplevelsen påtagligt stor från såväl land som sjö.

Naturresevat, vilthägn med vandringsleder, gäst- och naturhamnar kan sägas vara *besöksanpassade naturområden*. Tillgängligheten är god och kanalisering av besöksstrycket är avvägt mot naturvårdens intressen. Mälarplaneringen 1983 har pekat ut konfliktområden mellan friluftslivet och störningskänsligt fågelliv i första hand på mindre öar. Den redovisar även förutsättningar för natur och friluftsliv.

Mälarens grunda, näringsrika vatten ger goda möjligheter till *fritidsfiske* året om. Fiske efter gös dominerar på sommaren i hela området. Gädda, abborre och lake är betydelsefulla för vinterfisket på tidig is i vikar och fjärdar. Sörfjärden och fjärdarna runt Tosterön är populära under vinterhalvåret. Mälarplaneringen pekar ut Sundbyholm, Strängnäs och Mariefred som baspunkter för fisket. Länsstyrelsen tillhandahåller fiskebestämmelser för Mälaren.

Friluftsbad ligger nästan uteslutande vid rullstensåsar, vilka bidrar till bättre vattenkvalité i Mälarens näringsrika, gröna vatten. Bad har stor lokal och i vissa fall regional betydelse. Sundbyholm, Löt och Strandbadet i Mariefred hyser en stor attraktionskraft även för utomregionala besökare med varierade logiformer. Kommunala bad har under de senaste decennierna minskat och överlåtits till föreningar att sköta underhåll. Flera bad har kommit att uppfattas som privata i framförallt fritidshusområden.

Båtliv och båtsport har ökat markant sedan 1980-talet. Det är Mälarens arkipelager på dagsutflyktsavstånd från hemmahamnarna som är populära för båtfolket. Sundbyholmsarkipelagen utgör populära resmål för båtfolk från Västmanland. Naturhamnar, skyddade för vind och med lämpligt djup, finns relativt jämnt fördelat i förhållande till tätorternas läge. Service på öarna förekommer i form av sopmajor, toaletter etc. Konflikter mellan yrkesfisket, naturvården å ena sidan och båtlivet å andra sidan är enligt yrkesfolk på Mälaren relativt sällsynta. Marina anläggningar med gästplatser har byggts ut för att möta ett ökat servicebehov i hela området. Antalet gästplatser uppgår i området totalt till ca 275. Det är koncentrerat till de större tätorterna som även kan erbjuda kommersiell service och handel. Sundbyholm är väl i det sammanhanget ett undantag, som för övrigt kan erbjuda en av Mälarens bästa marina anläggning intill Sundbyholms slott.

Fjärdarnas tidiga isläggning inbjuder till turer med *långfärdsskridsko*, som på senare år ökat i popularitet i hela Mälaren. Vattnen vid Sundbyholm och Strängnäs synes även vara lämpade för *isjakt*. Vintersporten attraherar långväga utövare från hela mellaneuropa. Utflykter på Mälaren med *kanot* är perfekt i de otaliga vikar och fjärdar. Med kanoten tar man sig fram ostört i blockiga vatten som Rällingeviken och arkipelager i Algövik.

Flera kommersiella båtbolag *arrangerar båtturer* från Torshälla, Strängnäs och Mariefred. S/S Mariefred trafikerar traden till Stockholm på somrarna. Birkas intressanta kulturlandskap når man via båttur från Strängnäs.

Det variationsrika naturlandskapet i ett av landets mest fornminnesrika kulturlandskap bidrar till rika förutsättningar för *vetenskapliga natur- och kulturstudier*. Lokalt engagemang utgör basen för en intressant helhetsbild. Tillgänglighet och information är avgörande faktorer som ytterligare bör stimuleras. Utvecklingsmöjligheter är goda. Natur- och kulturmiljöer av internationellt värde skall ses i ett helhetsperspektiv. Lokalföreningar inom naturvård och hembygdsvård i Eskilstuna och Strängnäs tillgängliggör och förvaltar värdefulla miljöer. I Strängnäs bedriver hembygdsföreningar utåtriktad verksamhet för att tydliggöra bygdens historia. Naturskyddsföreningen i området har under flera decennier aktivt restaurerat strandängar,

hagmarker, parker och våtmarker kring Sörfjärden. Vandringsleder och fågeltorn bidrar till ökad tillgänglighet i jordbrukslandskapet. Temadagar arrangeras för lokalortsbor och regionala inventeringar administreras från en gemensamt hyrd fältstation på Strandåsen.

Mälaren har i jämförelse med övriga primära rekreationsområden i landet det största befolkningsunderlaget inom några timmars reseavstånd. Kulturlandskapets bevarade, ålderdomliga byggnadsbestånd i tydliga landskapsrum är utan tvekan de tillgångar som sätter sin prägel på Mälaronrådet. Tätorternas museer, teatrar och andra *kulturella evenemang* har såväl lokal som regional betydelse. Fyra slott i området ingår i föreningen Mälarslott där 18 slott runt Mälaren samverkar för att underlätta för besökare. Alla anläggningar är tillgängliga från land och vatten. Herrgårdsturer från Mariefred till Eskilstuna visar kulturhistoriska miljöer i typiskt Mälarslandskap. Flera herrgårdar erbjuder logi och på Fiholms slott kan offentliga konserter avnjutas. Det lokala utbudet bidrar således till en värdefull helhet och en betydande roll i Stockholms internationella turistarrangemang.

Tätortsnära service, logi och kommunikation är grundläggande faktorer för att tillgodogöra sig rekreationsutbudet i natur- och kulturlandskapet. Tätorterna utgör kärnor som kompletterar varandra.

En god service genererar många turister som i sin tur skapar lokala arbetstillfällen. Förutsättningarna att färdas med kollektiva transportmedel har avsevärt förbättrats genom tågtrafikens utbyggnad under 1990- talet i hela Mälardalen. Busstrafiken når ut till flera för friluftslivet viktiga, tillgängliga strandområden under sommar- och vintertid. Mälärplaneringen 1983 pekar på under Sociala mål att ”I Mälardalen ska särskilda hänsyn tas till eftersatta gruppers möjligheter att utnyttja rekreationsutbudet. Målgrupper är rörelsehindrade, synskadade, utvecklingsstörda m fl handikappade samt ekonomiskt svaga samhällsgrupper”.

Olika övernattningssalternativ är nödvändiga för att områden skall kunna nyttjas. Särskilt campingplatser bygger på värden i natur- och kulturlandskapet samt på tätortsnära värden. Mälardalen har i sin helhet ett rikt och varierat utbud av attraktioner för friluftsliv. I Eskilstuna och Strängnäs är utbudet inriktat på natur/friluftsliv och kultur. *Anläggningsintensiva natur- och kulturområden* har regional dragningskraft som Sundbyholm och Strängnäs samt i vissa fall även nationell som Gripsholm i Mariefred. Stallarholmen med ett unikt fornlämningsbestånd på Selaön har goda förutsättningar av utveckla rekreation i kulturlandskapet samt båtlivet.

Exploateringsgrad, privatisering och naturgeografiska förutsättningar är grundläggande faktorer som avgör i vilken utsträckning *strandområden är tillgängliga* för friluftslivet. I jordbruksområden råder för närvarande en relativt låg tillgänglighet, både från land och vatten, beroende på näringens markanvändning och strändernas i regel breda vegetationszoner med högvassbälten.

Ett rikt förgrenat vägnät med olika standard medger en ökad rörlighet i landskapet. Flertalet småskaliga och intressanta vägar för friluftslivet är dock att anse som bruksvägar för areella näringar och i regel avstängda. Ett fåtal, av kommunerna underhållna och bidragsberättigade vägar, tillåter allmänheten komma ända fram till värdefulla, oexploaterade strandområden.

Fritidshusområden är med få undantag i kommunerna lokaliserade till det äldre bondesamhällets utmarker, på kuperade, bergiga skogsområden. Ianspråktaga strandområden har tidigt varit intressanta för den höga vattenkvalitén. Genuina sommarhusområden som Lindö och Klinten i Eskilstuna samt Helgarö, Lilla Rullingen, Logarn och Sjöbacka bör bevaras sin småskaliga karaktär med områdesbestämmelser i översiktsplan.

Den *allemanrättsliga tillgängligheten* till strandområden varierar mellan kommunerna. Värdefulla stränder för friluftslivet i Eskilstuna är starkt begränsade till i huvudsak de oexploaterade jordbruksbygderna i västra respektive östra kommungränsen. Därutöver finns två barrskogsområden, väster respektive öster om Sundbyholm samt ett stort lövmosaiklandskap vid Österby gård i Väsbyviken, vilka i ett helhetsperspektiv hyser höga värden för det rörliga friluftslivet.

Strängnäs stora öar har en relativt gles bebyggelse med undantag av Tosterön, där strandområden mot Strängnäsfjärden i stort sett är helt utnyttjade.

Det glesa byggnadsbeståndet innebär svårigheter att i Strängnäs peka ut stora, oexploaterade strandområden som är tillgängliga från land och vatten. Uddar kring Rällingeviken på Fogdön, Torparuddens strand mot Gisselfjärden, Säbyhalvön från Säby gård till Agnesund, Oknön, Hornskogen, Älebyhalvön från Äleby gård till Hornbyudd på Ytterselö, Toresundshuvud mellan Kolsundsede och Herresta samt skogsområde från Djupvik till Vaxäng utgör en unik landskapsövergripande variation av skyddsvärda stränder i Strängnäs kommun.

Anspråk och möjligheter

Anspråk på förändrad mark- och vattenanvändning inom riksintresseområdet kan innebära både hot mot de samlade värdena och möjligheter att bevara och utveckla dem. För framtiden behöver effekterna bedömas ur ett europeiskt perspektiv.

Trots en lång kulturpåverkan är det samlade värdet fortfarande stort. Det är naturligtvis också så att vissa värden har uppstått tack vare mänskliga aktiviteter i naturen. Idag är det främst värden i odlingslandskapen som uppskattas genom en bevarad kontinuitet i hävden. Vi ser därför ett påtagligt hot i *landskapets igenväxning*. Den alltmer snabbare pågående processen resulterar i artutarmning av hävdberoende arter i jordbrukslandskapet, tillgängligheten begränsas för friluftslivet, kulturminnen blir otydliga. Igenväxning är ett resultat av strukturrationaliseringar i jordbruket. I Sörmland har antalet betesdjur minskat. På fem år till år 2000 har antalet nötkreatur minskat från 67 000 till 57 000 och antalet mjölkkor minskat från 18 000 till 14 000. De senaste decennierna har däremot antalet hästar ökat och bedöms lika många som mjölkkor i länet. Hästarna är till stor del en underutnyttjad och viktig resurs i vården av kulturlandskapet. Information och utbildning till hästägare kan till en del avhjälpa problemet med igenväxning.

Förändrade förutsättningar och minskad lönsamhet inom jordbruksnäringen medför nya metoder som påverkar landskapsbilden, däribland energiskogsodlingar. Tätortsnära jordbruksmarker måste i framtiden integreras i ett kretsloppstänkande mellan stad och landsbygd för cirkulation av näringsämnen.

Förutsättningarna för att i jordbrukslandskapet ta vara på samhällets restprodukter är goda. Detta beror dels på att flera tätorter är omgivna av jordbruksmark, men även på att sk kretsloppsmark lämpligen kan användas för odling av energigrödor som kommer att integreras i tätorternas biobränsleproduktion.

Kretsloppspropositionen 1993 (prop.1992/93:180) fastslår att en viktig förutsättning för en bärkraftig samhällsutveckling är att på alla nivåer i planprocessen tillämpa ett kretsloppstänkande.

För att säkra en långsiktigt hållbar utveckling måste alla verksamheter miljöanpassas och en helhetssyn eftersträvas. Kretsloppssamhället är den främsta garanten för bevarandet av biologisk mångfald.

Eskilstuna kommun beslutade i november 1998 att ta fram en *Landsbygdsplan*. Syftet har varit att tydliggöra landsbygdens behov på lokal utveckling och att formulera mål och förslag till åtgärder till det fortlöpande processarbetet med landsbygdfrågorna. Lokalbefolkningens delaktighet i processen betonades som särskilt viktig. Övergripande mål är att verka för ett mer energisnålt och uthålligt kretsloppssamhälle liksom människors möjlighet till inflytande och delaktighet.

En stark landsbygd gynnar även tätorten och kopplingen mellan stad och land, hur de samverkar och lever av varandra är grundläggande för hur orten och regionen utvecklas.

För närvarande finns två kända anspråk som påverkar tillgängligheten till strandområden. Det är dels *städernas tillväxt och en ändrad karaktär i fritidshusområden*. Städerna ser alltmer ljus på att exploatera strandområden och erbjuda entreprenörer attraktiva bostadslägen för att stärka sin konkurrenskraft i Mälardalen i en överhettad bostadsmarknad i Stockholmsregionen.

Översiktsplanen bör vara det planinstrument som är vägledande för städernas tillväxt i enlighet med en långsiktig hållbar samhällsutveckling.

Under senare år har Boverket uppmärksammat att stora anspråk av fritidsbebyggelse riktas mot de 24 utpekade primära rekreativområdena enligt MB 4 kap 2 § i landet. Under 80-, och 90-talet har många fritidshus överförts till permanent boende. Problemet är komplext och leder ofta till en bebyggelse som inte är anpassad till lokala traditioner. Områdets karaktär kan väsentligt förändras. Boende året runt ställer krav på infrastruktur vars processer kan vara svårt att överblicka och påtagligt skada värdena i riksintresset.

Om anspråken anvisas i översiktsplan till landskapsrum som tål förändringar kan hot istället förbytas till möjlighet. Rätt kanaliserade kan efterfrågan på mark och fritidshus och en ökande internationell turism skapa förutsättningar att behålla kulturlandskapet, som annars hotar att försvinna med de areella näringarnas rationalisering.

Förändrade bebyggelsemiljöer kan om dess utformning, placering i landskapet, färgsättning etc sammantaget påtagligt skada värdena om de fortgår under en lång tid. I översiktsplanen pekar kommunen ut områden som är kulturhistoriskt känsliga för till- eller ombyggnader. Områdets estetiska och pedagogiska värden kan förvanskas genom de tillägg som görs. I PBL 3 kap 12 § (1998:805) skyddas byggnader, som är särskilt värdefulla från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt eller som ingår i ett bebyggelseområde av denna karaktär, får inte förvanskas.

I PBL 3 kap 10 § regleras att ändring av en byggnad skall utföras varsamt så att byggnadens karaktärsdrag beaktas och dess byggnadsteknik, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden tas till vara.

Arbetsföretag i strandområden som *utfyllnad, muddring och tippning av avfall* är samtliga tillståndspliktiga enligt MB m fl lagar. Förändringar av strandlinjen förekommer i området och är direkt lagvidriga. Lokalt kan det innebära stora skador på vattenmiljön som är svårt att överblicka.

Båtsport i små landskapsrum skapar främst bullerproblem som upplevs störande och är en viktig begränsande miljöaspekt för val av rekreationsområde. Kommunerna bör i översiktsplan peka ut särskilt störningskänslig fauna i Mälaren och vid anspråk från båtsportföreningar noga överväga och reglera anvisad plats.

I särskilt värdefulla strandområden för friluftslivet kan *hinder* begränsa rörelsefriheten. I jordbrukslandskapet kan passager över diken och anvisade leder verka för en ökad tillgänglighet.

Turism- och fritidsanläggningar som golfbanor, stugbyar etc kan medföra begränsad tillgänglighet för det rörliga friluftslivet. I rapportområdet finns sammanlagt sju golfbanor varav tre är sk folkgolfbanor. Samtliga anläggningar ligger i anslutning till områden med höga natur- och kulturvärden.

Kommunerna anvisar i fördjupad översiktsplanen markresurser för utveckling av anläggningar.

Säkerställande av skydd

I MB 6 kap 12 § står att länsstyrelsen skall ställa samman utredningar, program och annat planeringsunderlag som har betydelse för hushållning med mark och vatten i länet. Länsstyrelsen är skyldig att på begäran tillhandahålla sådant planeringsunderlag åt kommuner.

Detta är rapporten om Mälaren med öar och strandområden enligt MB 4 kap 2 § funktion.

I översiktsplanen lägger kommunerna fast sin långsiktiga inriktning på hur mark- och vattenområden samt fysisk miljö i övrigt skall användas. Översiktsplanerna är vägledande men kan också vara styrande vid bedömningen av tillåtligheten av exploateringsföretag eller andra ingrepp i miljön. Avgörande för bedömningar är således mycket beroende på planeringsunderlaget.

Vid en tänkt exploatering skall ett *helhetsperspektiv* anläggas på vad som är lämplig utveckling för hela området eller i ett vidare perspektiv för hela Mälardalen, dvs hur den aktuella exploateringen eller andra liknande exploateringar och processer påverkar *de samlade värdena*. Vad kommunerna redovisar i sin översiktsplan får aldrig *på ett påtagligt sätt skada natur- och kulturvärden* enligt MB 4 kap 1 §.

Reglerna i MB 4 kap gör det möjligt att utveckla området för framtiden både med hänsyn till speciella objekt och till de större karaktärsdragen i natur- och kulturlandskapet. Resultatet måste emellertid alltid bli att det ursprungliga landskapet och tidigare generationers kulturpåverkan i stor utsträckning skall lämnas kvar och synas. Särskilt skall sammanhängande partier av ursprunglig och äldre karaktärer bestå. Också natur- och kultursammanhang som inte omnämns i någon värdeförteckning bör i det sammanhanget beaktas vid bedömningar.

Utgångspunkten bör vara om en exploatering harmonierar med redovisade ”Sammanfattande kvaliteter” i avsnittet om Nationallandskapets samlade värden.

Värdena får inte skadas påtagligt, vilket innebär:

- Större sammanhängande områden som är förhållandevis fria från bebyggelse eller andra ingrepp skall bevaras i detta skick.
- Strandzonen skall hållas fri och tillgänglig för allmänheten.
- Värdefulla natur- och kulturmiljöer skall bevaras sin karaktär.
- Anläggningar för turism och friluftsliv skall planeras så att områdets helhetsvärde ökar.

Landskapets karaktärsdrag som är viktiga att värna i Mälaren med öar och strandområden:

- Oexploaterade strandområden.
- Obrutna skogsmiljöer.
- Mosaiklandskap med äldre markslag och byar, gårdar på traditionella bebyggelselägen.
- Herrgårdslandskapet.
- Öppet odlingslandskap i lerslättdalar med stora, enskilda gårdar.
- Odlingsbygd möter vatten som innebär tilltalande in- och utblickar från land respektive sjö.

Allmänna rekommendationer

I planeringen skall kommunen ta erforderlig hänsyn till de nationella och regionala intressena.

Följande punkter kan vara ett stöd i denna planering:

- Att alla kommuner gör en fördjupad översiktsplan för riksintresseområdet, som tydligt visar utvecklingsriktningen för turism och friluftsliv.
- Att den detaljplanerade arealen skall så långt möjligt utnyttjas innan annan oexploaterad mark tas i anspråk.
- Att säkerställa oexploaterade strandområden med värde för det rörliga friluftslivet och turismen utmed Mäljarstranden genom markinköp.
- Att använda planinstrument även för att fastlägga obebyggd mark t ex. genom riktlinjer i översiktsplan eller i detaljplan.

Rekommendationer för att värna de samlade natur- och kulturmiljövärdena

- Naturdatabank tas fram såväl regionalt som lokalt med ett väl underbyggt faktaunderlag om natur- och kulturvärden.
- Att planläggningen skall ange hur förändringar inverkar på landskapsbilden och vilka miljökonsekvenser som kan uppstå, enligt MB 6 kap.
- Att ekologiskt särpräglade och särskilt värdefulla naturmiljöer bibehåller sin struktur genom relevant skydd eller skötsel enligt MB 7 kap.
- Genom landskapsövergripande planering värna karaktäristiska natur- och kulturmiljöer såsom hävdade naturbetesmarker, artrika vassområden, äldre byggnadsbestånd som byar och gårdar etc.
- Upprätta en långsiktig planering och verksamhet för hur skötsel skall utföras på Mäljaröarna med inriktning på biologisk mångfald, turismen och det rörliga friluftslivets intressen. En modell kan vara en samverkande stiftelse för Mälaren i sin helhet som organiseras av länsstyrelserna.

Några hållpunkter inför en exploatering

- Låt ny exploatering förstärka landskapets viktiga karaktärsdrag såsom:
- bebyggelsens placering på traditionella bebyggelselägen såsom i randzonen mellan skogsmark och odlingsmark.
- bebyggelsens utformning och färgsättning ansluter till den lokala markanvändnings- och bebyggelsestraditionen.
- Ny bebyggelse och nya anläggningar bör oftast vara lågmäld i sitt uttryck och underordna sig landskapet.
- Ny bebyggelse och nya anläggningar skall underordna sig eller samspela med övriga element som är viktiga i landskapets karaktärsdrag.

- Byar där planläggning av ny bebyggelse kan förordas är sådana där förändringar varit vanliga, där följdförändringar, som vägbreddningar inte kommer ifråga, där en struktur finns som ger en naturlig placering och slutligen i ett slutet landskap.
- Områden där det kan vara svårt att få acceptans för ny bebyggelse är i små och enhetliga byar, i närheten av större och välbevarade gårdar samt i det öppna landskapet.
- I närheten av störningskänsliga områden bör man vara återhållsam med investeringar som lockar turister.

Planeringsbehov inom riksintresseområdet Mälaren med öar och strandområden:

- med hänsyn till regionala och lokala miljömål

Miljömålen anger riksdagens viljeriktning mot långsiktig, ekologisk hållbar samhällsutveckling och är därmed vägledande för den fysiska planeringen.

De nationella målen för miljöpolitiken har sammanfattats i prop 1990/91:90 En god livsmiljö. Målet är att skydda människans hälsa, bevara den biologiska mångfalden, hushålla med uttaget av naturresurser så att de kan utnyttjas långsiktigt samt skydda natur och kulturlandskap.

1991 års miljöpolitiska beslut fastslår att biologisk och genetisk mångfald

- skall värnas vid all planering och inom alla samhällssektorer.
- inte är en separat naturvårdsfråga, utan varje samhällssektor skall ta sitt ansvar.
- de areella näringarna skall bygga på principen om en god och långsiktig hushållning med naturresurserna.

Således skall vid all fysisk planering tillämpas ett ekologiskt synsätt. Landskapets naturgivna förutsättningar och begränsningar skall vara styrande i planprocessen.

De regionala miljömål som berör området är *Levande sjöar och vattendrag, Ingen övergödning, Bara naturlig försurning, Ett rikt odlingslandskap och God bebyggd miljö*.

Kommunerna kan därutöver besluta om egna lokala miljömål.

I Eskilstuna har *Levande skogar och Myllrande våtmarker* tillkommit.

I översiktsplanen för Eskilstuna kommun 1990 står följande ”vid all planering är det viktigt att det rörliga friluftslivets behov beaktas. Speciellt måste tillgängligheten till sjöar och andra vattendrag säkras”.

Mål och handlingsprogram för naturvården i Eskilstuna kommun 1993 har följande intentioner;

- råd för byggande på landet – ett hjälpmedel vad gäller inplacering av ny bebyggelse i landskapet.
- verka för bildande av nationalparken Ridö – Sundbyholmsarkipelagen.
- verka för att skador på naturmiljön undviks på Granholmen, genom alla typer av markarbeten.
- värna kulturlandskapets värden i planarbetet.
- verka för att strandskyddet utökas kring Mälaren till 300 m i de partier där bebyggelse ännu inte etablerats till målsättning för det rörliga friluftslivets behov av allemansrättslig tillgänglig strand.

I Strängnäs kommun är miljöarbetet politiskt förankrat i Strategisk plan och vägledande för nämndernas kontinuerliga arbete att utveckla kommunen utifrån fysiska och sociala aspekter. ”Medvetenheten och kunskapen om den utpekade värdefulla eller hänsynskrävande naturen skall nå ut till de berörda på alla nivåer i besluts- och planeringsprocessen”.

En särskild viktig miljöaspekt för kommunen är att tillförsäkra invånarna ett kvalitativt dricksvatten. Därför är ett gott Grundvattenskydd angeläget och kan anses som ett lokalt miljömål.

Vidare arbetar Samhällsbyggnadskontoret med att färdigställa Naturvårdsprogrammet till år 2005. Särskilt angelägen uppgift är att kartlägga var konfliktsituationer kan förhindras mellan exploateringsintressen visavi fritid- och rekreationsintressen.

I översiktsplanen under avsnittet om Rekreation och friluftsliv betonas allmänhetens tillgänglighet till olika naturområden samt att erbjuda ett brett spektrum av aktiviteter.

Stora opåverkade områden framhålls viktiga att värna om för kommande generationers framtida handlingsfrihet och tillgång till orörd natur.

Tysta områden och skydd mot buller är värden att slå vakt om och hushålla med. En mycket viktig miljöaspekt för kommunen genom dess läge i den alltmer växande Stockholmsregionen.

- med hänsyn till fritidsfisket

Skogs- och jordbruket har ett stort ansvar att visa hänsyn vid arbeten utmed Mäljarstranden. I söder är vattendelaren i allmänhet belägen mindre än 30 km från stranden. Mälarens avrinningsområde inom "närområdet" utgör 20 % av det totala avrinningsområdets yta. Stora variationer av jordartssammansättning utmärker tillrinnande vatten. Höga momentana flöden påverkar vattenmiljön negativt. Humus från skogsmiljöer färgar vattnet brunt som menligt inverkar på dricksvattenkvaliteten. Höga närsaltnivåer skapar obalans i växtplanktonproduktionen med risk för syrefria miljöer som påverkar fiskfaunan negativt. Reproduktionsbottnar kan skadas av sedimentavlagringar. Mälaren är i sin helhet också ett riksintresse för yrkesfisket. I de båda kommunerna i området finns elva yrkesfiskare varav nio i Stallarholmen, totalt 35 i sjön. Fångstmängder och fångstvärden utgör 1/5 i vardera kategori av det yrkesmässiga sötvattenfisket i landet. Insatser bör göras för att återskapa reproduktionsbottnar och åtgärder som underlättar för vandringsfisk. Lämpliga vattendrag som bör omfattas i en närmare studie är Räckstaån, Eksågsån och Torshällaån. Hänsynskrävande arter som aspen men även lax och öring bör komma ifråga. Fritidsfisket har en stor utvecklingspotential i Präst- och Arnöfjärden med utgångspunkt från Stallarholmen. Arrangerade fisketurer kan därmed utveckla turismnäringen i Stallarholmen. I skogsbruket bör särskilt erosionskänsliga marker lämnas orörda så att man inte riskerar att sediment förs ut i vattendrag och sjön och där förstör lekbottnar. I jordbruket bör man sträva efter att finna lämpliga lösningar för att förhindra betydande utlakning av närsalter till vattendragen. Odlingsfria skyddszoner minskar fosfor och kväveläckage i vattendrag. Metoden är lämplig i slättbygden med kohesionsjordar. Vegetationen kan antingen utvecklas fritt, skördas eller utnyttjas för bete, vilket också främjar biologisk mångfald. Tekniska framsteg med anpassade gödselgivor till grödan etc har markant minskat läckage under de senaste decennierna. På sikt måste man återskapa flera biotoper som försvunnit i jordbrukslandskapet under 1900-talet för att värna Mälarens vattenkvalité i framtiden. Enskilda avlopp bidrar i hög grad till övergödningen. Gemensamma avloppsanläggningar bör eftersträvas utmed Mäljarstranden som regleras i VA-lagen. För en långsiktig lösning med att minska fosfor- och kvävebelastningen bör åtgärder utredas inom avrinningsområden som i programmet för Mälaren, "Mälarens vatten – mål och åtgärder".

- med hänsyn till jordbruket

Det är angeläget att det öppna odlingslandskapet, speciellt mellanbygden med dess mosaik av naturtyper, bibehålls för att säkra den biologiska mångfalden och de kulturhistoriska värdena. Lönsamheten i kött- och mjölkproduktionen är avgörande för det livskraftiga jordbruket och den enda garantin för att värna dessa värden i området. Därför är de stöd- och ersättningsformer som finns reglerade inom EU-anslutna länder för jordbruket mycket betydelsefulla. Det är viktigt att jordbrukarna kan ansluta sig till de stöd och ersättningar som finns. Detta skapar bättre förutsättningar för lönsamhet i produktionen. Närings- och dess företrädare måste även komplettera med ökad förädlingsgrad och satsningar på lokal marknad för att kunna ta ut ett bättre pris på produkterna. Närings- och kommunen bör samverka genom olika åtgärder inom transport, handel och boende för att underlätta för ett livskraftigt jordbruk i mellanbygden. Nätverk, vidareutbildningar för företagare och turismsatsningar kan skapa goda förutsättningar för en levande landsbygd.

- föranledda av skogsbruket

Skogen är en viktig naturresurs som skall utnyttjas, men skogen blir också alltmer betydelsefull för rekreation och friluftsliv, inte minst i tätorterna. Skogsvårdsstyrelsen i länet har identifierat nyckelbiotoper som är värdekärnor i skogslandskapet. Dessa restbiotoper hyser eller kan förväntas hysa rödlistade arter, vilka utgör viktiga pusselbitar i en särpräglad, unik naturtyp eller i ett större ekologiskt nätverk i Mälardalens karaktäristiska landskap. Områdena är starkt vägledande vid urval av biotopskyddsobjekt. Kommunen bör i samverkan med skogsvårdsstyrelsen, skogsbolag och markägare vid skogsbruksåtgärder i strandnära skogsmiljöer medverka till ett stort hänsynstagande till förmån för friluftslivets intressen även utanför nyckelbiotoper i hela riksintresseområdet. Kantzoner längs stränder bör bevaras. Ett högt lövinslag bör tillåtas på lämpliga ståndorter. För landskapsbilden och rekreationsvärdet är det önskvärt med en omsorgsfull vård av bryn och i flera fall även återskapande av bryn. På lämpliga platser bör röjning och gallring genomföras för att skapa utblickar mot vatten.

-med hänsyn till Natura 2 000 och andra EU- direktiv

Natura 2 000 är tänkt att bli ett nätverk av skyddade naturområden i Europa och bygger på de två EU- direktiven 92/43/CEE art- och habitatdirektivet och 79/409/CEE fågeldirektivet. I direktiven beskrivs hur varje medlemsland förväntas välja ut, skydda och förvalta dessa områden. Natura 2 000 områden är att anse som riksintressen enligt MB 4 kap 1 och 8 § §. Således gäller EU- fördrag, EU- direktiv, 4 och 7 kap MB samt att deras tillgodoseende ska redovisas i översiktsplan enligt PBL. Godkända objekt som berör riksintresseområdet är Djurgården och Prästholmen på Tynnelsö, Götön, Bråtorps lund samt Fiholm.

- med hänsyn till kulturmiljövården

Planeringsåtgärder föranledda av kulturmiljövården är främst knutna till bevarandet av det öppna landskapet med jordbrukets byggnader och gårdar, äldre markslag och strukturer i den historiska utvecklingen som är karaktäristiskt för Mälardalen. KUL (Kulturminneslagen) skyddar fornlämningar, byggnadsminnen, kyrkor och kyrkogårdar, samtliga utpekade och avgränsade. Byggnadsminnen, statliga eller enskilda, redovisas i översiktsplan. Byggnader i odlingslandskapet, industriminnen och anläggningar som vägar bevaras främst med områdesbestämmelser och detaljplan. Värdefulla miljöer utpekas i översiktsplan. Tidstypiska byggnader skyddas enligt PBL 3:10 och 3:12 som redovisas i översiktsplanen. Äldre kommunikationsleder med tillhörande byggnader utgör värdefulla historiska objekt som tydliggör näringstraditioner och topografiska förutsättningar i landskapet. Specifikt för Mälardalen gäller gästgiverier, sjökrogar, fiskenäringen, skepps- och båtvarv samt tegelbruk. Upprustning av kulturhistoriskt intressanta miljöer bör göras främst i områden som är tillgängliga och där näringstraditionen har möjlighet att fortleva.

Kulturresevat enligt MB 7 kap 9 § är ett nytt skyddsinstrument vars syfte är att bevara värdefulla kulturpräglade landskap. Rapporten föreslår två kulturresevat i området, nämligen Ramsundsberget med Sigurdsristning i Sundby socken och landskapet kring Kråktorp med Ingjaldshögen och Kråksjön i Vansö socken.

Eskilstuna kommuns målsättning är att genom kulturmiljövård bevara och levandegöra kulturarvet och bidra till en kontinuitet i utvecklingen av den yttre miljön med utgångspunkt från våra historiska lämningar. Det gäller att stärka den lokala kulturtillhörigheten genom att bevara det för bygden karaktäristiska, främst byggnader, men även annat, som påminner om dess historia, traditioner och kulturella arv. Hänsynsområden utpekas i översiktsplanen.

Strängnäs kommun fastslår i översiktsplanen ambitioner att värna hela kulturmiljöer tex ett odlingslandskap eller en by med närliggande marker. Ett kulturmiljöprogram skall upprättas för att skapa ett bättre kunskapsunderlag.

En kompletterande byggnadsinventering är därmed av nöden i kommunen för att vårda värdefulla gård- och bymiljöer.

- planeringsbehov föranledda av master

Utbyggnaden av den digitala infrastrukturen, 3GIS m fl, ställer nya krav på planeringsåtgärder. Placering i landskapet påverkar landskapsbilden och kulturmiljövården. Stor vikt bör läggas på val av läge med utgångspunkt från hur man uppfattar masten från sjön. Stor hänsyn bör visas vid placering i mellanbygdens mosaiklandskap. Kommunerna bör i översiktsplanen peka ut områden, enligt MB 3 kap 2 § där master inte skall placeras.

- planeringsåtgärder föranledda av utvecklingspolitik – Fördel Östra Mellansverige

Länsstyrelserna i Mälardalen har tillsatt en utredning som ges i uppdrag att utreda och ge förslag till hur en övergripande storstadsnära politik för Östra Mellansverige bör utformas för att stärka regionens tillväxt och attraktionskraft. Syftet är att stärka regionens position i ett internationellt perspektiv. Framförallt bör den framtida utvecklingen i regionen bygga vidare på Mälardalens ekonomiska, sociala och kulturella traditioner för en hållbar utveckling.

Infrastruktur, marknadsplats, boende-, livs – och upplevelsemiljö är ledord för Visionen om Mälarregionen som en integrerad europeisk framtidsregion.

”Där möjligheterna till flexibilitet och småskalighet, med diffusa gränser mellan arbete och fritid, blir normen istället för undantaget. Där det blir möjligt att dra nytta av storstaden och storstadsregionens möjligheter när det är lämpligt, men där den egna staden eller det egna samhället kan vara centrum för det egna livet. Konkurrensfördelar i framtidens Mälarregion byggs på livskvalitet i sin vidaste bemärkelse. Där människor vill bo och arbeta där finns

förutsättningarna för ekonomisk och social utveckling”. Mälarenregionen i ett gränslöst Europa J Linzie – D Boman 1991

Kommunerna bör i översiktsplanen säkra mark- och vattenresurser för utveckling av turism med inriktning på fiske, båtliv, natur/friluftsliv och kultur i området. En anpassad turismnäring främjar rika natur- och kulturmiljöer samt utvecklar attraktiva boendemiljöer för olika kategorier av befolkningen.

Strandskydd

1994 fick strandskyddet den innebörd som återfinns i MB 7 kap. 13-18 §.

Generellt omfattar strandskyddet 100 m från strandlinjen vid medelvattenstånd och syftet är att trygga förutsättningarna för allmänhetens friluftsliv och att bevara goda livsvillkor på land och i vatten för växt- och djurlivet. Skyddsområdet får utökas till 300 m om det behövs för att tillgodose något av strandskyddets syften.

Strandskyddets motiv är att slå vakt om ett långsiktigt allmänintresse.

Inom strandskyddsområde får inte

- nya byggnader uppföras
- byggnader ändras för annat ändamål
- grävningsarbeten eller andra förberedande arbeten för exv. bebyggelse utföras
- andra anläggningar eller anordningar utföras som hindrar allmänhetens tillgänglighet eller påtagligt försämrar livsmiljöer för växt- och djurarter
- andra åtgärder utföras som väsentligt försämrar livsvillkoren för växt- och djurarter

I Eskilstuna och Strängnäs kommun gäller för närvarande 100 m strandskydd till Mälaren.

Rapporten föreslår *utvidgat strandskydd till 300 m* i oexploaterade strandområden samt områden som har höga natur- och kulturmiljövärden och stor betydelse för det rörliga friluftslivet i Mälaren.

Anledning till ett utvidgat skydd är påkallat av att allemansrättsligt tillgängliga strandområden minskar i kommunerna. Stora delar av stränderna är nyttjade av fritidshusbebyggelse. Situationen har accentuerats sedan 1980- talet genom fritidsbebyggelsens ändrade karaktär till permanent boende. I detta perspektiv upplevs 100 m strandskydd inte tillräckligt för att säkra allmänheten tillgänglighet till strandområden. Den strandskyddade zonen privatiseras genom bryggor, båtar, avstängda vägar, verandor, tillfälliga redskapsbodor och förråd som sedermera förblir permanenta byggnader.

I Eskilstuna kommun är 30 % av fastlandstranden till Mälaren allemansrättsligt tillgänglig.

Huvudsakligen fördelat till jordbruksområden som genom naturliga förutsättningar och markanvändningen inte medger någon stor tillgänglighet från land och sjö annat än till få begränsade partier. Värdefulla stränder med *god tillgänglighet* uppgår därför till ca 8 % i kommunen. Två områden av flera andra synes därför särskilt värdefulla, nämligen Norrby och Bredablick.

I Strängnäs är situationen delvis annorlunda genom öarnas bebyggelsestruktur på landsbygden, tätorternas lokalisering i strandområden samt pågående markanvändning inom jordbruket som påverkar tillgängligheten. Strandområden nära tätorterna är därför särskilt viktiga att värna liksom stränder med *god tillgänglighet* på landsbygden.

Värdefulla stränder med *god tillgänglighet* uppgår i Strängnäs kommun till ca 12 %.

Fördelningen är ojämn. Fogdön, en av Mälarens större öar, har en förvånande låg andel tillgängliga (vassfria) strandområden, knappt 10 000m, varav huvudparten återfinns på norra delen. Oknön och Toresund socken har en hög andel oexploaterade stränder men med helt vitt skilda förutsättningar. Strandområdet som gränsar mot Lindsund i Arnöfjärden söder om Oknön, erbjuder rika möjligheter för det rörliga friluftslivet till upplevelser inom natur och kultur. Toresunds stränder är bergiga och branta i norrlägen med barrskogar som vetter mot Prästfjärden. Sydvända, kuperade lövskogsstränder mellan Herresta och Rävsnäs är svåra att nå från land pga avstängda vägar.

Mariefred eller Kärnbo socken har en anmärkningsvärd låg andel allemansrättsligt tillgängliga vassfria stränder som bör uppmärksammas i planeringssammanhang vid tätortens tillväxt.

Särskilt utpekade strandområden med värde för turism och friluftsliv bör säkerställas skydd i fördjupad översiktsplan eller detaljplan som grön- eller naturområde. Till stora delar kan förutom länsstyrelsens rapport – Mälaren med öar och strandområden även Mälärplaneringen – Rekreationsprogram 1983 utgöra planeringsunderlag.

Utvecklingsmöjligheter för friluftsliv och turism

Mälardalens variationsrika landskap skapar goda förutsättningar för upplevelser och attraktioner under såväl vinter- som sommartid. Det är de *samlade värdena* som utgör grunden för det rörliga friluftslivets intressen.

Potentialen för att utveckla värdena är stora inom området. Det gäller särskilt specifika attraktioner inom *kultur, natur/friluftsliv, fiske och båtliv samt det tätortsnära rekreativsubudet*. Utvecklingen av friluftslivet och turismen skall ske så att natur- och kulturvärden inte påtagligt skadas.

En långsiktig och avvägd utveckling mot andra intressen bidrar till att områdets *helhetsvärde* ökar.

För en långsiktig utveckling i Mälaren bör initiativ tas till en gemensam rekreativpolitik över länsgränserna.

Det rörliga friluftslivets intressen gynnas främst genom att attraktiva områden ställs till förfogande, tillgängligheten värnas i strandområden eller genom olika åtgärder medverka till kvalitativa upplevelser.

Turismens intressen gynnas genom anläggningar som badplatser, fiskestationer, gästhamnar etc samt att service som logi, handel etc erbjuds. Nya anläggningar för turismen bör främst lokaliseras till tätorter. Utvecklingen för turismens behov ska beakta helhetens betydelse och samordna lokalisering av anläggningar i Mälardalen efter en långsiktig plan, typ Mälärplaneringen 1983.

Kulturutbudet är rikt och varierat, inte minst i tätorterna. I odlingslandskapet behöver kulturminnen ofta förtydligas genom åtgärder som röjning av gräs, sly och ibland beteshävd av kreatur.

Information om bygdens kulturlandskap bör tillskapas vid rekreativbaspunkter, kyrkor, affärer etc.

Särskilt rika trakter med tydliga kulturminnen av intresse för det rörliga friluftslivet är Tumbo och Sundby i Eskilstuna samt Selaön, Mariefred och Strängnäs tätorter. Strategiskt anlagda vandringsslingor/leder från angränsningspunkter, exv. kyrkor, kan vara redskap för egna studier i kulturlandskapet.

I oexploaterade strandområden med höga naturvärden bör nya anläggningar endast tillåtas, som medverkar till en kvalitetshöjande effekt och ökar tillgängligheten.

Naturlandskapets rika miljöer attraherar såväl boende i landskapet som friluftslivet.

Tillgänglighet till allmänna strandområden är viktigt i exploaterade fritidshusområden för boende själva i området. Områden där utveckling inom *natur/friluftsliv* med inriktning på vetenskapliga studier och vandring i ostörda miljöer pekas ut av Mälärplaneringen 1983. I Eskilstuna är Brobyviken, Österby, Sundbyholm, Sundbyholmsarkipelagen, Norrby och delar av Sörfjärden intressanta. I Strängnäs är Rällingeviken, Oknön, strandområde mellan Löt och Stallarholmen samt skogsmarker på Hedlandet intressanta.

Fritidsfiske har störst möjlighet att utvecklas kring tätorterna. Uthyrning av båtar och allmänna bryggor på lämpliga platser är verktyg för friluftslivet som bör ställas till förfogande.

Båtlivet har goda förutsättningar i Mälaren att utvecklas. Förutom motor- och segelbåtar räknas även kanotning.

Större öar liksom arkipelager med ett äldre kulturlandskap har stora värden för det rörliga friluftslivet. Tillgängligheten riskerar emellertid att minska genom igenväxning. Öar med etablerade naturhamnar bör omfattas av riktade insatser som innebär lämplig service och ökad tillgänglighet. Bryggor kan anläggas, vassröjning i frekventerade områden utföras, rastplatser och vindskydd byggas etc.

Områden med störningskänslig flora och fauna skall skyddas. Detta gäller främst arkipelagens mindre öar som har ett rikt fågelliv. En samordnad planering över kommungränserna är lämplig liksom ett samarbete med olika intresseföreningar.

”Utan att anta några moraliska övertoner vill jag se ett mer varierat friluftslandskap i storstadsregionerna där snart alla människor bor. Ska vi rädda vår värld måste vi skaffa oss en alldeles ny livsstil, se oss som ödmjuka gäster i en flora och fauna som på varierande sätt hållit sig kvar i årtusenden, inte bara behålla det allra värdefullaste i naturreservat”. N-E Landell Markernas mångfald 1990 angående rekreationsområden.

Urval av områden i Eskilstuna och Strängnäs kommun som beskriver riksintresset i 4 kapitlet miljöbalken Mälaren med öar och strandområden.

Avgränsningen av delområden i Eskilstuna och Strängnäs motiveras av nedanstående nyckelord. Delområden ligger till grund för länsstyrelsens förslag av avgränsning för riksintresset enligt MB 4 kap 2 § Mälaren med öar och strandområden.

- Karaktäristiska strukturer, - samband eller funktionell enhet, - element, - miljöer, - kvalitéer - och möjligheter i natur- och kulturlandskapet som omnämns i områdesbeskrivningarna utgör underlag för Nationallandskapets samlade värden.
- Allemansrättsligt tillgängliga strandområden från land och sjö med natur- och kulturvärden.
- Strandområden som ger möjlighet till ostördhet och en ursprunglig karaktär.
- Tydliga fornlämningsmiljöer.
- Karaktäristiska bebyggelsemiljöer.
- Tydliga landskapsrum.
- Mosaiklandskap, växlingen mellan olika markslag som möter Mälaren.

Arbetsmetod för projekt Mälaren med öar och strandområden

- Tolkning av ortofoto
- Litteraturstudier
- Besiktning i fält av kultur- och bebyggelsemiljöer
- Fältinventering av naturvärden, friluftslivets tillgänglighet och upplevelsekvalitéer
- Möten och utflykter med referensgrupper i Strängnäs och Eskilstuna
- Kontakt med lokalbefolkning, yrkesfolk, statliga myndigheter

För den pedagogiska tydligheten är det främst rumsbildande element och i landskapet synliga naturliga gränser som varit redskapen för avgränsning av områden. Topografiska kartan är härvidlag ett gott hjälpmedel liksom berggrund- och jordartskarta.

Kulturminnesvårdsprogram och Byggnadsinventering samt aktuell Översiktsplan i respektive kommun har utgjort litteraturunderlag för kulturhistoriska bedömningar. Dessa har under projektiden kompletterats med värdefulla fältbesiktningar av A Andersson i Eskilstuna respektive A Götzlinger i Strängnäs.

Referensgrupperna har på ett förtjänstfullt sätt bidragit med faktakunskaper, värderingar, visioner om natur- och kulturlandskapet i Mälardalen.

Två utflykter till karaktäristiska odlingsbygder i Rekarnebygden respektive på Fogdön har genomförts liksom möten med redovisande områdesbeskrivningar.

Målsättningen med utflykterna var att diskutera vardagslandskapets förutsättningar, värden, anspråk och möjligheter till utveckling av boendemiljöer och turism samt friluftsliv. Således valdes områden utanför riksintressen enligt MB 3 kap därför att de samlade värdena enligt MB 4 kap i nationallandskapet skall bedömas utifrån ett helhetsperspektiv.

Utveckling av turism och friluftsliv måste samverka över kommun- och länsgränser för en långsiktig hushållning av mark- och vattenområden enligt MB.

Rapportens struktur har tagit intryck av andra rapporter i landet som söker redovisa en samlad värdebedömning i, utvalda av den fysiska riksplaneringen (FRP) år 1975, primära rekreationsområden.

För bedömning av landskapets olika värden och förutsättningar har följande kriterier tjänat som underlag.

(B – bestånds nivå respektive L – landskapsnivå)

Naturvärden – hög näringstillgång/god mineralogi (b), god vattentillgång (b), ljus- och fuktmosaik (b), ålder (b), kontinuitet/skötselåtgärder (b/l), areal (b/l), hög andel bryn (l), raritet (b/l), förekomst av relik- arter (b/l), flerskiktning (b), hög andel landskapselement (l), ekologisk funktionalitet som kärnområde eller spridningskorridor (b/l), artrikedom (b)

Kulturvärden – geografisk särprägel – landskapets karaktär (l), symbol- och identitetsvärde (b/l), historisk helhet – tydlighet (l), ekonomisk och social funktion/tradition (b/l), kulturhistoriskt värdefulla fornlämnings- och bebyggelsemiljöer (KML och PBL 3:10 & 3:12), årsringar i den historiska utvecklingen – tidsaspekten (l)

Värde för friluftsliv – tystnad/ ostördhet, tillgänglighet till strandområden från land och vatten med goda terrängförhållande, mosaiklandskap – attraktiv landskapsbild, vandring i natur- och kulturmiljöer, möjligheter till aktiviteter under sommar och vintertid

Värde för turism – varierat utbud av arrangemang sommar- och vintertid, kollektivsamordnade transporter, logi- och serviceinrättningar, rastplatser, information.

Textförklaring

Samlade värden framhäver områdets översiktliga kvalitéer för det rörliga friluftslivet.

Naturvärden beskriver områdets naturgeografiska förutsättningar och värdefulla markslag.

Kulturvärden förklarar de kulturhistoriska värdena. Fornlämningar, särpräglade och tydliga bebyggelsemiljöer samt övriga kultur- och odlingsspår i landskapet.

(Många gårdsmiljöer är skyddade i PBL som kulturhistoriskt värdefulla i 3 kap 10 § & 12 §.

Objekten redovisas i kommunernas översiktsplan under Kulturminnesvård).

Friluftslivet beskriver förutsättningar att tillgängliggöra sig områdets kvalitéer idag samt utvecklingsmöjligheter.

Turism redovisar befintliga anläggningar och utvecklingsmöjligheter.

Hot redovisar kända eller antagna exploateringar som kan skada värdena i riksintresset.

Skyddsbehov redovisar strändernas behov av skydd för att värna tillgängligheten och natur – och kulturvärden genom utvidgning av strandskydd respektive övrigt skyddsbehov.

Övrigt redovisar åtgärder som är nödvändiga för att värna och utveckla områdets långsiktiga värden.

Foto: Olle Philipsson, om inte annat anges.

Områdesbeskrivning i Eskilstuna kommun

Beskrivningen utgår från följande områdesindelning i Eskilstuna kommun;

Brobyviken, Tumbo, Granholmen, Österby gård, Skäret - Mälarmöns, Torshällaån, Vallby - Ostra - Bredablick, Sundby, Norrby - Älholmen och Kafjärden.

Brobyviken

Samlade värden

Ett vackert och typiskt Mälarskapslandskap i Eskilstuna kommun, som utgör en representativ del av Svealands sprickdalsterräng med lerslättdalar och sjöbäcken. Från Västerbyberget är området lättöverskådligt, vilket skapar goda förutsättningar för vetenskapliga naturstudier.

Relativt oexploaterad halvö uppvisande en stor biotopmosaik i strandnära miljöer från Säbyvikens vassområden till Brobyöns moränblockiga lövskogar. Rika möjligheter till vandring i ostört odlingslandskap med beteshävdade strandängar och hagmarker i lövskogsmiljöer.

Upphörande beteshävd på strandängar och hagmarker, storskaligt skogsbruk i ädellövrika skogsmiljöer på Brobyö samt ytterligare bebyggelse i strandnära områden och öppet odlingslandskap anses hota riksintressets långsiktiga värden påtagligt.

Naturvärden

Smal uppgrundad och igenväxande Mälärvik, som utgör ett tydligt landskapsrum i mellanbygdens odlingslandskap. Kring Brobyvikens trånga inlopp från Mälärfjärden Galtens näringsrika men artfattiga vatten begränsas området i norr av en förkastningsbrant, som löper i en öst- västlig riktning längs södra Mälästrand.

Förkastningen utgörs av bergspartier omgivna av stor- och rikblockig morän, som bildar Brobyö. Blandskog av naturskogskaraktär där gran, björk och asp dominerar men inslaget av ek på rikare jordmån av örtrik lundtyp är påtagligt. I lundpartier med ek, lind och hassel växer en rik vårflora samt den i Sörmlands län så sällsynta skogsbingeln.

Åkermark, sankna tuvängar och strandängar gränsar i väster mot Brobyvikens täta vasspartier. Fågellivet är rikt på arter som gynnas av våtmarker, näringsrikt vatten och ett öppet odlingslandskap. Bland häckfåglar kan rördrom, brun kärrhök, skäggdopping och trana nämnas. Även rastande arter hittar gynnsamma vilo- och födoplatser.

I vassar och på fuktängar, ofta igenväxande med vide efter svag hävd, invandrar nya fågelarter som trast- och flodsångare. I artrika brynmiljöer på naturbeten trivs törnskatan.

Mellan sprickdalens branta sluttningar i öster och Brobyviken ligger öppna naturbetesmarker på torr- och friskängar som övergår i beteshävdade strandängar. Markerna är svagt kuperade och hyser en artrik hävdgynnad flora av kattfot, revfibbla, vanlig ögontröst och darrgräs. Sprickbrantens solexponerade västsluttning hyser också många kulturminnen och en variationsrik vegetation. Fornlämningar och igenväxande torplägen av barrungskog med inslag av hassel, grova lövträd och fruktträd finns vid Hagtorpet och Grindstutäppan, sydväst om Västerby gård, vilket vittnar om gammal kulturbygd.

Ädellövskog med ek har gynnsamma växtbetingelser i området, som redan år 1822 blev dokumenterade. I en "Journal öfver skogsundersökningen i Nyköpings län" redovisas ekförekomst och förutsättningar för ekodning i länet. Brobyö och Västerby gårds åkergården omfattande 45 tunnland, som gå ned till stranden av Mälaren, bedömdes som "skogsbevuxna backar och bergskullar som giva lugn åt skogsplantering". Idag återfinns de forna ekskogarna kvar som rester på moränimpediment och kring gårdarna. Ekskogen på Brobyö utgör en värdefull lövskogsmiljö och särpräglad landskapsstruktur för Mälardalen som i ett vidare perspektiv är viktig för storskaliga processer och kontinuiteten av specifika substrat och element i regionen.

Mellanbygdens många odlingshinder, ofta i form av åkerholmar, söder om Brobyhamn har ett stort värde för landskapsbilden.

Brobyviken är mottagare av Brobyåns näringsrika vatten, som avvattnar skogs- och mellanbygden kring Råby-Rekarne och Lista. Brobyån är ett oreglerat, meandrande och ekologiskt känsligt vattendrag, som till stor del omges av jordbruksmarker.

Kulturvärden

Gammalt broläge längs den gamla landsvägen mellan Kungsör och Kvicksund har givit namn åt byn, Broby, och många av bygdens platser. Passagen gick strax söder om Brobyviken vid Kungsbron. Området kring bron är kulturhistoriskt intressant med gården Kungsbacken, gårdsmiljön och den gamla landsvägens sträckning utmed sprickdalsbranten norrut mot Västerby gård.

Strax sydost om Kungsbacken finns talrika rester efter en bebyggelselämning, som heter Hönsköping. Området ligger på en platå i bergbranten. Gamla kultur- och odlingsspår av grunder, äldre väg, stenmurar, fruktträd, gamla åkrar, diken och odlingsrösen är fortfarande tydliga i landskapet beroende på beteshävden.

Häggholmens gård ligger högt på en moränbacke, som omges av strandängar och naturbetesmarker. Gårdsmiljön är väl bevarad med förråd, timrad ekonominbyggnad och stor tomt med fruktträd. Grova lövträd av ek och lind omger gården.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Brobyviken är svårtillgänglig från sjön. Tillgängligheten är begränsad till Brobyö och Byxholmen. Uddarna är svårframkomliga med stor- och rikblockig morän i sluttande terräng. Vegetationen på Vassfria stränder finns från Brobyö till Mansviken samt vid Byxholmen.

Brobyö är stundtals tät och framkomligheten begränsad i ohävdade skogspartier. Sommartid betar tamboskap i södra lövskogsområdet, som utgör attraktiva naturmiljöer för friluftslivet. Från land är det huvudsakligen via jordbrukets bruksvägar samt på stigar man når Brobyviken. Vid Hästsundet, norr om Håggholmen, finns en träbro över till Brobyö.

Områdets bästa utsiktspunkt finns från Västerbyberget med vidsträckta vyer ut över Brobyviken. Småholmarna i Galten, norr om Brobyviken, ligger nära farleden och är inte särskilt frekventerade av båtfolket. På Buskaholmen har en båtklubb sin hemmahamn. Störningskänsligt fågelliv häckar på Byxholmen.

Utvecklingsmöjligheter

För att utveckla friluftslivets tillgänglighet till natur- och kulturmiljöer är vandringsleder lämpliga med tanke på områdets känslighet ur flora- och faunasynpunkt. En lämplig sträckning kan vara från Västerby gård till bron vid Hästsundet och vidare mot Broby via Brobynäs. För att komma runt går man över Kungsbron och följer branten norrut via Knalltorp och tillbaka till Västerby gård, alltså den gamla landsvägens sträckning. Avstickare till utsiktspunkter som Västerbyberget, Byxholmen och Brobyö markeras.

Parkering vid Västerby gård ordnas för att undvika konflikter mellan felparkerade bilar och pågående markanvändning.

Information om kulturmiljövärden vid Hönsköping skyltas liksom vid torpmiljöer söder om Västerby gård.

En framtida vandringsled, Kungsleden, västerut mot Kungsör via Åkholmen bör närmare studeras.

Turism

Befintliga anläggningar

Cykelturistleden Mälardalsleden passerar söder om Broby.

Utvecklingsmöjligheter

Hot

Landskapsförändringar till följd av strukturrationalisering i jordbruket som igenväxning är ett hot mot landskapsbilden och biologisk mångfald.

Ytterligare fritidshus i området skall inte tillåtas.

Tele- och kommunikationsmaster bör inte uppföras, som skulle uppfattas störande i landskapsbilden.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utökat strandskydd till 300 m föreslås efter Mälarstranden från läns- och kommungränsen i Säbyviken till inloppet till Brobyviken och i Brobyviken.

Brobyåns meandrande lopp är ekologiskt känsligt och skall skyddas från markarbeten eller avverkning av vegetation intill vattendraget. Strandskydd om 30 m bör införas utmed ån från Brobyviken uppströms till E20.

Övrigt

I gällande översiktsplan ÖP 5021 är Brobyviken en glesbygd där jord- och skogsbruk fortsättningsvis rekommenderas. Stark restriktivitet mot ny bebyggelse gäller.

Restaureringsåtgärder utfördes 1994 på strandängar och hagmarker på Brobyö av Skogsvårdsstyrelsen sk NOKOS- medel i Sörmland, Eskilstuna Kommuns arbetslag och markägarna.

Brobyvikens naturvärden värnas genom fortsatt hävd på strandängar med bete eller slåtter. Särskild hänsyn tas till flora och fauna i ädellövskogsmiljöer i skogsbruket.

Kungsbacken och Håggholmen har en bevarad ålderdomlig karaktär i en kulturhistorisk intressant miljö. Byggnaderna föreslås omfattas av PBL 3 kap 12 §.

Övrigt

Ängslador på Brobys våtmarker finns inte kvar.

Tumbo

Samlade värden

Tumboåsens riksintressanta fornlämningsområde med åsvägar och kyrka samt byarnas och gårdarnas placering med tydliga historiska strukturer och samband i kulturlandskapet skapar förutsättningar för rika kulturstudier i ett typiskt Mälardalslandskap.

Förhistorisk centralbygd i mosaiklandskap med höga landskapsestetiska värden kring Tumbo.

Strukturrationalisering i jordbruket och exploatering av stränderna anses utgöra påtaglig skada på värdena.

Naturvärden

Tumboåsen är en del av Strömsholmsåsen, som löper norrut till Kvicksund. Tumboåsen är geovetenskapligt intressant och av stort värde för landskapsbild. Åsryggen höjer sig 10 m över omgivande landskap med en sammanlagd längd om 4,5 km, från Mostugan i söder genom Tumbo till Tumboborg, vid riksväg 53, i norr. På Borgtorp- och Prästgårdsgravfältet är vegetationen varierad. Äldre grov, gles tallskog i solexponerade miljöer gynnar vedsvampen tallticka och en hotad insektsfauna. Ek och lind växer öster om åsvägen i relativt slutna bestånd. Torplågen är tydliga med kulturväxter och värdträd av ask med rik lavflora.

Ängåsen är en förgrening av Tumboåsen, som är ca 700 m lång, strax sydost om Tumbo kyrka. Åspartiet har ett högt socialt värde för rekreation nära tätorten och är till stora delar opåverkat av grustäkt. Åsen har en hagmarkskaraktär med flera gamla och grova ekar samt en värdefull torrbacksflora med backsippa och backklöver. Hotad lavflora på ek med silverlav, som är hänsynskrävande. 1822- års ekinventering beskriver ”några halvstora ekar i allmänhet skadade av frost. Ängen intill åsen är slät men sank – åkrarna släta med tämligen lätt lera”.

Mellanbygdens mosaik av naturtyper är värdefulla för landskapsbild och biologisk mångfald. Särskilt är hagmarker med hävdgynnad flora och äldre kulturspår värdefulla ekosystem, men även för förståelsen av den historiska utvecklingen mellan bebyggelse och markanvändning i landskapet. Särskilt värdefull och under lång tid odödslad öppen hagmark med artrik flora finns söder om Husby- Haga med förekomst av fältgentiana.

Hagmarkerna kring Tumbo uppvisar en stor variation med olika typer, från öppen hagmark, björkhagmark med en, blandlövtyp, skogsbete med gran till ekhagmark. I området finns tre hagmarker upptagna i länsstyrelsens ängs- och hagmarksinventering från 1992.

Gårdarna kring Tumbo har en för kommunen fortfarande tät djurandel, varav tre med mjölkbesättning, nämligen Mälhammar, Sörby och Husby- Haga.

Mosaiklandskapets randzoner eller bryn mellan odlingsmark och skog skapar optimala förutsättningar för biologiskt liv. Igenväxande äldre kulturmarker med stor artvariation i träd- och buskskiktet och högt lövinslag finns på lersediment, som tidigare utnyttjats för lertäkt, söder om Väsby gård. Området hyser också artrika brynmiljöer och en utdikad sjö, Brunsjön tidigare benämnd Stensjön på 1722-års häradscharta, som idag är ett igenväxande kärr med säl och videsnår.

Sydvända bryn med bärande, blommande buskar är en struktur som är viktig i landskapsekologiska sammanhang tillsammans med hävdade marker och grova lövträd.

Ädellöv finns företrädesvis kring större gårdar som Västerby, Munkhammar, Sundbyvik, Väsby och Berga. Vid Väsby gård på blockrik moränbacke finns en olikåldrig, flerskiktad blandädellövskog. Trädskiktet är varierat med alm, lönn, ek, gran och asp. Strandnära ädellövskogar, som vid Pottskär, hyser ett rikt växt- och djurliv. Därtill är de rika på kulturminnen. Tidigare markanvändning har ofta varit ängs- eller betesmarker, som kan spåras i en hävdgynnad flora eller i den spärrgreniga solitärväxande kronformen.

Kulturvärden

Stort gravfält på Tumboåsen med två höggravfält om vardera 400 gravar från yngre järnåldern, äldre färdvägar, spärranläggningar och äldre bebyggelsemiljöer. Koncentrationen av fornlämningar, som är unik för landet, tyder på ortens strategiska läge för handel- och sjöfart på

Mälaren. Det visar även på åsens betydelse, som kommunikationsled, som förband Södermanland med Uppland vid Mälarens smalaste sund, Kvicksundet. I Vägverkets inventering från år 1995 finns åsvägen på Tumboåsen registrerad som värdefull kulturväg. Delar av den äldre vägsträckningen på åsen har en artrik flora på hävdade partier.

Tumbo eller Tuna by hade sin storhetstid under vikingatiden. Regional handel mellan länen i Bergslagen och Mälardalen var livlig. Tumbo låg vid en viktig knutpunkt för utbyte av varor som råstål mot spannmål. Rekarnebygden var vid tiden en viktig kornbod. Tuna by var liksom Husby gård, som ligger alldeles nordost om Tumbo, knutna till det kungliga jordinnehavet, Uppsala öd, under yngre järnålder och tidig medeltid. Husby kungsgård, anses ha haft en administrativ funktion på vikingatiden. Andra gårdsnamn, från förkristen tid, som förknippas med Tuna är Berga, Skyttinge och Lundby.

Tumbo kristnades tidigt. Därav vittnar de många runstenar, sju stycken, som idag finns runt kyrkan.

På skogsbygdens moränhöjder på ömse sidor om Tumboåsen finns två fornborgar, vid Bogsten och

på Skansberget. Bogstensborgen anses vara en tillflyktsborg för bygdens byar och gårdar. Tumbo kyrka från 1100-talet i romansk stil anses vara länets bäst bevarade står i socknens mittpunkt, på förkristen tings- och kultplats. Placeringen av kyrkan kan därmed sägas föra en historisk kontinuitet vidare.

I kyrkomiljön ingår ett kyrkstall från 1890-talet och två äldre timmerbyggnader.

Kaplansgården, fd komministerboställe, ligger strax söder om kyrkan vars äldsta delar härrör från 1600-talet.

På höjder kring kyrkan växte mindre byar och större gårdar snabbt. Berga, Smedby, Sörby och Väsby har förhistoriska anor.

Gårdar med bevarad ålderdomlig karaktär är Munkhammar gård och Tumbo prästgård. Munkhammar är en mindre herrgård med huvudbyggnad och två flyglar från 1793. Stora ekonomibyggnader ligger strax intill den av ädellöv inramade gårdsmiljön. Smörkulla, Tumbo prästgård, från 1880 är en timrad envåningsbyggnad med sadeltak och frontespis och visar en tidstypisk prästgårdsbyggnad. I anslutning ligger en ålderdomlig bod och socknens timrade tiondebod. Naturmiljön är värdefull med stora naturbetesmarker vid Havretäppan. Gamla kulturspår som äldre vägar, åkrar, gärdesgårdar, stenmurar bidrar till områdets höga kulturmiljövärden.

Gammalt industriminne som påtagligt förändrat naturmiljön kring Väsby och Storängstorp är tegelbruket vid Kvicksund. 1722- års häradscharta visar att det redan då fanns en gammal tegelugn i Kvicksund. Verksamheten upphörde 1957.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Tillgängligheten till Tumbo, liksom landskapet i övrigt, är god genom det lokala vägnätet och kollektivtrafiken genom samhället till Kvicksund. Möjligheter till passager genom hagmarker måste tillförsäkras.

Tumbo- och Ängåsen är viktiga närströvsområden och värdefulla inslag i landskapsbilden.

Information om Tumboåsens gravfält finns på flera platser i anslutning till parkeringsplatser.

Vetenskapliga naturstudier bedrivs årligen vid Pottskär, sedan 15 år tillbaka av Ornitologiska Klubben i Eskilstuna. Under höststräcket studeras tärnor, som har södra Mäljarstranden som ledlinje. Även andra fågelarter passerar, som mås och trut, änder, vadare och rovfåglar.

Strandområden, väster och öster om Kvicksund, är till stora delar utnyttjat för bebyggelse och därför inte allemansrättslig tillgänglig. Undantag utgörs av ett strandområde väster om Kvicksundsbron från fd tegelbruksområdet och västerut till Pottskär. Vegetationen är skiftande av flerskiktad blandad skog, gläntor, strandäng, åker och lövskogslund med gamla ekar och lindar. Landskapet har ett högt biologiskt värde och rekreativa värden vid friluftsbadet.

Strandlinjen är starkt kuperad i förkastningszonen mot Mälaren.

Vegetationen utgörs främst av tallskog på blockig morän och bergsklackar. I fuktiga svackor med lersediment växer en artrikare träd- och buskvegetation, ofta med inslag av ek och lind. Vid Pillekrog, norr om Sundbyviks gård, finns en ädellövskog med fornlämningar på höjdparter, som restaurerats för beteshävd. Området har i likhet med enstaka lucktomter nära stranden ett högt rekreativvärde för boende i tätorten.

Mälby gamla tomt med äldre markslag som fossila åkrar och hagmarken på Enbacken är värdefulla inslag i landskapsbilden.

Från Munkhammarsviken till Tegelbruket finns idag en relativt gles bebyggelse. Det strandnära läget utgör attraktiva boendemiljöer. I kommande exploatering för tätortens tillväxt är det av stor vikt att reservera naturområden för friluftsliv och rekreation samt av ekologiska hänsyn till strandlövskogar.

Utvecklingsmöjligheter

Landskapsvårdande röjningar för att visa kulturmiljövärden utmed vandringsleder i kulturlandskapet väster och öster om Kvicksund vore önskvärda.

Restaureringsåtgärder i hagmarker och åkerholmar på Sundbyviks marker har inletts. Ägarna vill återskapa det äldre kulturlandskapets mångfald av markslag.

Det finns även goda förutsättningar, i redan befintligt stignät, att utveckla området med vandringsleder till Österby gård och vidare till Lövsta.

Turism

Befintliga anläggningar

Servicecentra med affär, bad, båthamn, fritidsfiske och kommunikation finns i Kvicksund, som utgör baspunkt.

Varje år, i augusti, arrangerar Esbjörn Blåpannas gille marknad med visning av Kaplansgården och Tumbo kyrka samt försäljning av hantverk till trevnad för ortens hemvändare.

Cykelturistleden Mälardalsleden passerar genom Tumbo för vidare turer mot Kvicksund och Torshälla.

Driving range finns på Sundbyvik gårds ägor sedan ett år tillbaka. Planer finns att utveckla verksamheten till en niohålsfolk golfbana.

Utvecklingsmöjligheter

Information om vandringsleder, natur- och kulturlandskapets sevärdheter, friluftaktiviteter bör tillskapas vid affären i Kvicksund.

Informationscentra bör ordnas lokalt vid Tumbo kyrka för kulturella sevärdheter i bygden.

Hot

Landskapsförändringar som igenväxning till följd av rationaliseringskrav i jordbruket.

Tele- och kommunikationsmaster som upplevs störande i den känsliga landskapsbilden.

Förtätning av bebyggelse i strandnära miljöer väster och öster om Kvicksund.

Skyddsbehov

Övrigt

Friluftsbadet på Pottskär med närliggande lövskogsmiljöer, grönstråk, lucktomter i oexploaterade strandområden kring Kvicksund bör utgöra naturområden med allemansrättslig tillgänglighet i fördjupad översiktsplan.

Ängåsen skall erhålla ett skydd enligt miljöbalken 7 kap 4 § för en adekvat skötsel på hävdgynnade områden samt ett långsiktigt skydd för geovetenskapliga värden.

Centralbygden knuten till åsen är av riksintresse för kulturminnesvärden.

Övrigt

Återskapa våtmark vid Brunsjön, som kan öka områdets biologiska mångfald och minska närsalttillförseln till Mälaren.

Landskapsvårdande åtgärder med efterföljande beteshävd på Ängåsen är nödvändiga för att säkra åsens tillgänglighet och ekologiska värden.

Eskilstuna kommun har tagit initiativ till att restaurera och tydliggöra värdefulla natur- och kulturmiljöer kring Kvicksund och på Tumboåsen i LIP-projekt för år 2002-2004.

Området omfattas av riksintresse för kulturmiljövärden.

Granholmen - Vargholmen

Samlade värden

Mälårar med vassfria stränder, naturhamnar och varierad natur av stort värde för båtlivet i Lilla Blacken.

Mosaik av naturtyper med artrika brynmiljöer som skapar goda förutsättningar för ett rikt växt- och djurliv.

Gamla kulturmarker kring fiskartorpet Granholmsstugan.

Nedskräpning och slitage på känsliga berghällar kan medföra negativ påverkan på växt- och djurliv.

Naturvärden

Relativt höga öar med intressant berggrund av diabas. Diabasen är lättförklyftad vilket skapat branta stup på Granholmens västra strand.

Öarna är svagt kuperade med låga fuktiga partier och inslag av hållmarker. Storblockiga moränryggar finns på Granholmens södra del där äldre granskog i otillgängliga partier är orörd med högt inslag av död ved.

Strandskog med en stor variation av trädslag, ålder och fuktighet, är annars den dominerande skogstypen på öarna. Gamla, grova alar och almar är särskilt värdefulla landskapselement.

Kring Granholmsstugan, som tidigare varit ett fiskejordbruk, finns ännu öppna gräsmarker och artrika bryn med olikåldriga lövbestånd.

Död ved förekommer i riklig mängd vilket gynnar ett artrikt insektsliv, främst fjärilar och vedinsekter, och fågelliv, särskilt olika hackspettsarter.

Vargholmen skiljs från Granholmen genom ett vassområde vid Skepparsundet.

Kulturvärden

Granholmsstugan är ett pittoreskt inslag på ön och bidrar på ett positivt sätt till den historiska utvecklingen i Mälardalen med nedlagda fiskejordbruk på öarna.

Inägor, diken, rösen och fruktträd utgör kulturspår efter tidigare markanvändning.

På igenväxande inägor finns grova spärrgreniga, tidigare solitära lövträd.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Öarnas läge, nära till Kvicksund och Mälarbaden, lugna, skyddande naturhamnar och vassfria stränder ger ett högt värde för det rörliga friluftslivet.

Flera flitigt besökta naturhamnar finns på Granholmen. På norra delen av ön, vid Bergviksudden och Enudden, finns berghällar som ger fina utblickar över Lilla Blacken.

På Vargholmen finns en rastplats. Farleden går strax söder om Vargholmen.

Utvecklingsmöjligheter

Kanalisering av båturer har redan skett till naturhamnar där även sopmajor finns.

Vandringsleder utmärkes för strövtåg till intressanta naturmiljöer samt för att undvika störning kring Granholmsstugan.

Hot

Bebyggelseexploatering

Avverkning som skadar öarnas höga naturvärden i orörda skogspartier. Landskapsvårdande röjning som skadar igenväxningssuccessioner på gamla kulturmarker.

Skyddsbehov

Övrigt

Gran- Vargholmen skall erhålla ett skydd enligt miljöbalken 7 kap 4§ som långsiktigt säkrar öarnas natur- och friluftsvärden.

Övrigt

På Vargholmen, vid rastplatsen, bör granens inslag minska till fördel för ädellövträdens utveckling.

Österby gård

Samlade värden

Herrgårdsmiljö vid Väsbyviken med rika kulturspår på oexploaterad halvö med lövdominerat mosaiklandskap av gläntor, hagmarker, strandängar, artrika bryn och ädellövrika lundskogar med naturskogskaraktär.

Höga floristiska och ornitologiska värden i strandnära lövskogar och gamla igenväxande kulturmarker.

Rika möjligheter för rörligt friluftsliv att bedriva vetenskapliga natur- och kulturstudier i gammalt kulturlandskap.

Strukturrationalisering i jordbruket, storskaligt skogsbruk, anläggningar för fritidsändamål och exploatering av bebyggelse kan anses påtagligt hota riksintresset MB 4 kap 2 § värden.

Naturvärden

Området är flackt med inslag av storblockiga ändmoräner, vilka har stor betydelse för topografin. Dessa är rumsbildande i landskapet och be vuxna med artrika snår av hassel, måbär och skogstry. Längs halvöns norra strand mot Mälaren, Askholmen, finns enstaka bergspartier och stor- eller rikblockiga marker med naturskogsartad blandskog. Grov död ved som högstubbar och lågor med hänsynskrävande vedsvampar som granticka.

Vegetationen på Askholmen är slutna lundskogar med ek, ask och lind. Särskilt skogslinden är allmän i markerna. Det torde finnas få motsvarigheter i kommunens lövskogar som uppvisar en liknande kontinuitet av lindbestånd. Äldre lindar står på ändmoräner som överståndare och utgör nyckelbiotoper för skyddsvärd flora och fauna.

Örtfloran är särskilt rik på våren då blå- och vitsippor, svalört täcker marken. På högrttyp trivs en lundflora med tandrot, storrams, vårärt, underviol, desmeknopp och nästrot.

I Bredviken gränsar alkärr och täta lövskogspartier, av naturskogskaraktär, mot Mälaren. Strandskogen från Tjartorpsviken till Gökudden visar hög variation av skogstyper. Hassellund, lövskogslund, blandskog med ädellöv, gamla aspar och örtrik lundflora med sårläka, ormbär och svart trolldruva bidrar till höga naturvärden.

Lövnaturskogar har en värdefull svampflora, som är knuten till död ved och under lång tid ostörda markförhållanden. Askholmens stora lövskogsareal, höga biotopvariation i en av Sörmlands lokalklimatiskt mest gynnsamma trakter skapar goda förutsättningar för sällsynta och rödlistade svampar. Vid inventering av svampfloran har länsstyrelsen funnit 243 arter varav 11 är rödlistade i Artdatabankens listor för hotade växtdjurarter.

Norr om Sjöhagen, i en brant blockig norrsluttning finns ett biotopskyddat område om 3,1 ha med äldre lövnaturskog.

Hassellundar och grova ädellövträd av lind och ek vittnar om en tidigare lövängskultur. Trädkontinuitet i området kan spåras genom fynd av signalarter. Grova, gamla ädellövträd av ask, ek och lind hyser en hotad kryptogamflora, av vilka lung- och almlav samt blekspikar kan nämnas. Ädellövskog av ek, ask, lönn och lind norr om Nyodlingen kan påvisas äga en trädkontinuitet genom fynd av lunglav. Kartor från år 1789 betecknar markanvändningen som hårdvall, dvs. gles lövbärande hagmark.

Strandområdet Ytterängen vid västra Väsbyviken domineras av tät vass, alkärr och lövskogar, som är opåverkade av skogsbruksåtgärder. Inslag av gamla, grova lövträd på moränbackar bidrar till lövträdskontinuiteten.

Fågellivet är rikt i det biotopvarierade skogs- och odlingslandskapet kring Österby. Näktergal trivs i tidiga igenväxningsmarker liksom flera arter av sångare, som härmsångare. I orörda skogsområden med riklig tillgång till död lövved häckar den mindre hackspetten.

Kring gårdsmiljön finns beteshävdad strandäng, fruktträdgård, grova lövträd med hamlingsspår i park, lindallé och björkhagmark med en. Norr om Nyodlingen finns en apelskog om 0,5 ha.

Kulturvärden

Kräills karta från 1634 beskriver ” Osterby som ett skogigt landskap ”.

En ägomätningsskarta från år 1789 redovisar gårdens olika markslag. Gårdens inägor var noga stängslade mot utmarken där boskapen gick. Fuktiga sidvallsängar med starr och fräken dominerade mot Väsbyviken. På torrare svagt kuperade marker finns hårdvall med ett gles skogsbestånd med ek och lind av lövängstyp.

Österbys åkrar var samlade norr om gården. Området är ännu idag mycket brutet av odlingshinder som bidrar till en mosaik av brynmiljöer. En stor fägata ledde till odlingsmark vid

Tjærtorp och Norge, som ännu odlas. Det är således en kontinuitet i landskapets brukande som ännu tydligt kan ses.

Österby gård är förknippad med väpnaren och rådmannen Esbjörn Blåpanna som levde och verkade på gården fram till år 1438. Mangårdsbyggnader är två flyglar i rödfärgad träpanel uppförda år 1785, efter en stor brand år 1717.

Gårdens placering nära Väsbyviken möjliggjorde snabba transporter på Mälaren jämfört med häst och vagn till land. En tydlig vägbank leder till en hamnanläggning, som idag är gömd i vassen.

Strax norr om gården finns en mäktig fångstgrop eller varggrop. Den är stensatt av kvadratisk utbyggna stenblock. Gropen är fyrkantig och inte rund som de flesta andra.

På Österbys marker finns rika möjligheter att betrakta igenväxande torpmiljöer. De visar en hög artrikedom och är värdefulla för friluftslivet och kulturminnesvärden.

Tjærtorps gamla tomt med lång stenmur, gamla inägor, odlingsrösen och lövskogsmiljöer nås via bruksvägar för jord- och skogsbruk.

Igenväxande ängs- och hagmark i sydbryn med olikåldrig blandskog med artrikt träd- och buskskikt med apalar och hassel påträffas vid ett gravfält 500 m söder om Tjærtorp med 40 fornlämningar med pålagd odlingssten.

Garns gamla bytomt, övergiven i början av 1800-talet, med grunder i hagmark och lövskogslund är värdefullt för friluftslivet. Gamla kulturspår som fossila åkrar, diken, vägar och odlingsrösen. Grova ädellövträd av ek och lind med mistel och signalarter av lägre flora.

Duvbacken är en åkerholme på storblokelig morän med blandskog och rikt inslag av ek. Två stensättningar med gravar, gammal åker- och ängsmark samt odlingsrösen.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Mälärstranden är lövskogsrik, vassfri och tillgänglig från sjö och land från Tjærtorpsviken till Askholmen. Väsbyvikens strand mot Österby gård har breda vassar, täta alkärr och strandängar, som försvårar tillgängligheten.

Längs Väsbyvikens södra strand uppträder en förkastningsbrant. Strandzonen är vassfri och oexploaterad vid Sjöheden, Uddaskogen och Roxnäs som är betydelsefullt för tillgängligheten. Skogsvegetationen är skiftande med ett påtagligt inslag av barrträd på blockig morän.

Odlingslandskapet mellan Roxnäs gård och Stavstorp har höga landskapsestetiska värden genom sina öppna vyer mot Väsbyviken. Beteshävdad strandäng och artrika brynmiljöer samt en av bygdens grövsta ekar kallad Bellmanseken finns vid Stavstorp. Fornlämning från en medeltida borganläggning med vallgrav vid Törneholmen är inte längre tydlig med påträngande bebyggelse.

Strandvegetationen mellan Stavstorp och Roxnäs består av vassbälten, alkärr och kärrskog av vide och sälg. Strandlinjen är partivis påverkad av utfyllnad och skrotupplag.

Utvecklingsmöjligheter

Österby gård är lämpligt att utveckla genom vandring i ostörda miljöer med höga natur- och kulturmiljövärden. Lämplig ledsträckning är från Kvicksund via Sundbyvik, Pillekrog, Mälby gamla tomt, Tjærtorps gamla tomt till Österby med avstickare till Askholmen och därefter fortsättning österut längs Väsbyvikens södra strand mot Torshälla.

Utsiktspunkter över Mälaren finns vid Tjærtorpsudden och vid Väsbyviken från berget, norr om Sjöheden.

Turism

Befintliga anläggningar

Anläggningar eller service finns inte i området.

Kulturarrangemang ordnas varje år på Österby gård med spel om Esbjörn Blåpannas historia.

Utvecklingsmöjligheter

Fågeltorn byggs i sydvästra delen i Väsbyviken.

Hot

Storskaliga landskapsförändringar i jord- och skogsbruket, som påtagligt ändrar mosaikkaraktern och lövskogens dominans.

Landskapsvårdande röjning som skadar artrika bryn- och klenvedsmiljöer.

Bebyggelseexploatering.

Tele- och kommunikationsmaster som påtagligt skulle skada värdena i den småskaliga odlingsbygden.

Föreslagen dragning av naturgasledning.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utökat strandskydd till 300 m föreslås från Tjartorpsviken till Askholmen längs Mälarstranden.

I Väsbyviken från Askholmen till Strandäng.

Övrigt

Det är av stort värde för biologisk mångfald att stora sammanhängande lövskogsområden kring Österby gård får ett säkerställt skydd samt skötsel. Askholmen är föreslaget som ett Natura 2000-område.

I gällande översiktsplan ÖP 5021 är Österby gård med omgivning en glesbygd där jord- och skogsbruk fortsättningsvis rekommenderas. Stark restriktivitet mot ny bebyggelse gäller.

Oexploaterade, vassfria strandområden i södra Väsbyviken, vid Uddaskogen och Roxnäs, bör utgöra naturområden med allemansrättsligt tillgängliga stränder i fördjupad översiktsplan.

Österby gårds ägor bör utgöra regionalt intresse för kulturmiljövården samt riksintresse för naturvården och friluftslivet enligt MB 3 kap 6 §.

Övrigt

Det är viktigt med fortsatt bete på Österby gårds ägor för hävdgynnad flora och fauna samt för förståelsen av den historiska utvecklingen.

Skäret - Mälarbaden

Samlade värden

Bostadsnära strandängs- och lövskogsområde som är ett av kommunens större hagmarksområden efter Mälarstranden.

Skäret är ett populärt strövområde och värdefullt för pedagogiska naturstudier.

Anläggningsintensiv rekreativ sorts i Mälarbaden med bad, camping, båtliv, båtsport och friluftsliv.

Upphörande betesdrift på strandängar och i lövskogslundar samt utbyggnad av golfbana anses vara hot mot riksintressets värden liksom förtätning av bebyggelse som försvårar allemansrättslig tillgänglighet till strandområden.

Muddring i Väsbyviken skadar vattenmiljön och ökar risken för utlakning av skadliga ämnen.

Naturvärden

Halvö i Väsbyviken med mosaik av gläntor, strandängar och lundskogar med grova, gamla ädellövträd.

Tydligt pedagogiska och vackert utbildade blockrika ändmoräner är viktiga för landskapets topografi och landskapsbild.

Lundpartier med solitära grova ädellöv av ek, ask och lind är värdefulla landskapselement för lägre flora och fauna, som utgör kärnområden för spridning i landskapet.

Buskar som hassel, hagtorn, rönn, hägg och try i flerskiktade lövskogslundar gynnar ett rikt fågelliv med flera arter av sångare.

På strandängar rastar änder och vadare under vår- och höststräck.

Närmast viken finns opåverkade alkärr med riklig tillgång på död lövved, som gynnar mindre hackspett.

Rester av ängs- och hagmarker finns på moränbackar med kulturminnen kring Väsbyholm, som Aspbacken och söder om Badhusviken, som Hasselbacken. Gemensamt för dessa refugier i det bostadsnära rekreativlandskapet är en stor artrikedom i träd- och buskskiktet. Områdena utgör värdefulla inslag i landskapsbilden.

Kulturvärden

Kulturspår efter tidigare markanvändning kan ännu skönjas som odlingsrösen och rester efter ängslador på Skäret.

I början av seklet planerades Mälarbaden som en exklusiv rekreativ sorts för Eskilstuna stads välbärgade företagare. Båt och tågförbindelser upprättades. Sommarvillor anlades på Väsbyholms ägor. Representativa villor är Wernerska Villan, Kreta och Rock Island.

Friluftsliv

Tillgänglighet:

Skäret är lättillgängligt från land och värdefullt för närrekreation men även för rörligt friluftsliv som bedriver naturstudier i det natursköna området. Skolor från Torshälla har undervisning i naturkunskap på Skäret.

MälARBADEN och Väsbyvikens östra strand är hårt utnyttjat av bebyggelse. Få naturområden medger passage till strandområden. Stranden vid Skäret består av högvassbälten med angränsande alkärr.

Båtlivet utgörs främst av närboende men möjlighet till gästnätter finns i båthamnen, som för år 2000 uppgick till 200 personer.

Fritidsfiske i Väsbyviken bedrivs inte i någon stor omfattning. Båtlivet i Väsbyviken utgörs främst av boende i området.

Turism

Befintliga anläggningar:

MälARBADEN har campingplats, bad, båthamn och golfbana samt kollektivtrafik.

Utvecklingsmöjligheter:

Möjlighet att hyra båt från camping bör finnas.

Hot

Utvidgning av golfbana.

Muddring och påverkan på strandlinjen som skadar vattenmiljön.

Lakvatten från gamla Nyby-tippen måste hindras att komma ut i Väsbyviken.

Upphört bete på Skäret skadar påtagligt värdena för friluftslivet och naturvården.

Båtsport i Väsbyviken som upplevs bullerstörande för boende och friluftsliv.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300 m vid Skäret.

Övrigt

Refugier i odlingslandskapet liksom grönstråk som möter Mälaren bör ges skydd som naturområden i plan.

Översyn av gällande skötselplan för att långsiktigt säkra naturvärdena på Skäret. Området bör omfattas av riksintresse för friluftslivet enligt MB 3 kap 6 §.

Övrigt

Sanka marker återställs till strandäng genom ändrad invallning söder om Väsbyholmsvägen.

Landskapsvårdande åtgärder i bostadsnära naturområden för att främja tillgängligheten och ädellövträdens utveckling.

Torshällaån

Samlade värden

Småbåtshamn och kanal av stort värde för båtliv och turism.

Rika förutsättningar för båtliv och fiske på Torshällaån samt vandring i tydliga natur- och fornlämningsmiljöer vid Lisselängen och Ängsholmen.

Från berg på Ängsholmen och Lisselängen ges fina vyer mot Blacken och Torshälla.

Historiskt viktig vattenled mellan Hjälmaran och Mälaren flankerad av inte mindre än åtta fornborgar från Skogstorp till Ängsholmen.

Igenväxning i ädellövskogsmiljöer, upphörande betesdrift på strandängar samt ändrad karaktär i sommarhusområden och ny bebyggelse efter ån anses utgöra hot mot riksintresset.

Naturvärden

Uppgrundad MälARVIK med kringliggande bergspartier vid Lisselängen, Ängsholmen och Kolstahatt.

De forna kärrängarna är uppodlade till åkermark men kan spåras i namn, som Lisselängen, Sjöängen, Hammaren och Nyängen. Strandängarna väster om ån hålls öppet av betesdjur sedan 1968.

Under vår- och höst är markerna värdefulla för rastande sträckfågel, som änder, gäss, vadare och rovfåglar.

Olika sångare som näktergal är regelbunden häckfågel sedan 1965. Rör- och sävsångare hörs i åns vassar och videsnår. Hornuggla uppträder årsviss i mosaiklandskapet med åkermark, strandängar och åkerholmar.

Av landskapets forna vidsträckta ädellövskogar återstår mindre rester på sämre marker. 1822- års ekinventering i Nyköpings län bedömde ängarna kring Ängsholmen vara förmånliga lägen för ekodling och mindre skadade av frostsprickor än vad som annars var fallet i länet. Ängsholmen var under kronans arrende fram till 1850- talet. Blandädellund söder om Ängsholmens fritidsområde är en rest av dessa ekskogar på näringsrik mark, som annars upplodades till åkermark.

Vid Tjuvkällaviken, i blockig östsluttning mot ån, finns en ädellövskog av ask och ek.

Buskskiktet är tätt med hassel, try, måbär, hägg, slån, nypon och rönn.

På Lisselängsberget finns hedekskog och senvuxna träd av sk kratt-typ, med riklig förekomst av spärrgreniga ekar och hassel. I norra delen av berget i svag sluttning med sediment finns rester av igenväxande ängsmark, med rörligt grundvatten, samt riklig förekomst av död ved i gammal sälg. Öster om Torshällaån, vid Sjöängen, finns en storblockig moränhöjd med grova ekar, hassel och hägg. I brynen växer en artrik hagmarksflora med solvända, darrgräs, ormrot och jungfrulin.

Hällmarkstallskog med inslag av gamla tallar, lindar och ekar omger Ängsholmens fornborg.

Mellan Mälby gård och Skräddartorp finns ett vackert småskaligt odlingslandskap, fornlämningar på åkerholmar, igenväxande betesmarker, fruktträdgårdar och grova ädellövträd.

Vid Lindö gård finns en trädbärande hagmark med äldre tall och en. Igenväxande partier av slån, nypon, hägg, rönn, oxel, try och hassel gynnar ett rikt fågelliv, som törnskata, koltrast och fasan.

Kulturvärden

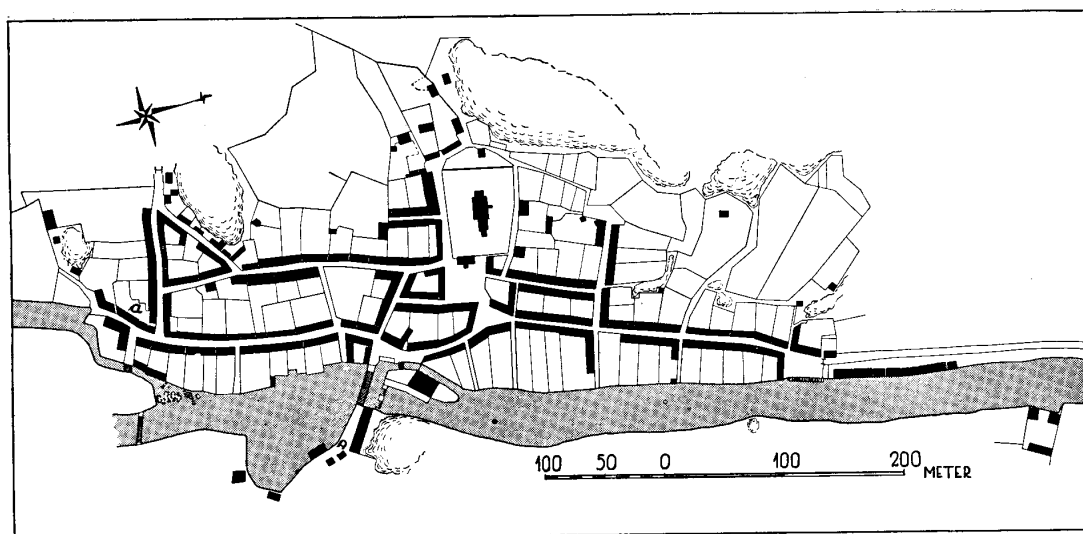
Stenbrytning har förekommit i området. Stor stenmur med okänt syfte samt två stora klippblock i skogsbrynet mot Annero.

Miljön kring Birka och Granö är fylld av kulturspår. Äldre väg och broanläggning samt rester av äldre markslag, som ängs- och hagmark, tomtmark med fruktträdgård och grova lövträd. Lindö koloniområde har en väl bevarad karaktär med pittoreska trädgårdar som smälter väl in i landskapet.

Öster om Torshälla stad byggdes en kanal till Eskilstuna, som blev fristad 1771, som var en blomstrande industristad med järnmanufaktur.

27 juli år 1860 invigdes den 10,6 km långa farleden av ångfartyget Eskilstuna som förband Eskilstuna med Mälaren. Kulmen på båttrafiken var på 1890- talet. Därefter kom järnvägarna alltmer att anlitas för transporter. Kanalen användes fram till 1965 för fraktgods. 1999 återinvigdes slussarna för trafik efter omfattande renovering. Torshälla Nedre sluss är en Sveriges största slussar med en nivåskillnad av åtta m fördelad på två bassänger. Slussen och Nedre kanalen är viktiga industrihistoriska minnen för Torshälla och Eskilstuna stads utveckling. Naturmiljön med allé kring kanalen bidrar till områdets höga kulturmiljövärden.

Hamnen i Torshälla har medeltida anor. Den låg på västra stranden av ån, nedanför stora kvarnfallet. På stadskartan år 1783 fanns tio timrade sjöbodar markerade i Stora gatans förlängning. Idag finns en av dessa magasinbodar för spannmål kvar i restaurerat skick i nedre hamn och används som redskapsbod för ångslupen Gerda.

År 1783 uppmättes Torshälla av lantmätaren Hans Graf. En förtydligad kopia av hans karta återges här ovan. I kartans mitt syns kyrkan och vid kyrkogårdens östra mur ligger rådhuset. Längst till höger finns hamnen med den långa raden av 10 magasin eller sjöbodar. Bebyggelsens huvudpart anslöt sig till gatorna, men all den ekonomihusbebyggelse, som funnits inne på tomterna, har Graf icke funnit anledning markera. Den stora svarta rektangeln på holmen nedströms stora bron är givetvis kronokvarnen, och öster om bron syns en bebyggelse, som kan återfinnas på Erik Dahlbergs stick över staden. — Längst t. h. på östra åstranden ligger Krusgården eller som den betecknas på kartan "Direktörskans Grens gård".

Det kan vara av intresse att låta ekonomiintendenten Johan Fischerström beskriva landskapet som han upplevde det år 1782 på sin färd från Stockholm och upp genom Torshälla ström. "Vid första inloppet är utsikten mindre behagelig. Sedan möta flackländiga ängar med plattaste bårder. De stod nu till en god del under vatten. Norsverkar, byggde på sidorne, göra strömmen starkare mitt uti, och desse fisketyg höjde sig ansenligen över vattenbrynen. Här fordrades mycken handläggning, innan vi kunde hjälpa oss förbi dessa ledsamma verkar. Under hela detta framåttagande, fägnades ögonen å ömse sidor av varjehanda föremål: gröna landsträckor här och där beväxta med ekar och andra lövträ, vackra inhägnader, råmande boskapskreatur, varav staden har ett ansenligt antal".

Fallen i Torshälla utnyttjades tidigt för kvarndrift och anlades som kronokvarn för 10 par stenar av Gustaf II Adolf 1628 men omnämns redan 1242. Kvarngrunden av gråsten och väggarna av tegel är alltså ännu kvar om än ombyggd för andra ändamål. Kvarnen var i bruk till 1946. Staden bedrev livlig handel med järn, råstål från Bergslagen som byttes mot spannmål från Rekarnebygden. Torshälla fick privilegier av kung Birger i februari 1317.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Ädellövskogsmiljöerna kring Torshällaån har ett stort ekologiskt värde utmed Mälarenstranden. Ekskogarna äger dessutom höga rekreativa värden för närboende och det rörliga friluftslivet. Torshällaåns täta vassar erbjuder inte några utblickar över landskapet vid båtfärd. Stränderna vid Ängsholmen är branta och har en vildmarkskaraktär i den gamla tallskogen som möter vattnet.

Ån är livligt trafikerad av mindre motor- och segelbåtar till hamnen och Nedre kanalen. Fritidsfisket är stort längs Torshällaån, speciellt vid lekperiod av nors och annan lekfisk. Mälarenstranden från Torshälla huvud till Kullersta blev tidigt hårt utnyttjad av bebyggelse för fritidshus som på senare tid ändrat karaktär till ett permanentboende. Allemansrättslig tillgänglig mark för det rörliga friluftslivet är därför litet. Badplatser upplevs privata. Berghällar på Ängsholmen och Kolstahatt med möjlighet till fina vyer över Mälaren är svåra att nå.

Lisselängsberget är frekventerat av närboende men även av det rörliga friluftslivet för vandring. Gyllenhjemska leden tangerar områdets sydöstra del.

Utvecklingsmöjligheter

Det bör vara möjligt att kunna gå från Lisselängsberget till Ängsholmens fornborg på iordningjord vandrings slinga.

Tydliga ledmarkeringar till utsiktspunkter vid Ängsholmens fornborg och Kolstahatt. Fågeltorn byggs på västra sidan för fågelstudier på strandängarna.

Turism

Befintliga anläggningar

Möjligheter till service, logi och aktiviteter finns i Torshälla.

Torshälla hamn erhöll 2002 blå flagg, som innebär en internationell miljöutmärkelse för välskötta hamnar.

Ängslupen Gerda trafikerar ån med utflykter på Blacken.

M/S Sankt Olof guidar resenärer på Eskilstunaån.

Arboga Rederi och Strömma Kanalbolag organiserar båtturer under sommarperioden.

Utvecklingsmöjligheter

Åtgärder för att förbättra för lek- och vandringsfiskens möjligheter till reproduktion i Torshällaån och uppströms i Eskilstunaån vore värdefullt för biologisk mångfald, rörligt friluftsliv och turism.

Cykelturistleden Mälardalsleden passerar genom Torshälla.

Förbättrad service i småbåtsgästhamnen anordnas.

Hot

Förtätning av fritidshus längs ån och på bergshöjder.

Upphörande beteshävd på sankängarna.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utökat strandskydd till 300 m från Lindö gård till Torshällaåns utlopp i Blacken.

Övrigt

Tillgängligheten till åstränderna får inte försäras av anläggningar eller bebyggelse, som sker i stadens tillväxt.

Lindö koloniområde bör bevaras sin karaktär som sommarhusområde.

Kulturmiljöerna kring slussen och Nedre kanalen utgör riksintresse för kulturminnesvården.

Övrigt

Landskapsvårdande röjningar längs åns båda sidor för återupptagen slåtter- och beteshävd på strandängarna är önskvärda. Eskilstuna kommun har initierat restaurering av värdefulla biotoper i LIP-projekt för år 2002-2004.

Vallby – Ostra – Bredablick

Samlade värden

Mälarstranden från Nabbudden till Klinten är ett av kommunens större kvarvarande allemansrättsligt tillgängliga vassfria strandområden.

Förkastningens barrskogsklädda norrsluttning möter Mälarfjärden Blacken med utblickar mot Sundbyholmsarkipelagens ostörda övärld.

Byar med förhistoriska lägen på moränhöjder och Vallbyåsen med omgivande odlingsmark. Möjligheter till vandring i ostörda skogsmiljöer på Gyllenhjelmska leden.

Exploatering av bebyggelse och privatisering i strandområden, anläggningar för fritidsändamål i öppet odlingslandskap, storskaligt skogsbruk och igenväxning på kulturmarker på Vallbyåsen anses utgöra hot mot riksintressets långsiktiga värden.

Naturvärden

Flack kulturbygd med åsryggar och urbergshöjder, som i norr övergår i barrskogsområdet längs södra Mälarstrandens förkastning. Området når upp till 30 m över slättbygden i söder.

Förkastningen bildades under tertiär, för 50 miljoner år sedan, och är kanske som allra tydligast här efter Mälarstranden i kommunen. Skogstypen är tallskog med frisk ristyp till lågört på stor- och rikblockig morän. Hällmarker och strandnära blandskogar med inslag av björk, al, asp och rönn har höga natur- och friluftsvärden. Skogens ålder i området är mycket varierad och kan härledas till det småskaliga ägandet och brukandet. Fastighetsskiftena är i vissa fall 30 m breda men km-långa i nord- sydlig riktning.

Stranden är vassfri, blockig och snabbt djup från Kullersta sand till Klintudden.

Vallbyåsen är en avläggare till Badelundaåsen. Åspartiet framträder tydligt i landskapsbilden vid Hyggeby och Brantåsen. Vegetationen på åsen är tall och enbuskar. Fältskiktet utgörs av en torrbacksflora med kattfot, backtimjan och backsippa. Stora delar av åsen är påverkad av grustäkt vid Grundby och Grindgården.

Hagmarker är ett viktigt inslag i kulturlandskapet kring byarna Vallby, Ransten, Ingespjuta och Vickelby. Betesdjuren är uteslutande hästar. På rönнар är mistlar vanliga i området. Den karaktäristiska vegetationen i hagmarkerna är glesa bestånd av tall och björk och enbuskar kring en bergshöjd.

Flera urbergshorstar reser sig över det flacka jordbrukslandskapet. Vestaberget är tydlig i landskapsbilden. På höjden kring fornborgen finns en björkdominerad öppen hagmark med rik torrängsflora med backsippa och spåtistel.

Mosaiklandskapet norr om Vallby kyrka är rikt på åkerholmar och ändmoräner. Ljusmosaikerna i varierade brynmiljöer gynnar ett rikt fågelliv med arter som ortolansparv.

Kring större gårdar, som Stora Lövhulta och Lövgård, finns grova ädellöv i park- och allémiljöer. Naturmiljön kring Stora Lövhulta med naturbetesmarker i öppen hagmark, allé, park med ädellövträd och fornlämningar är värdefull. 1822- års ekinventering nämner att ingen ek finns på gården.

Vid Slätviken öppnar sig ett lövskogsområde i den annars så barrskogstyngda förkastningsbranten mot Mälaren. På svagt sluttande sedimentmarker omges ett bäckdråg med flerskiktad olikåldrig lövskog, av örtyper, med inslag av grova tallar och granar. Gamla strandängar växer igen med al och vass.

Kulturvärden

Bebyggelsemiljöer på öar, uddar och näs med omgivande ängsmarker i den forna Mälärviken Kafjärden, idag åkermark, är präglad av en lång obruten bebyggelsetradition från yngre järnåldern.

Vägnätet är ålderdomligt och anpassat till den gamla bebyggelsestrukturen i byarna och landskapets terrängformer.

Talrika fornlämningar på åsryggar och höjder vid gamla byar vittnar om landskapets goda förutsättningar att livnära en växande befolkning. Det var främst de vidsträckta kärrängarnas foderresurser som möjliggjorde stora boskapshjordar. Djuren gick på byarnas allmanning, utmarken i skogsområdet längs Mälärstranden, norr om Vallby socken.

Av bygdens fornlämningar torde Grundby limpa eller ”Kung Inges hög” från Vendeltid 600 – 800 e Kr på Vallbyåsen vara den allra tydligaste i landskapet. Folkliga spekulationer om dolda skatter och mäktiga kungar bidrar till högens kulturvärde.

I Vallby socken ligger tre fornborgar varav två är tillflyktsborgar, Vestaberget och Ransten, som ansluter till gravfälten kring byarna. Den tredje, Tärby borg på Borgberget, anses vara en farledsborg utmed Mälärstranden.

Vallby kyrka härrör från 1100- talet med tidigromanska former på tornet. I närheten finns även den gamla klockarbostaden i en parstuga, en nedlagd skola samt det ombyggda kyrkstallet. Vallby by har en bevarad ålderdomlig karaktär med agrarhistoriska lämningar som ännu kan uppfattas i byn. Gamla ägoslagsgränser, äldre åkrar på lättdränerade och varma jordar i söderslutning samt ängs- och hagmarker som bidrar till byns höga kulturmiljövärde.

Bild

Vallby kyrka och by

Ransten, Vickelby och Ingespjuta är gamla byar på förhistoriska lägen med lång bebyggelsetradition. Vid Ransten och Ingespjuta finns bygravfält. Det finns skäl som talar för att byarna funktionellt var en samlad enhet med gemensamma ägo gränser men bebyggelsemässigt fungerade som självständiga byar. Enheterna inriktade sig tidigt på spannmålsodling på de forna kärrängarna som successivt torrlades genom den alltjämt pågående landhöjningsprocessen. Bebyggelsen är idag mycket blandad och den ålderdomliga karaktären är till stora delar otidlig.

Under yngre järnålder förtätades bebyggelsen till Ostra och Sundby. Ostra by var under en kort historisk period en strategisk hamn invid Kafjärdens strand. Byn låg centralt för socknarna i Österrekarne härad. Bönderna i ett härad skulle hålla ett skeppslag dvs ett långskepp för bygdens försvar men även för handels- och krigsfärder. Vid vikingatidens slut låg hamnen vid Husby i Jäder.

Ostra by bestod vid laga skiftet 1863 - 1865 av 34 gårdar. I östra delen av byn vid Sjuas kull ligger idag ett gårdskomplex med många byggnader, som bevarat sin ålderdomliga prägel. Söder om Ostra by i en hagmark med grova lövträd av björk, sälg och oxel finns byns gravfält och en runristning i ett stenblock. Vid Ostra Knall finns tre bevarade soldattorp bla Lindesberg.

Bild

Lindesberg soldattorp i Ostra knall

Friluftsliv

Tillgänglighet

Fritidshusområden finns från Henstaviken till Kullersta sand samt vid Ostra Knall. Områdena ändrar karaktär från sommarhus till permanentvillor. De få naturområden med strandkontakt som finns kvar är viktiga att behålla allemansrättsligt tillgängliga för boende i området och för friluftslivet.

Klintens sommarstugområde har bevarat sin karaktär med mindre fritidshus, som är väl anpassade i landskapet med öppen odlingsmark ned till Mälaren.

Vägnätet medger närhet till Mälarstranden på mindre vägar.

Tillgängligheten till strandområdet mellan Nabbudden och Klintudden är god genom Gyllenhjelmska leden, som slingrar sig fram i skogsområdet längs Mälarstranden. Skogarna är strövvänliga i medelålders och äldre bestånd. De relativt glesa tallskogarna med frisk ristyp ger goda möjligheter till bär- och svamplockning.

Skogsbruket upplevs inte storskaligt då fastigheterna är små.

Sand/grusstrand finns på flera platser utmed den ca 1,2 km oexploaterade stranden.

I Slätviken finns en allmän badplats med långgrund sandstrand och källklart vatten.

Landskapet har höga estetiska värden genom sin variation av markslag och randzoner mellan skog och åker.

Öppna stråk i lersättdalar är viktiga att värna om för landskapsbild. Vackra vyer erbjuds när odlingsmarken möter vatten. Storskogshagarna vid Klinten erbjuder dessa kvalitéer.

Hagmarkerna kring byarna är värdefulla i flera avseenden. Den historiska utvecklingen blir tydligare om markerna hålls öppna.

Utvecklingsmöjligheter

Översyn av markering utmed Gyllenhjelmska leden och avstickare till stranden bör markeras.

Turism

Befintliga anläggningar

Vid Lövgård finns en golfbana med 18-hål.

Utvecklingsmöjligheter

Information om bygdens natur- och kulturvärden tillskapas vid Vallby kyrka.

Hot

Utökning av fritidshus som inskränker tillgängligheten till stränderna.

Tele- och kommunikationsmaster som verkar störande i landskapsbild.

Rationellt skogsbruk som försvårar framkomligheten efter stranden.

Skyddsbehov

Strandskydd

Strandskyddet föreslås utökas till 300 m i Slätviken samt från Kullersta sand till Klinten.

Övrigt

Samråd med Skogsvårdsstyrelsen vid avverkningar i strandnära skog för att värna friluftslivets intressen.

Vallby – Ostra utgör ett riksintresse för kulturminnesvärden.

Övrigt

Transportbodar och gamla förfallna förråd vid stranden i Nabbudden och Bredablick tas bort.

Landskapsvårdande åtgärder vid fornlämningar på Vallbyåsen och restaurering av hagmarker vid Ransten, Ingespjuta, Takthagen och Storskogshagarna vid Klinten är önskvärda.

Sundby

Samlade värden

Området utgör en av västra Mälardalens viktigaste rekreationsbaspunkt för friluftslivet. Stort utbud av vinter- och sommaraktiviteter med tillgång till service och kommunikation för alla samhällsgrupper.

Sundbyholmsområdet utgör en stor attraktionskraft med rika förutsättningar för natur- och kulturstudier. Närheten till arkipelagens variationsrika natur och storlek gör området i sin helhet unikt i Mälaren och även ur ett europeiskt perspektiv.

Igenväxning på äldre kulturmarker i arkipelagens öar som Sundbyholmsön och Nysslingen anses skada såväl det rörliga friluftslivets som den biologiska mångfaldens långsiktiga värden. Förtätad bebyggelse i strandnära miljöer och i öppet odlingslandskap med ökade krav på förändrad infrastruktur anses hota riksintresset MB 4kap 2 §.

Naturvärden

Sundbyåsen är en del av Sörmlands längsta rullstensås, Badelundaåsen. Åsens mäktiga isälvsavlagringar är rumsbildande i det annars så flacka jordbrukslandskapet Kafjärden. Åsen är påverkad av grustäkt vid Åsby och Kjula. Åspartier vid Sofieberg och norr om Sundby kyrka är dock skyddade genom reservatsbildning ur ett geologiskt och botaniskt värde.

Sundbyåsen höjer sig åsen 35 m över omgivande åkermarker och är viktig för landskapets topografi. På östra sidan syns tydliga strandvallar.

Åsarna hyser genom sina säregna växtbetingelser en karaktäristisk vegetation. Tallskog är dominerande med viss inblandning av ek och andra lövträd, främst i brynen. I buskskiktet växer en och rönn. I fältskiktet påträffas backsippa, som har en stark preferens till torra, varma jordar. På beteshävdade torrbackar växer en artrik flora med backvicker, backklöver, småfingerört, backmultron och solvända. Utmed åsens kantzoner finns påfallande ofta källor med klart utströmmande grundvatten. Djupet är en vattenfylld dödisgrop omgärdad av björkskog, strax söder om Djuptorp. Enligt sägnen skulle Gimmerstenen ligga i Djupet, innan jätten Gimmer kastade den mot Sundby kyrka.

Den gamla åsskogen av tall på Broudden är viktig för landskapsbilden. Åsen löper vidare ut i Mälaren för att åter visa sig på öarna Räfsgarn, Benklädet, Grävlingen och Hargen.

Räfsgarn har flerskiktad ädellövskog i äldre successionsförlopp med lång värmekontinuitet och värdefull ört- och svampflora. Vackert utbildade strandvallar på norra Räfsgarn.

Mälardalens gynnsamma klimat med lång vegetationsperiod från 25 april till 1 november påminner om sydsvenska förhållanden. Det milda, torra klimatet i arkipelagen bidrar till en för landet unik flora och fauna. Särskilt bland den lägre faunan finns fynd som tyder på en lång obruten kontinuitet av stabila klimatförhållanden och substrat. Ögruppen intar en särställning beträffande förekomster av vedinsekter, som anses vara relikter från postglacial värmetid, 3 000 – 1 000 f. Kr. Vedinsekter beroende av lind, har här sina enda kända förekomster i landet.

Även ur växtgeografisk synpunkt är Mälardalsregionen intressant med landets kärnområde av mistel. Vidare kan även skogsbingel, tandrot och skogslök räknas in bland ädellövskogens lundväxter som utgör kvarlevor från värmetiden.

Fjärilsfaunan är mycket artrik, som gynnas av en stor biotopvariation med ljus- och fuktmosaik. Däggdjursfaunan är art- och individrika med goda betingelser för fladdermöss genom rikedomen på grova ihåliga lövträd och ett rikt insektsliv.

Mångfalden av naturtyper på öarna resulterar i ett artrikt fågelliv med ca 100 häckande arter och med en av Mälarens största fiskgusepopulationer.

Stenknäck och steglits påträffas bland de ädla lövträden. I mistelbestånd kan övervintrande dubbeltrast och sidensvans proviantera på bären under vintertid. I vassområden häckar rördrom, brun kärrhök samt skäggdopping.

Trutkolonier återfinns på mindre öar och kala skär. Drillsnäppa syns ofta på blockiga stränder. På 1990- talet har grågås och storskarv ökat sitt numerär och utbredning. Havsrör ses allmänt på isarna utanför Sundbyholm.

Kolonier med tärnor och mås har sedan några år tillbaka minskat kraftigt eller helt försvunnit i arkipelagen. Orsaken är ännu oklara.

Bortsett från enstaka mindre öar har arkipelagen under lång tid ändå varit utsatt för stark kulturpåverkan, särskilt under 1700- och 1800-talen. Sundbyholmsön är ännu ett levande kulturlandskap med hävdade ängs- och hagmarker samt bosättning under sommaren. På Nysslingen fanns ett fiskejordbruk där kulturmarkerna till stora delar är i igenväxning.

Sundbyholmsön har de största sammanhängande bestånden av ädellövskog inom arkipelagen. Särskilt mellan Nyängen och Rättartorp ligger öns mer värdefulla områden. 1822- års ekinventering nämner att ön tidigare varit beväxt på hårdare slätmark, som bevisas av ännu kvarstående grov ek. Ön uppvisar skiftande vegetationstyper som skapats av slåtter och beteshävd. På 1800-talet var 40 % ännu ängsmark på Sundbyholmsön. Nära Lövhyddan är rikedomen stor av gräsmarksarter med förekomst av toppjungfrulin, buskviol och klasefibbla. 427 arter kärlväxter och 303 arter svampar har påträffats på ön.

Bjurholmen och Vidskär är kuperade av blockiga ändmoräner mellan låga, fuktiga marker. Öarna, som tillhörde Mora by, är värdefulla för kulturmiljövården med odlingsspår av ängsslåtter och rester efter ängslada.

På Stråholmen fanns tidigare ett litet fiskejordbruk, som lydde under Sundbyholm. Bebyggelsen är ålderdomlig, varav ett bostadshus från 1600- talet har använts som sjökrog.

27/5 1668 proklamerades att en fattigbössa skulle uppsättas intill krogen. Platsen var lämplig med tanke på att krogarna var livligt besökta. Ett gammalt kulturlandskap med kulturpräglad flora kring husen, lövängar och betesmarker med gamla, grova spärrgreniga ekar kan ännu studeras på ön. Betesdriften upphörde under 1960-talet. Ekarna hyser en värdefull lavflora med hotade arter som sotlav. Rik svampflora med 99 arter och 233 arter kärlväxter med storrams, vit kattost samt flera ovanliga arter maskrosor har funnits på Stråholmen.

De tidigare öppna strandängarna kring Ramsundsåns utlopp i Tegelviken utgörs idag av lövsumpskogar med al och täta lövskogslundar med högt ekologiskt värde för fågellivet. Många trängda arter, som mindre hackspett, gynnas av en hög andel död ved. I den näringsrika fuktiga miljön växer strutbräken.

Tegelhagen är en beteshage i kulturhistorisk värdefull miljö. Fågellivet är rikt med flera arter av sångare, som gynnas av den frodiga lövträdsgroön utmed Ramsundsån och de blommande, bärande buskarna av hägg, rönn och hagtorn.

Bild
Nötboskap i Tegelhagen

Hagmark vid Ramsundet med grova lövträd av ask och lönn är viktig för helhetsintrycket av kulturmiljön kring Sigurdsristningen. I området växer också flera grova, gamla ekar av högt värde för naturvärden. Vid Ramsunds gård finns en flerhundraårig ek.

Skäret i Mälby uppvisar en hög biotopvariation med ett rikt växt- och djurliv. Grova, solitära ekar på beteshävdad ängsmark omväxlar med täta hassellundar, artrika bryn, lövskogslundar, alkärr och skiftande strandskogar. Fågellivet är artrikt med nötkråka, stenkäck, mindre hackspett, bivråk och stjärtmes.

Väster om Mälby borg, i skogslandet, påträffas en naturskog i ett bäckdråg. I dess övre trånga ravin är tallskogen gammal med högt inslag av grov död ved och många lågor. På fuktig sediment växer en lövsumpskog av al, sälg och björk.

Kulturvärden

Förhistorisk centralbygd med lång bebyggelsetradition samt fornlämningar knutna till Sundbyåsen och på moränimpediment i slättbygden. Flertalet bygravfält och höggravar härrör från yngre järnålder.

Ås- och höjdryggar liksom sund var viktiga kommunikationsleder under vikingatiden när strandlinjen gick 5 m över nuvarande havsytta.

På Sundbyåsen har Gyllenhjelmiska ridvägen sin sträckning från Sundby kyrka till Sundbyholms slott.

Ramsundet förenade Kafjärden med Mälarens huvudbäcken i norr. Passagen var en viktig farled som framgår inte minst av spår efter hålvägar och broar samt runristningen på berghällen med den berömda Sigurdsristningen. Bilderna berättar sagan om Sigurd Fafnesbane. Texten beskriver den mäktiga släkt som hade ägor i Kafjärden och låtit rista sagan. Texten lyder: ”Sigrid gjorde denna bro, Alriks moder, Orms dotter, för Holmgers själ, fader till Sigröd, hennes make.” Sigrid var en mäktig kvinna i Sundbyområdet, som också finns omnämnd på en runsten i Kungshället vid Kjula.

Bild

Runhäll vid Ramsundet

Byarnas lägen på moränbackar med omgivande odlingsmark och byar med få gårdar innebar att skiftesreformer under 1700- och 1800- talet inte dramatiskt förändrade bystrukturen i Sundbyområdet.

Bebyggelsestrukturen i området var tidigt en anpassning till landskapets små odlingsrum.

Vid laga skiftet 1838 behöll Mora by ända in på 1980- talet den gamla ålderdomliga karaktären. Intrycket av en klungby runt ett torg finns ännu kvar. Fiskeintäkter var viktiga för byns gårdar. Vid stranden finns fortfarande två sjöbodan i ursprungligt skick.

Den krokiga vägen till Mora by anlades under stormaktstiden på 1600- talet. Bynamnet Mora betecknade förr skogbevuxet myrland.

Bild

Mora bytorg

I Mälby by, en typisk slättby med bostadshusen i mitten och ekonomibyggnader i tomtgränsen, och i Mälbylund finns ett rikt bestånd med ålderdomliga timmerbyggnader kvar.

Mälby borg är området enda fornborg. Av läget att döma vid Mälaren var funktionen en farledsborg.

Manbyggnaden på Hässelby gård är från 1800- talet. På gården finns även en tvåvånings enkelstuga från 1700- talet och två timmerbodnar från 1700- talet. Helhetsmiljön är ålderdomlig och karaktäristisk för bygden med stor tomt mot söder med fruktträd och med skogen som skydd mot norr.

Ekeby gård med gårdsgravfält har en lång bebyggelsetradition med bevarad karaktär. På gården finns två äldre timmerflyglar, drängstuga/bod och sädesmagasin samt källarbod i timmer.

Fornlämningssmiljöer vid Hättinge gård med gravfält, grunder och kulturväxter är intressanta för kulturminnesvården. Gårdsnamnet Hättinge kommer från – hatt -som anger gårdens läge på en mindre höjd.

Sundbyholm eller ”Det gamla slottet” eller rättare kungsgården ligger naturskönt på Sundbyåsens norra utlöpare i Mälaren. Vägen till Sundbyholms slott kantas av en bokallé, som anlades på seklets början. Kungsgården med öar var under arrende fram till 1850.

Johanniterorden i Eskilstuna ägde Sundby by under 1500- talets början. I samband med reformationen 1527 övertog kronan huvudmannskapet. 1627 gavs Sundbyholm till riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm. Riksamiral Gyllenhielm byggde vid Sundbyholm en säteribyggning i tre våningar, som stod färdigt 1648. Byggnadstegel tillverkades i närheten med lera från Tegelhagen där Tegelslagarstugan, en vitputsad enkelstuga i timmer från 1600-talet, ligger naturskönt vid Tegelviken.

Bild

Tegelslagarstugan

1774 inträffade en brand som ödelade gården Sundbyholm. Efter branden byggdes det om till magasin för spannmål.

1939 köpte Eskilstuna stad Sundbyholm. Den byggdes om och inreddes i början på 1950- talet. I slottsmiljön ingår även en herrgård i tvåvånings gulputsad träbyggnad från år 1820. Slottsparken kantas av lindalléer ned mot bryggan.

På Broudden ligger den gamla ångbåtsbryggan.

Sundby kyrka är från medeltiden med delar av murverk från 1100- talet. Bevarade hällar med originalfärger till en eller flera Eskilstunakistor finns i kyrkan.

Sundby by, ligger på Sundbyåsens sydvästsluttning, har idag en blandad bebyggelse med enstaka äldre hus, bla Djuptorp.

Gyllenhjelm grundade år 1629 landets första folkskola, den Gyllenhjelmska skolan. Skolbyggnaderna användes för undervisning fram till år 1987. De är numera skolmuseum.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Landskapets variation skapar goda förutsättningar för rika natur- och kulturstudier under såväl sommar som vintertid.

Slättbygdens linjära jordbrukslandskap söder om Sundby kyrka övergår till småbruten odlingsbygd med många restbiotoper som åkerholmar, bryn och öppna diken kring Mora by och Mälby by.

Vackra scenerier mot Mälaren får man från Mälby by mot Mälbyviken, som omges av skog och oexploaterade stränder.

I Kafjärdsgravens odlingsänka nordväst om Alvesta gård finner man en mosaik av åkerholmar och gamla betesmarker med rika fornminnen som Germundshögen. Landskapsbilden är mycket tilltalande med Mora by i fonden mot Mälaren. Sydvända bryn mot odlingsmarker är artrika med

en för Mälardalen karaktäristisk vegetation. Växtligheten är ofta olikåldrig med goda ljusbetingelser för ett rikt insektsliv. En och slån dominerar bland hägg, rönn och nypon med enstaka löv eller barrträd.

Eskilstuna Stad insåg tidigt Sundbyholms stora potential för att utveckla friluftsliv och rekreation. Idag är området en anläggningsintensiv rekreationsbaspunkt i västra Mälardalen.

Fastlandsstränderna är variationsrika i Sundby-området.

Blockrika stränder med gammal tallskog och smal lövbård av al, björk och rönn påträffas väster om Sundbyholm på Smedudden och Oxudden. Dessa områden har förutom höga naturvärden även stora rekreativvärden.

I vikarna, som Jordbroviken, Stallviken och Ostraviken dominerar täta vassar och ett tätt buskskikt av hägg och rönn.

Stora tillgängliga gräsytor finns i slottsparken och vid Biskopsängen intill allén.

Från hamncentrum kan man välja fem vandringsleder. Gyllenhjelmiska leden till Årby, norr om Eskilstuna är längst med 19 km. Andra slingor till Broudden och Oxudden leder till fina utsiktspunkter över Mälaren genom intressanta strandskogar. På Broudden växer en säregen gammal vindpinad tallskog. Den långa udden ger goda möjligheter att under hela året hitta en egen strand.

Värdefulla områden för naturstudier är strand- och hagmarksskog på Skäret vid Mälbyviken.

De mindre öarna används för sol och bad i stor utsträckning. Räfsgarns fina stränder på södra delen av ön lockar många badgäster. Kala klippor på Äspholmen och Mora kråka på Sundbyholmsön är frekventerade av solbadande båtgäster. Sundbyholmsön och Nysslingen är omtyckta även för vandring. Sandholmen är en bergig ö och till stora delar vassfri. Vegetationen är typisk för mindre öar. Buskskiktet är tätt av hägg, rönn, slån, nypon och grov hassel. Lågväxande grova tallar, granar och ekar trängs av yngre lövbestånd med ask, alm, al och björk. Fältskiktet är karaktäristiskt med liljekonvalj och getrams i blockrik terräng. Fackelblomster och hampflockel är vanliga i strandzonen.

Enstaka öar i arkipelagen är fågelskyddsområde för störningskänsliga arter som fiskgjuse och tärnor. Någon stor konflikt föreligger inte heller mellan yrkesfiskets intressen och det rörliga friluftslivet.

Stränderna är hårt exploaterade av bebyggelse norr om Mora by till Varnäsudde. Enstaka grönområden ger dock fortfarande kontakt mellan odlingsbygden och Mälaren. Dessa gröonstråk är betydelsefulla för landskapsbilden och viktiga för strändernas tillgänglighet.

Vintertid är isfiske populärt medan det under sommaren är relativt svår fiskat i det grunda vattnet. Blackens tidiga isläggning utanför Sundbyholm lockar många, även utländska, entusiaster för isjakt.

Utvecklingsmöjligheter

Vandringsled från Sundbyholm till Björsund, som visar natur- och kulturvärden.

Önskvärt vore att förlänga Sigurdsslingan runt moränbacken där Sigurdsristningen finns.

Röjningsåtgärder i hagmarken vid Ramsundet med efterföljande beteshävd skulle stärka den biologiska mångfalden och även höja kulturmiljövärdena i sin helhet i ett vikingatida landskap nära Ramsundsån.

Öarna i Sundbyholmsarkipelagen är populära för båtlivet som utnyttjar dem för sol, bad och vandring. Det finns därför anledning att sköta öppna kulturmarker på öar som är värdefulla för rörligt friluftsliv. Särskilt gäller detta Sundbyholmsön och Nysslingen som tål en hög besöksfrekvens. Med få undantag är östränderna i Blacken i allmänhet omgivna av högvassbälten. Anläggning av bryggor är ett sätt att kanalisera friluftslivet till mindre känsliga partier.

Turism

Befintliga anläggningar

Båtlivet är intensivt och antalet gästnätter i Sundbyholms marina uppgick till 4012 personer för år 2000.

Övernattningsmöjligheter finns i stugbyn vid slottet samt vid husvagnscamping i Granhagen.

Cykelturistleden Mälardalsleden slingrar sig fram på bygdens mindre vägar till Björsund. Sundbyholms travbana. I Mälbylund finns ett jordbruksmuseum. I Tegelhagen spelas amatörteater varje sommar om Sigurd Fafnesbane och den gyllene ringen. Musikarrangemang anordnas i slottet och dess parkanläggning.

Utvecklingsmöjligheter

Ett Naturrum har länge planerats vid Sundbyholm men tyvärr inte realiserats. En god information om områdets unika natur- och kulturvärden är angeläget och skulle höja attraktionskraften. Organiserade båt- och guideturer till Sundbyholmsöns kulturmarker är önskvärda.

Hot

Muddring och förändring av strandlinjen.

Bebyggelse och anläggningar som minskar strändernas tillgängligheten.

Tele- och kommunikationsmaster som skadar landskapsbilden.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300 m från Ostraviken till Stallviken samt i Tegelviken.

Från Varnäsudde till Mälbyviken skall även omfattas av 300 m strandskydd.

Övrigt

Anläggningar för friluftsliv och turism skall planeras så att områdets helhetsvärde ökar.

Det vore önskvärt att utöka reservatet Sundbyåsreservatet till att även omfatta Tegelhagen och angränsande strandlövskogar samt moränbacken vid Sigurdsristningen. Lämplig skyddsform kan vara inrättande av kulturresevat enligt miljöbalken 7 kap 9 §.

Ridö - Sundbyholmsarkipelagen ingår i det RAMSAR- område som även omfattar Sörfjärden och Asköviken i Västmanland. Södra området i arkipelagen är Natura 2000- område. För att långsiktigt säkra natur- och kulturmiljövärden i våtmarksområdet av internationell status vore det önskvärt att området får ett skydd som nationalpark.

Övrigt

Bäckdråg med naturskog och lövsumpskog, väster om Mälby borg, skyddas i Natura 2000.

Eskilstuna kommun har initierat ett LIP-projekt under åren 2002-2004 för förbättra vattenkvaliteten i Ramsundsån där även restaurering av ängs- och hagmarker ingår.

Sundby-området omfattas av riksintresse för kulturmiljövärden, naturvärden och friluftslivet enligt MB 3 kap 6 §.

Bild

Ramsundsån vid Ramsunds gård

Norrby - Älholmen

Samlade värden

Eskilstuna kommuns längsta oexploaterade strandområde utmed Mälärstranden med god tillgänglighet från sjö och land.

Barrskogsområde på kuperad blockrik mark med höjdparter och norrsluttning där skogen möter Mälaren.

Goda möjligheter till vandring i ostörda skogsmiljöer.

Storskaligt skogsbruk, exploatering av bebyggelse i strandområden och igenväxning i mosaiklandskap anses skada de långsiktiga värdena i riksintresset.

Naturvärden

Barrskogsområde i ett typiskt Mälardalslandskap.

Förkastningsbrant mot Mälaren i norr och djupa nord- sydliga sprickdalar med lerslättdalar i väster och i öster mot odlingsbygden kring Mälby och Norrby avgränsar skogsområdet.

Med höjder upp till 45 möh är skogsområdet kuperat och uppvisar en varierad vegetation.

Hällmarker med tallskog på torr ristyp på svallad och blockrik morän omväxlar till frisk blåbärstyp i sluttningar mot mälaren. I partier med rörligt markvatten på morän med en

måktighet på tre m växer en högstammig tallskog med inslag av gran och björk. I strandzonen är artrikedomen högre med inblandning av ask, al, sälg och rönn. Fuktdrog förekommer sparsamt i skogslandet men återfinns strax norr om Torsberg i en zon med grundvatten och vegetation av flerskiktad lövblandskog med al och glasbjörk.

Skogsområdet söder om Älholmen är gles tallskog med inslag av björk på småkuperad, blockrik morän i svag sluttning mot norr.

Strandlövskog vid Skogaholm i inloppet till Sörfjärden visar en påtaglig stor mängd död ved och hög artvariation i trädskiktet av knäckepeil, asp, al och björk.

Kulturvärden

Enstaka gravar från bronsålder återfinns på höjder i området, bla öster om Källhagen.

Vid Sundby gård finns gravfält från yngre järnålder.

Kulturlandskapet vid Älholmen innehåller många restbiotoper, som flikiga åkrar, åkerholmar, igenväxande hagmarker och grova lövträd, vilka är värdefulla för kulturmiljövården.

Strax söder om Norrby finns ett fornlämningsområde som hålls öppet av betesdjur. Kuperad terräng med flikiga åkrar och långa bryn mot skog, hagmarker och strandäng mot Björsundet bidrar till en tilltalande landskapsbild. Vegetationen på blockiga moränbackar består av unga, solitärväxande ekar eller granar med ett rikt utvecklat buskskikt av en, slån, nypon, hägg och rönn.

Bebyggelsen är sentida, troligen från medeltiden och ligger än idag kring odlingsmarkerna vid Sundby, Norrby och Älholmen.

Vid Norrby bedrevs ett omfattande fiske i Sörfjärden med not och katsar. Katsar var burar som byggdes av spjälor i vasskanten. Det var främst fångst av gädda, id och braxen som önskades. Fisket var attraktivt för bönderna under 1500- talet enligt Jäders fogderäkenskaper, som levererade fångster som arrende till kyrkan. 1881 reglerades och indelades stränderna i Jäder socken i tre distrikt. Tillsyningsmän tillsattes för att stävja oegentligheter i verksamheten. Fiske med katsar pågick i området kring Björsund fram till 1940- talet.

I Hällstugan vid Älholmen fanns tidigare en sjökrog. Under vintertid gick många transporter över Sörfjärden. Det omtalas att Karl IX byte hästar vid Norrby vid färd mellan Kungsör och Strängnäs. År 1673 uppsattes en fattigbössä vid Hällstugan, som var brukligt vid mötesplatser med mycket folk.

Norrby gård med tillhörande ”skog, kosteligt fiskevatten och hagar till boskapen” låg tidigare under Axel Oxenstiernas Fiholm. Det kom sedermera att köpas av Jäder kommun 1913.

Vid inloppet till Sörfjärden, vid Skogaholm påträffas byggnader och rester efter en såg, som var verksam fram till 1950- talet.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Strandområdet från Mälbyviken till Älholmen har en smal vassbård. Skogen möter vattnet.

Skogsområdet nyttjas av friluftslivet för strövtåg i en vildmarksbetonad ostörd natur. Möjligheter till bär- och svamplockning är goda.

Lilla och Stora Askholmarna är viktiga för det rörliga friluftslivet. Kala klippor erbjuder möjligheter till sol- och bad. Växtligheten på Lilla Askholmen är naturskogslig. Olikåldriga bestånd av skogslind på storblockig morän omges av ett artrikt buskskikt med hassel. Äldre solitära ekar är värdefulla för den lägre floran. På öns södra del finns asp i sen succession med högstubbar, torr- och hålträd och lågor. Signalarten fällmossa förekommer på block. Mindre hackspett är häckfågel på ön.

Knäckepeil är karaktärsträd på mindre blockrika öar. Fritidshus finns vid Mälbyviken och Norrby.

Utvecklingsmöjligheter

Vandringsled som förbinder Sundbyholm med Fogdön via Björsund har tidigare påtalats bli i Mälarplaneringen 1983 och bör genomföras för att öka helhetsvärdet. Natur- och kulturvärden liksom för friluftslivet viktiga strandområden skall kunna besökas efter leden.

Turism

Friluftsbad finns vid Sandvik.

Utvecklingsmöjligheter

För att utveckla området kring Björsund med inriktning på natur- och kultur kan en camping tänkas tillföra bygden positiva framtidsutsikter, lämpligen placerad på granplanterad åkermark mellan Norrby och Älholmen.

Hot

Bebyggelse i skogsområdet mellan Torsberg och Älholmen skulle påtagligt skada den ostörda karaktären.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300 m från Mälbyviken till Älholmen.

Övrigt

Området bör behandlas som ett värdefullt rekreationsområde i ett lokalt och regionalt utnyttjande för natur och friluftsliv i en större sammanhängande oexploaterad Mälarnatur mellan Sundbyholm och Strängnäs.

Eskilstuna kommun bör fullfölja sina ambitioner enligt översiktsplanen att bilda ett friluftreservat i ett ostört skogsområde för att gynna rekreationsvärdena.

Skogsbruk bör bedrivas med stor hänsyn till friluftslivets intressen.

Landskapsvårdande åtgärder i småskaligt odlingslandskap vid Älholmen genomförs. Betesdrift är önskvärd på igenväxande hagmarker.

Området bör omfattas av riksintresse för friluftslivet enligt MB 3 kap 6 §.

Kafjärden

Samlade värden

Storskaligt åkerbrukslandskap med linjära element kontrasterar på ett tilltalande sätt, mot spår av den bondebygd, som främst formade Rekarnebygdens karaktär, med sin småskaliga markanvändning och mosaik av markslag.

Herrgårdslandskapet kring Fiholms slott med ädellövskogar och allér utgör arketyper för ett Mälarlandskap.

Beteshävdade strandängar och vidsträckta vassar präglar Kafjärdens strandområden mot Sörfjärden.

Bygdens många och rika fornlämningsmiljöer vittnar om goda livsbetingelser under yngre järnåldern. Det var målarens näringsrika oreglerade vatten som berikade översilningsmarker, kärrängar till stora foderskördar vilket var avgörande för Kafjärdens historiska utveckling. Under medeltiden övergick vikingatidens gårdsbildningar till storgårdar.

Goda förutsättningar till rika natur- och kulturstudier.

Upphörande betesdrift på strandängar och hagmarker samt ny bebyggelse i strandnära miljöer anses hota riksintressets långsiktiga värden. Muddring och vasstäkt i Sörfjärden skadar vattenmiljön, närsaltsbalans och fågellivet.

Naturvärden

De naturgeografiska förutsättningarna är förutbestämda av två förkastningslinjer i landskapet. I söder vid Sörfjärdens södra strand och vidare västerut begränsar förkastningen, slättlandet i Kafjärden mot mellanbygden i Barva och Kjula.

Den nordliga förkastningen bildar Mälarens södra höglanta strand från Norrby till Brobyviken, som skiljer Kafjärdens odlingsmarker från vatten. Förkastningarna är betydelsefulla för lokala växtgeografiska betingelser.

Kafjärden är ett flackt, storskaligt jordbrukslandskap med små topografiska skillnader.

Slättbygdens glaciala lera, ofta kalkhaltig, eller åkerleran, ligger under 5 möh.

Bergshöjder som har betydelse för landskapsbilden finns vid Räfsta, Jagbacken vid Svilunda och Jäder bygdegård med 30 möh.

Inlandsisens avlagringar har delat in slättlandet i landskapsrum. Rullstensåsar är ett viktigt inslag men även ändmoräner bidrar till en tilltalande landskapsbild. Det är två åsar som påtagligt dominerar Kafjärden. Barvaåsen begränsar, norr om Örsundet, Sörfjärdens västra strand och byter namn till Strandåsen. Den tydliga åsryggen kan följas norrut till Kinglötens udde för att sedan dyka upp som små öar i fjärden, Stor- och Lillholmen och Tallgås. Åsskogen vid Kinglöt är naturskogslig med gamla träd och riklig mängd av död ved. Kinglötens udde är botaniskt intressant med backsippa och fynd av lunddraba. Arten är konkurrenssvag och växer på exponerade ståndorter med erosionsbrott. Den andra åsen är Badelundaåsen, som norr om Kjula kyrka höjer sig 25 m över omgivande åkermarker. Torrbackar som beteshävdas har en artrik flora. Backsippa förekommer allmänt på Strandåsen tillsammans med flentimotej, backglim och fältmalört. Vid torpet Sundkarlsbacken, norr om Örsundet, växer backtrift, som är en havsstrandsrelikt, med ett fåtal förekomster vid Mälaren.

Ändmoräner kan ses som små öar liknande kommatecken i åkerlandskapet. De förekommer ofta som svärmar utefter rullstensåsar. Vegetationen består av lågväxande buskar med en, slån eller nypon. Koncentration av ändmoräner finns vid Jäder kyrka och kring Husby och Idö gårdar.

Jordbrukslandskapets åkerholmar är viktiga för landskapsbilden. Variationen i storlek och växtlighet är stor. På stora åkerholmar bedrivs ofta ett skogsbruk som påtagligt förändrat vegetationen från lövskog till barrskog med tall.

Ädellövskog med ek finns på mindre åkerholmar. De utgör idag en rest, på morän, av tidigare stora skogar av lövängstyp, på sedimentrika jordar, som var vanliga under medeltiden. Grova, gamla spärrgreniga, tidigare solitärväxande ekar och lindar på blockig morän kring berghällar och små åkerlappar skapar en ljus- och fuktmosaik av stort värde för naturvärden. Det gamla kulturlandskapet växer snabbt igen av asp, ask och rönn. Ljuskrävande örter och kulturväxter kring torplägen trängs undan av skuggtåliga arter som liljekonvalj och örnbräken. I ljusöppna bryn växer rester av en hagmarksflora.

Bild

Åkerholme i Kafjärden där enligt folksägner Axel Oxenstiernas vita häst är begravd.

Åkerholmarna, söder om Tustrup, är botaniskt intressanta med gamla ädellöv och rik örtflora av toppklocka, ängsskära, stor blåklocka, och blåsippa. Bestånd av ängsskära markerar läget av gamla ängsmarker. Arten var tidigare använd som färgväxt för guldfärgning av ylle. Kulturväxter vid by – och gårdsmiljöer är dåligt kända. Vid Kinglötens gård växer ett bestånd med natt och dag i åkerbrynet.

Vid Fiholm finns Kafjärdens största ädellövskog om 30 ha. Nära slottet finns en restaurerad parkskog med stor artrikedom av träd. Vid gamla skolan växer en hundraårig planterad bokskog. Stenknäck och steglits är vanliga i markerna. Det ädellövsrika skogsområdet av alm, ask, ek, lind och lönn är delvis betesmark som övergår till hävdade strandängar mot Sörfjärden. Hotade arter som almlav, klosterlav och ekspik vittnar om området kontinuitet av ädla lövträd. Norrholmskogen mellan Mågla och Kinglöt är intressant med sina många grova ekar. Ett arkaiskt landskap med bebyggelse lämningar efter Norrholms gård, lövängar, åkrar och lundar på blockiga ändmoräner. Flertalet av träderna är ihåliga efter långvariga svampangrepp av ek- och svavelticka. I trädens håligheter finns lös rötad ved eller mulm, som skapar goda övervintringsbetingelser för vedinsekter. I området häckar kattuggla. 1822- års ekinventering beskriver tre områden; Stor- och Sörängen samt Kalvhagen. I Sörängen fanns ”en mängd halvstora och större ranka, därav de flesta friska stå bland tät underskog av asp, hassel på jämn stenfri mark med stark lera”. Nio fällbara ekar om totalt 30 kubik noterades.

Strandlövskogar av al och björk förekommer inte i någon stor omfattning längs fjärdens södra stränder. Alkärr med inslag av ask, alm och hägg är vanliga vid Fiholm och Mågla.

Det pastorala herrgårdslandskapet kring Fiholm slott skapas av de linjära elementen i jordbrukslandskapet. De långa alléerna på godsets ägor som leder fram till slottet är dessutom värdefulla ekologiska inslag. Gamla, grova lövträd hyser hotade kryptogamer som gynnas av näringsrikt stoff från grusvägarna. Alléerna fungerar som spridningsvägar för växter och djur mellan åkerholmarna. Ortolansparven är häckfågel i området. Fram till 1920- talet fanns betydligt mer alléer i landskapet. Vägen från Jäder kyrka mot Björsund kantades av en allé, som togs bort vid förbättring av vägen.

Bild

Allé mellan Fiholm slott och Fiholm by

Kafjärdens flacka stränder möter Sörfjärden. Från Norrby till Barvalappen vid Örsundet hävdas strandängar av betesdjur. 8 km eller nära 100 ha rika fodermarker har inneburit goda förutsättningar för bygdens historiska utveckling.

Vidsträckt vassområden och angränsande högstarrängar med ängsbruk och bete har skapat en av länets viktigaste fågellokalerna. Barvalappens vatten är mycket näringsrikt och visar en arttypisk flora för slättsjöar. Strandväxter som bred- och smalkaveldun, blomvass, vattenskräppa och slokstarr jämte vattenväxter som hornsärv, ax- och kransslinga för att nämna några trivs i det grunda och varma vattnet.

År 2001 blev Sörfjärden i sin helhet i Eskilstuna och Strängnäs kommun utnämnd till RAMSAR-objekt dvs. våtmark av internationellt värde. Det är också utpekad som Natura 2000- område.

Antalet häckande fågelarter uppgår till 107, som kan beläggas genom vetenskapliga studier i flera decennier fram till år 2001. Det är främst våtmarksberoende arter som rördrom, änder, gäss, tärnor, mås, fiskgjuse och brun kärrhök som uppehåller sig i Sörfjärden under häckningstid. Vid vår- och höststräck rastar ett stort antal arktiska vadare och gäss i området. Vintertid ses havsörnar söka efter föda på isarna. Rördrom är årsviss sedan 1945 med ca 20 hanar. Under ett toppår 1978 fanns 28 revirhävdande hannar. Rördrommens bästa lokaler är vid Örsundet, Måglaviken, Fiholm, Stjärnholm och vassarna vid Näsbyholm.

Brun kärrhök är liksom Rördrom karaktärsarter i Sörfjärden. Rördrommen utpekades som prioriterad fågelart i Södermanlands län i EU:s Fågeldirektiv.

Den bruna kärrhöken har ökat i antal sedan 1969 med 7 par till max-notering 1991 med 21 par. Fiskgjuse häckar på fjärdens öar. Svavelgrund och Fingerborgen är lämpliga kala klippöar för fisktärnornas kolonier.

Fågellivet förändras med storskaliga landskapsförändringar i jord- och storbruket. Under 1990-talet har grågås och trana ökat i numerär kraftigt. 1977 konstaterades första häckningen av grågås i Sörfjärden. Skrattmåsförsvann som häckfågel 1974 efter att ha varit talrik med upp till 1500 par 1966. Skäggmes och trastsångare är årsviss i vassarna sedan 1977.

Sörfjärdens södra strand begränsas av förkastningens barrskogsklädda höjder, upp till 45 möh. Vid Nabbetorpsån och Fagervik finns odlingsmarker med ljus- och fuktmosaik, små åkrar och hagmarker. Kring Nabbetorp finns hagmarker med stor variation. Öppen hagmark, björkhagmark och skogsbete på torr- och friskängar har en rik hävdgynnad flora av jungfrulin, backtimjan, vanlig nattviol, kattfot och rödkämpe.

Gamla lindar och ekar liksom äldre vägbank samt stenmurar är spår i ett igenväxande kulturlandskap kring Fagervik. Lövängar med rik vårflora av blå- och gulsippa övergår i vassrika, ohävdade strandängar med artrik vattenvegetation mot Fagerviksholmen. Holmen är uppbyggd av storblockiga ändmoräner med äldre träd av ek och lind, rik vår- och lundflora samt ett tätt buskskikt av hägg. Stranden är vassfri.

Förkastningsbranten domineras av hållmarker med gles tallskog med inslag av gran, björk och asp. Partier med äldre betespräglad naturskog på stor- och rikblockig morän finns sydost om

Sjötorp. Ljusmosaik och ett rikt utvecklat fålttskikt av ristyp med blåbär skapar gynnsamma livsbetingelser för ett artrikt insektsliv på ståndorten.

Öarna i Sörfjärden är lövskogsklädda och vassomgårdade. Koholmen har en hagmarks karaktär efter restaureringsåtgärder på 1990-talet. Koholmen istandsattes som betesmark redan på 1960-talet efter långvarig igenväxning. Rik flora på torr- och friskängar med darrgräs, kattfot, brudbröd, gullviva och rödkämpe växer på hävdade partier på ön. Törnskata häckar i slån- och nyponbryn bland vackra hagornsträd. På Storholmen, i reservatet kring Koholmen, finns ett lindbestånd av stor betydelse för landskapsbilden. Idöholmen har en fin mosaik av frisk och fuktängar med storblockig ändmorän på norra delen av ön som är beväxt med ek och lind.

Kulturvärden

På förkastningens moränhöjder kring Barva och på Barvaåsen finns rika fornlämningsbestånd från äldre järnålder och bronsålder. Människorna bosatte sig i ekotonen, i kantzonen mellan land och vatten. Carl Fries skriver i Gammalsverige 1965 ”I detta forntidslandskap hade bebyggelsen helt naturligt sin plats i stigningarna mot berg och skog”.

Man var beroende av sjön för kommunikation med handel och fiske. Byarna låg invid den viktiga segelleden, som från Strängnäs gick fram genom Eldsundet, Sörfjärden, Lappen, Bränningsjön och Kafjärden, vilken senare sträckte sig ända bortåt Torshälla. Ramsundet var passage ut till mälaren i norr. Barvalappen är en reminiscens av segelleden. Den näringsrika sjön fungerar idag som en närsaltfälla till Sörfjärden. Källvatten från Strandåsen torde medverka till att Barvalappen inte växer igen i den takt, som annars är brukligt för näringsbelastade vatten.

Vid yngre järnåldern låg vattennivån 5 m högre än idag och Kafjärden var ett ölandskap. Bygravfältens lägen på moränbackarna markerar också tidiga bosättningar. Det var framförallt västra Kafjärden som koloniserades först med koncentration till Fässlinge och Jagbacken vid Jäder kyrka. Om vi jämför med dagens bebyggelsemönster så ser vi en lång tradition i gårdarnas placering i landskapet.

Bygdens historiska utveckling är förknippat med landhöjningen av den forna vidsträckt Mälärvik, som vi idag benämner Rekarneslätten. Bränningsjön låg öster om Kjulaåsen medan Kafjärden utgjorde den forna Mälärvikens västra strand mot Torshälla. C Fries skriver i Gammalsverige 1965 ”Inom den milsvida kretsen av byar, silvergråa av väder och vind, låg Kafjärden som en jättelik öppen kärräng med starrgräs, fräken och säv i breda förband. Denna kärräng i bygdens mitt var böndernas gemensamma skördemark”. Vidare enligt C Fries ”Vikingatidens svenska bygd var ett boskapsskötande folks vida ägor av betes- och slättermarker”.

På 1850-talet grundades ett bolag för avtappning av Kafjärden. År 1870 utdikades Bränningsjön. Sjösenkningsföretaget beräknade båtlandsarealen till 850 tunnland odlingsmark i Kafjärden. Det tidigare så omfattande ängsbruket tog slut och torrläggningen skapade en fullåkersbygd med stora enskilda gårdar. Ulf Sporrang skriver i Spår i Mälardalen 1994 att Kafjärdens förvandling är ett av få lyckade exempel på sjösenkningsföretag i landet. Produktionen av spannmål är alltjämt den högsta i Sverige.

”Söderfjärden och Kafjärden tecknar konturerna av Mälarens historia. I detta förlopp representerar Söderfjärden de första leden, bestämda av naturen, Kafjärden de utvecklingsstadier i vilka mänskligt arbete spelar in. Ännu för hundra år sedan var Kafjärden en milsvid yta av kärr och sank ångar, som dränktes av vårarnas flödvatten och gav rika foderskördar. Det står allt mera klart för oss att en av hävstångarna till sveaväldets maktutveckling var den hart när obegränsade rikedomerna på foder och bete åt boskapen. Det var Mälaren själv och dess fruktvara dalbottnar som under forntidens slutskede gav mark och must åt ett rike”.

”Kafjärdens grunda vattenbassäng omfattades av strandängar, vilka samlade och band Rekarneslätterns bygder till en helhet..., Kjula, Jäder, Sundby och Hammarby – själva kärnan i Österrekarne härad, en bygd som allt från sin skapelse ur vattnet har varit en av Mälardalens bästa och rikaste”, skriver C Fries.

Forntidens byar övergick till medeltidens större gårdar och gods. Säterier bildades under 1600-talet vid Alvesta, Lilla och Stora Almby, Idö och Strand. Alvesta äger en väl bevarad manbyggnad med säteritak och två flyglar från tidigt 1700-tal.

Strands huvudbyggnad är från år 1903 medan flyglarna är från 1700-talet. Ett uthus av timrat härbre med brutet tak är byggt år 1685.

Idö gård, från år 1888 ligger på Stenskogens södra sluttning. Idös notbod med vasstak även benämnd Gustaf Vasas bod härrör från 1500- talet ligger vid Larslunda på Strandåsen.

På åsens sydvästsluttning ligger flera torp med ålderdomlig karaktär. Idö soldattorp äger en bevarad äldre prägel.

I ett mosaiklandskap av åkrar, skog och hagmarker ligger Lönnberga med två torp, kulturväxter och slåttergynnad flora av korskovall. Området är kulturhistoriskt värdefullt med många husgrunder som tydliggjordes vid iståndsatt bete, i slutet av 1990- talet. Kulturminnena är ofullständigt kartlagda.

Byar med ålderdomlig prägel är Husby med traditionell rödfärgad träbebyggelse längs en slingrande bygata mellan ekonomibyggnaderna. Byn var under vikingatiden viktig som hamn vid segelleden. Därmed fungerade den även som en administrativ enhet, Bogården var förvaltarbostad, knuten till det kungliga jordinnehavet, Uppsala öd. Husby by bestod vid laga skifte av sju gårdar och i förhållande till andra byar i Kafjärden relativt stor. Norr om byn ligger gårdarnas betesmarker, som hävdas av nöt och får.

I Kafjärden fanns ett inslag av skattebönder (självägande) jämte kloster- och kyrkojord. Skattegårdar fanns vid Fässlunge, Norrby, Sundby, Lundby och Axby. 1907 upphörde Fiholm vara säteri. Utgårdarna till Fiholm såldes till de gamla arrendatorerna, varigenom antalet självägande bönder i Jäder steg hastigt och ny social struktur inleddes.

Fiholm, eller det ofullbordade slottet är omnämnt år 1275, har tillhört Eskilstuna kloster innan ätten Oxenstierna vid 1580-talet tog hand om gården.

På en upphöjd moränbacke vid Sörfjärdens vassrika strand och Kafjärden ligger Fiholms två flyglar från år 1642 uppförda i holländsk - fransk renässansstil efter ritningar av Simon de la Vallée.

Gården hade eget tegelbruk och kalk brändes i Oxenstiernas egen ugn i Salbjörke, Kjula.

Under Axel Oxenstiernas hand kom Fiholm att bli ett storgods med många grupper av arbetarbostäder och ekonomibyggnader. Från 1800-talets senare del härstammar Långbygget, Ånkehuset och Stenhuset samt Fiskarstugan.

Bild

Jäder kyrka

Jäder kyrka uppfördes som stenkyrka under 1100-talet på en höjd med omgivande kärrängar. Kyrkan kom tidigt att förknippas med Axel Oxenstierna. Jäder kyrka stod färdigt år 1652, efter ombyggnad av material som var avsett för Fiholms huvudbyggnad som aldrig blev uppfört, således två år innan rikskanslern dog. ”För den trakt där han sett dagens ljus behöll han en förkärlek” berättas det om A O, som jämte sin maka ligger begravd i Jäder kyrka. Till kyrkomiljön kan främst de värdefullt bevarade kyrkstallarna nämnas. Vid Jäder prästgård, Övlingeby, ligger bygdens tiondelada. Den är tidstypisk för senmedeltida hus byggt i en våning med källare med tunnvalv. Byggnaden kallas även för Gillestugan, är en av länets märkligaste prästgårdsbyggnader.

Enligt folksägnet skall Axel Oxenstiernas vita häst ligga begravd på en åkerholme med sju grova ekar, helt nära allén vid Djurvaktartorp.

Fiholm by har bevarade arbetar- och statarlängor från tidigt 1900- tal.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Sörfjärdens stränder är inte lättillgängliga, vilket kan härledas till de naturgivna förutsättningarna med grunda vidsträckta vassområden samt jordbrukets pågående markanvändning. Fiske från land är svårt att utöva. Fritidsfiske med båt är den vanligaste fritidsaktiviteten i de grunda vattnen med ett medeldjup om 2,8 m. Vintertid är isfiske populärt på fjärdens lugna vatten med tidig isläggning.

Båtsport med vattenskidåkning förekommer av boende i området.

Efter omfattande restaureringsåtgärder under 1990- talet har strandängarna från Ekhammar till Örsundet åter blivit intressanta för vetenskapliga fågelstudier. Hagmarker på torrbackar och i lövskogslundar hålls öppna av betesdjur till förmån för hävdgynnad flora och kulturmiljövården med en tilltalande landskapsbild.

Naturskyddsföreningar och fågelklubbar i Strängnäs och Eskilstuna har utvecklat en sorts Naturturism i Sörfjärden. Verksamheten är förlagd till torpet Sundkarlsbacken vid Örsundet. Under helg- och temadagar visar man natur- och kulturvärden i området. På Fältstationen Röddrommen berättar utställningar om de vetenskapliga fältstudier av fågellivet som bedrivs i Sörfjärden. Föreningarna var initiativtagare till Sörfjärdengruppen som insåg områdets stora potential för friluftsliv och biologisk mångfald. För att tillgängliggöra naturvärdena anlades vandringsleder genom hagmarker och strandängar.

Bild

Strandäng vid Barvalappen

Fågeltorn finns på södra stranden i Sörfjärden vid Eksåg och Kvarnbäcken. Tornen ger förutom rika fågelstudier också en chans till en överblick över fjärdens annars så svåröverskådliga vatten. På Strandåsen ges fina utblickar över landskapet. Vägarna i Kafjärden har gamla anor från medeltiden. Flera är redovisade på 1670- talskartan. De småskaliga grusvägarna lämpar sig väl för cykling.

Koholmen i Strands naturreservat kan nås via en uppbyggd mindre grusväg från Strandåsen.

Utvecklingsmöjligheter

Intressenter i Barva Framtid vill förlänga ridleden, som sedan flera år tillbaka går genom Barvabygden, upp mot Jäder.

Cykelled runt Sörfjärden är lämplig på mindre vägar. Den kan utformas som en etappled från Mälardalsleden.

Vandringsleden till Fagerviksholme utökas österut till fågeltornet vid Eksåg och vidare mot Härad.

Turism

Befintliga anläggningar

Badplats finns i Örsundet, vid Barvalappen. På östra sidan av Kinglöts udde är en badplats iordningställd av boende i området.

Folkgolfbana har anlagts vid Strands gård.

Sommarstugor är samlade till Ekhammar och Björsund.

Kulturella visningar av Fiholm slott sker årligen liksom musikevenemang. Fiholm ingår i föreningen Mälarslott.

Det finns enskilda gårdar i Kafjärden som erbjuder övernattnings enligt konceptet – Bo på lantgård.

Utvecklingsmöjligheter

Kafjärdens variationsrika landskap äger en stor potential med rika möjligheter till natur- och kulturupplevelser för lokala, regionala och nationella besökare. Begreppet Naturturism bör utvecklas i nära samarbete med lokalbefolkningen.

Hot

Storskaliga landskapsförändringar i jord- och skogsbruket som upphörande slåtter- och beteshävd skadar naturvärdena på strandängar och hagmarker.

Plantering på nedlagda åkrar med gran.

Utbyggnad av tele- och kommunikationsmaster i småskalig odlingsbygd.

Borttagande av gamla byggnader, som har betydelse för helheten i by- och gårdsmiljöer.

Bebyggelseexploatering i strandnära miljöer vid Sörfjärden.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300 m från Ekhammar till Fagervik.

Övrigt

Åsarna skyddas mot grustäkt och annan exploatering som påtagligt skadar åsens form och vegetation.

Värdefulla ädellövskogsmiljöer i Fiholm och Norrholm bör skyddas enligt miljöbalken 7 kap 4 §.

Övrigt

Sörfjärdens naturvärden är knuten till fortsatt hävd med ängsbruk och bete. Ett stort problem som kvarstår att lösa är kreatursbristen på Kafjärdens gårdar, som främst är inriktade på spannmålsodling och svinstallar i stora enheter. Framskridna tankar om ett extensivt bete på stora arealer med vinterladugårdar och införande av vallodling är positiva idéer som bör understödjas.

Öppethållande på strandängar och hagmarker på hårdvall är viktiga för förståelsen av de historiska sambanden mellan markanvändning och bebyggelseutveckling på Rekarneslätten.

Helheten får inte förvanskas genom att den småbrutna bondebygd Rekarne är med gamla hagmarker och torpmiljöer på moränbackarna i landskapet växer igen.

Kulturlandskapet kring Fagervik hyser många äldre odlingsspår som bör tydliggöras.

Restaurering i lövängar och hävd med bete på strandängar och torrbackar är önskvärt.

Torp på Strandåsen och vid Lönnberga bör skyddas i PBL 3 kap 12 §.

Kafjärden-området är i sin helhet riksintresse för kulturmiljövården enligt MB 3 kap 6 § medan Sörfjärden och strandområden är riksintresse för naturvärden.

Områdesbeskrivning i Strängnäs kommun

Beskrivningen utgår från följande områdesindelning i Strängnäs kommun.

Eksåg – Lindön, Härad. Fogdön, Tosterön, Aspön, Oknön, Strängnäs stad, Vaxäng, Överselö, Ytterselö, Toresund, Mariefred stad med omgivning, Hedlandet.

Eksåg – Lindön, Härad

Samlade värden

Brant förkastningsstrand mot Sörfjärden som är fjärdens längsta, vassfria obebyggda strandområde.

Lindön är en av Mälarens värdefullaste öar med förekomst av sällsynta och hotade lindinsekter.

Gammal kulturbygd med rik industrihistoria kring Eksåg.

Små byar kring Härad på typiska bebyggelselägen på moränhöjder med talrika fornlämningar och kontinuitet av bosättning ned till yngre bronsåldern.

Rika förutsättningar för naturstudier i Sörfjärdens ö- och strandmiljöer.

Exploatering av fritidshus i strandnära skogsmiljöer mellan Eksåg och Sjöborg samt igenväxning på Lindöns gamla kulturmarker skadar riksintressets långsiktiga värden.

Naturvärden

Mellanbygd kring Härad som i norr avlöses av förkastningens höjder mot Sörfjärden.

Söder om barrskogsområdet utbreder sig odlingsmarker kring Eksågsån. Eksågsån meandrar vackert fram i sprickdalen som kan följas från Öknasjön. Ån är Sörfjärdens största och viktigaste tillflöde, som avvattnar en betydande areal, huvudsakligen skogsmark, från Kjula, Barva och Härad socknar.

I odlingsbygden inramas ån av lövskogsdungar och solitära knäckepilar. Vegetationen är artrik med en för näringsrika vattendrag typisk artsammansättning. Stora bestånd av jättegröe tyder på höga närsalter. Nedströms Stora Eksåg gård är ån nedskuren i en ravin med erosionsbrott. I området har beteshävd tidigare under 1990- talet bedrivits.

Vid Eksåg kvarn finns strömpartier med grusbottnar. Eksågsån har vid tidigare inventering av lämpliga vattendrag kring Mälaren bedömts äga potential som lekplats för den hänsynskrävande fiskarten Aspen.

Ådeltat är intressant med en mångskiftande växtlighet. Öppna fukt- och högörtängar omges av lövsumpskogar med grov knäckepil, al, sälg och björk, som sedan flera decennier är opåverkade med riklig mängd död ved.

Ånsholmen är en rikblockig backe med tät lövskog. Tidigare markanvändning var hagmark med äldre grova björkar. Den är i stark igenväxning av ung ek och ett tätande buskskikt av hassel, slån och hägg. På frisk och fuktig sedimentmark kring nedlagd såg växer orörda lövskogar med hög självgallringsgrad. Särskilt grov, gammal asp är värdefull för fågellivet som hålträd men även för en rik kryptogamflora.

Området kring den på 1950- talet nedlagda sågen vid Ånsholmen innehåller flera intressanta biotoper. Värdefulla landskapselement som grova träd av tall och lövträd, signalarter som tallticka, rikt buskskikt med hassel och sydbryn skapar en stor variation, på en liten yta. Således finns rester efter lövängar med solitärträd av ek och gran samt hassel med rik värdflora. 1822- års ekinventering i Södermanland nämner att i Kvarnhagen, troligen lundområdet i dällden mellan Stora och Lilla Eksåg ned mot Ånsholmen, ”fanns sex stora toppformade ekar jämte några stora, halvstora och mindre hamlade ekar i Mellanängen vid Eksåg”.

I slutningen upp mot Lilla Eksåg kring ett bäckflöde, Lilla Eksågsån, med klibbal finns en ekhagmark om 3 ha.

Förkastningen mot Sörfjärden är brant och blockig. Barrskog dominerar med ett påtagligt högt inslag av björk, asp och sälg på blockbranter och kring hållmarker. Hållmarkstallskogen hyser många värdefulla strukturer för det biologiska livet med solöppna gläntor med ett rikt fålskikt av bärris och gamla, senvuxna träd.

Relativt, i sen tid, orörda barrskogar växer på djupare morän i slutningarna. Fynd av bombmurkla, en hänsynskrävande marksvamp, i maj 2001 tyder på ostörda förhållanden med skoglig kontinuitet.

Lindön är Sörfjärdens största ö om 80 ha. Åkermarken om 15 ha, närmast gården på öns mitt, brukades fram till 1966. På delar av den öppna marken planterades gran redan på 1920- talet. Gammal ängsmark på öns centrala delar växer snabbt igen av buskar och sly.

Vegetationen bär en prägel av ett äldre lövängslandskap som utvecklades under medeltiden i Mälardalen. Många lövträd, främst ask och lind, bär hamlingspår, som är en form av lövfodertäkt. Skogarna är flerskiktade med unga ädellövträd i ett glest bestånd av gamla, grova träd av ek, alm och lind samt hassel.

Lindön är en av Mälarens viktigaste lokaler för vedinsekter knutna till lind.

Kulturvärden

Häradsbygdens tydliga fornminne är fornborgen Jättekyrkan. Funktionen vid segelleden, från Strängnäs via Eldsundet till Stormälaren i norr, var troligen som farledsborg.

Andra fasta lämningar i den glest befolkade bondebygden utgörs av gravrösen, gravfält och boplatslämningar kring gårdarna Berga och Eksåg. Vid inventeringar inför nya E 20 fann RAÄ nya gravar söder om Lilla Eksåg, som anses härröra från bronsålder. Enskilda rösen finns på Ånsholmen och förkastningens höjder.

Vattenkraften i Eksågsån utnyttjades tidigt för såg- och kvarn, som pågick fram till 1948. Den gamla kvarnen blev tullkvarn år 1625, vilket innebar att bönderna inom ett stort upptagningsområde från Fogdön och Barva ålades leverera spannmål.

Verksamheten kring Stora Eksåg växte och år 1725 fanns förutom kvarnhus, såg, kniphammare även hammarsmedja. Därtill fanns ett stort bestånd av arbetarbostäder varav några uppförda under 1600- talet. I Lilla Eksågsån fanns tidigare även en mindre såg.

Kvarnen var förr en viktig träffpunkt i bygden. Inte minst på vintrarna då skjutsarna kom farande över Sörfjärdens säkra isar. I en av flyglarna till Stora Eksåg låg redan på mitten av 1600- talet ett gästgiveri, som sedermera upphörde på 1880- talet.

Sågen vid Ånsholmen drev med vedhandel i stor skala till bla Stockholm mellan 1920 och 1950. Stranden vid holmen är relativt snabbt djup vilket underlättade utskeppning. Området har troligen under lång tid fungerat som hamn för transporter av säd, timmer, ved och stycke gods från smedjorna. Väg från Eksåg gård till Ånsholmen är ännu tydlig.

Idag återstår visserligen kvarnhuset från år 1790 men i ett långt gånget förfallet skick.

Stora Eksågs huvudbyggnad liksom gästgiveriet är ombyggda för att tjäna som bostäder.

Av ålderdomliga byggnader finns en torpstuga, vitmenad enkelstuga i timmer, som tidigare tjänat som bostad åt hammarsmeder.

Vid gamla landsvägen ligger Härads kyrka. Kyrkans äldsta delar är från 1100-talet. Miljön kring kyrkan med alléträd, en blockrik hagmark med grunder efter en bytomt bidrar till ett ålderdomligt intryck.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Gårdsmiljön kring Stora Eksåg och kvarnen upplevs privata.

Lindön har höga vetenskapliga och sociala värden. Storblockiga ändmoräner i nordost är viktiga för topografin på den annars flacka ön. Ön omges av breda vassbälten i söder och öster.

Välänholmen är svagt kuperad med mosaik av gläntor och tätningar av lövskog. Strandskogen är artrik med inslag av ek och hassel. Stranden i väster är blockig och vassfri.

Barrskogsområdet väster om Härad tätort är viktigt som strövområde. Skogsbruk bedrivs idag i området.

Naturmiljön kring Eksågsåns utlopp i Sörfjärden ger rika förutsättningar för fågelstudier.

Fågeltorn är uppfört av Naturskyddsföreningen med ekonomiskt stöd av Landhypotek.

Landskapets stora variation av naturtyper och topografi gör det värdefullt för det rörliga friluftslivet.

Bild

Ånsholmen

Utvecklingsmöjligheter

Lindöns kulturlandskap bör inventeras med inriktning på insektsfaunan för en långsiktig skötsel med hänsyn till öns höga naturvetenskapliga värden. Planteringar av granskog på åkermark har avverkats under 1990- talet av Länsstyrelsen. Restaureringsåtgärder bör följa med lämplig slätter- och beteshävd. Brygga anlägges i norr för lämplig angöring vid besök på ön.

Vandringsled utökas från Fagervik till Härad tätort.

Turism

Befintliga anläggningar

Kommunal badplats i Sjöborg.

Utvecklingsmöjligheter

Information om natur- och kulturvärden kring Härad och Eksåg tillskapas vid kyrkan samt vid rastplatser vid E 20.

Upprustning av kvarnhuset är önskvärt.

Åtgärder i Eksågsån som förbättrar reproduktionsbottnar för Aspen.

Cykelturistleden – Mälardalsleden utökas med en etapp söder om Sörfjärden från Björsund via Härad mot Vansö och vidare till Strängnäs.

Guidade båtturer till Lindöns kulturlandskap från Ånsholmen.

Organiserad båttur på Sörfjärden för att visa natur- och kulturvärden efter stränderna.

Hot

Exploatering av fritidshus mellan Eksåg och Sjöborg som inskränker tillgängligheten i strandområden.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskydd till 300 m från Arphus till Sjöborg.

Övrigt

Vid en framtida exploatering av Kumlaberget måste delar av skogsområdet västerut mot Ånsholmen och stränderna fortsättningsvis hållas tillgängliga som naturområde i detaljplan. Lindön är Natura 2000-område och bör skyddas enligt miljöbalken 7 kap 4 § för sina höga entomologiska värden.

Övrigt

Landskapsvårdande åtgärder på Ånsholmen som städar bort skrot mm efter den nedlagda sågen. Enkelstuga i timmer, vitmenad, från 1611 vid Stora Eksåg skyddas i PBL 3 kap 12 §.

Fogdön

Samlade värden

Strandskogar av högt värde för flora och fauna i Sörfjärden.

Öar i Norrfjärden med artrika, skiftande skogstyper med

ädellövskogskontinuitet. Central odlingsbygd med byar på förhistoriska lägen.

Fornlämningsbestånd med monumentalgravar, klosterruiner, fornborgar och representativa gravfält, som utgör förutsättningar till rika kulturstudier. Riksintressanta bonde- och högeståndsmiljöer av ursprunglig karaktär i landskap med ålderdomlig prägel.

Rika förutsättningar för båtliv och naturstudier norr om Björsund och i Segersöarkipelagen.

Förtätning med bebyggelse och privatisering av strandområden, strukturrationalisering i jordbruket med nedlagda djurgårdar och igenväxande mosaiklandskap samt storskaligt skogsbruk med monokulturer anses hota riksintressets värden.

Naturvärden

De naturgivna förutsättningarna är grunden för att Fogdön uppvisar flera naturgeografiska regioner, som utgörs av slättbygden i söder och mellanbygden i norr.

I det öppna åkerlandskapet, söder om Vansö kyrka och kring Fogdö kyrka, finner vi den storskaliga slättbygden med små topografiska skiftningar. Låga moränhöjder med berg i dagen eller skogbevuxna åkerholmar och ändmoräner skapar rumsbildning i landskapet.

Åkerholmar bildar ett typiskt Mälarlandskap med barrskogar omväxlande av slutna lövlundar av ek där trädsolitärer är grova. Markanvändningen på åkerholmar i slättbygden är ett naturbete, som ibland uppvisar en kontinuitet med hävdgynnad flora och karaktäristisk vegetation av gles, olikåldrig barrskog och täta enbuskage. Hagmark av denna typ påträffas sydost om Nedre Vältesta vid Gullringsån.

Vid Näsbyholm gränsar ett stort hagmarksområde mot våtmarken Gullringen. Hävdgynnad flora med korskovall (grönvita kronblad), jungfrulin, blåsuga och backnejlika växer på frisk- och torrängar på bergig, blockig hagmark med artrikt träd- och buskskikt.

Öppen hagmark är vanlig på centrala Fogdön. Hagmarkerna är kuperade av ändmoräner, rika på kulturspår och flera områden visar med en rik flora på lång beteshävd. Vid Grinda och Lida finns såväl gravfält som en rik flora med toppjungfrulin, spåtistel, slätterfibbla och kattfot. Kungsberg har utökat arealen öppen hagmark på senare år. Hävdade marker och höga lövträd ned mot Strängnäs-fjärden bidrar till landskapets höga kulturmiljövärde intill Vårfruberga klosterruin.

Norr om Hannemyra by ligger byns utmarker, som beteshävdas av nötdjur. Helhetsintrycket är ålderdomligt med torrbackar på blockiga ändmoräner bland små åkrar som ger omväxling i det annars storskaliga åkerbrukslandskapet. Enen är dominerande bland olikåldrig tall och gran.

På Bergshammars och Vålnäs ägor finns Fogdöns större sammanhängande arealer av naturbetesmarker. Öppna hagmarker varierar med restaurerade blandlövhagar, strandängar och skog mot Sörfjärden.

Utarmningen av markslagen är markant om man jämför med äldre kartor. Äldre markslag som löväng eller hårdvall, översilningsäng eller sidvall, strandäng, skogsbete, myrmark med slätter har nästan helt försvunnit och istället övergått till åker, skog eller hagmark. Vegetationskarta från år 1726 på Bergshammar visar en stor mosaik. Strandängar med blå bärd närmast i fuktzonen övergår till starrvallar från Torparviken till Tegeludden. Lövhagen är betecknad som hårdvall med glest, spridda ekar och hamlade almar och lindar. Näringsstatus var låg efter överbetning och lång beteshävd. Myrbrunnahagen utgjorde bete för 4 par oxar och kallades således för Oxhagen. Myrängen, söder om Bergshammar, med starrvall är idag åker. Således, där landskapet för 276 år sedan innehöll upp till tio olika markslag återstår idag ett fåtal. Denna förändring har varit oundviklig för att möta utvecklingens olika krav och expansion. Detta till trots finner vi att den biologiska mångfalden är hög på såväl biotop- som på landskapsnivå.

Variationsrika marker som beteshävdas finns vid Hasta där strandäng med blå bärd, skogsbeten med luckig granskog, gamla åkrar, äldre väg, gravfält och öppen hagmark med en rik flora av solvända, rödkämpe, gullviva och kattfot utgör viktiga landskapsstrukturer vid Sörfjärden. Markerna skall bedömas i ett helhetsperspektiv med bevarade gårdsmiljöer vid Hasta och Hastalund. Ädellöv på gamla inägor visar spår av ett lövängsbruk med hamlingspår på grova askar. Solitära träd hyser en rik lavflora av silverlav.

Gårdsnära miljöer omges ofta av lind, ask, lönn och alm. Kring gårdarna Kinger, Roteby och Askare bär ask fortfarande spår av hamling, vilket bidrar till landskapets kulturmiljövärde.

Lind är vanlig i alléer på Fogdön. Representativa alléer finns vid större gårdar och herrgårdar. Näsbyholm, Bergshammar, Edeby och Hässelbyholm varav den senare, är speciellt känd för sin rika förekomst av mistel på de gamla lindarna, men även en värdefull lavflora av almlav.

Lövrika gårdsmiljöer med höga naturvärden knutna till grova lövträd finns vid Husby och Elma, som identifierats av Ekologigruppen AB 2001. En artrik hävdgynnad flora och fauna är påträffad med flera hotade arter bland örter, kryptogamer och insekter. 1822- års ekinventering i Södermanland noterar att Husby gård är ett krono- och skattehemman med två mantal, alltså en stor gård över medelvärdet i Mälardalen. På gårdens ägor finns tre lokaler, Wrebacken, Hagetomten och Lillängen, med ekskog. Samtliga ekar, omkring 30 stycken, bedöms som skadade genom hamling. Ekarna, som förr var vanliga i lövängar var i allmänhet skadade av bönderna genom hamling. Dessutom var eken föraktad eftersom man ansåg att den ”brände marken”. I ljuset av detta hat mot eken finns idag relativt lite ekskog på slättbygdens moränbackar. Detta gör ekområdena vid Husby och Elma än mer skyddsvärda för att värna kontinuitetskrävande arter.

Mellan Elma och Anneborg växer krissla och stallört i stora bestånd på nedlagda åkrar. Markerna hålls istället öppna genom återupptagen slåtter och markslitage av tunga fordon genom att området ligger på militärens övningsfält, P10. Den extensiva hävden på slåtterängar, mosaik av buskrika bryn och grova lövträd bidrar till en hög biologisk mångfald på landskapsnivå, som botaniskt sett är unik i länet.

Ädellövskog i stor omfattning på Fogdön påträffas vid Näsbyholm, Plångsta, Bergshammar, Vålnäs, Hässelbyholm, samt på Segersön. De artrika miljöerna för växter och djur har höga ekologiska värden och är av hög betydelse för landskapsbild och kulturmiljövården. Flera grova ekar i landskapet kring Edeby är kulturspår efter ett gammalt lövängsbruk. Nils-Erik Landell skriver i Markernas mångfald 1990 om det äldre kulturlandskapets markslag, ”Lövängarna låg som vackra trädgårdar i landskapet. Vårt landskap idag kan inte mäta sig med skönheten i det odlingslandskap som växte fram under vikingatid och sedan utvecklades, men samtidigt bestod i sin mångfald, fram till 1800-talets mitt. De stora lövskogarna hade försvunnit men kärnor av dem behölls i de välvårdade lövängarna”. Strandnära lövlundar, söder om Vålnäs och Bergshammar, av ek- hasseltyp med ett rikt inslag av lind skapar tillsammans med hagmarker, åkrar, strandängar och lövsumpskogar en mosaik som gör området till Sörfjärdens värdefullaste lövskogsområden. Nästan 50 ha ädellövmiljöer har identifierats med höga naturvärden för flora och fauna. Ängstyp av ek- hassel och gran i sen succession av naturskogskaraktär vid Plångsta hyser höga botaniska värden med rik vår- och lundflora och ett artrikt fågelliv. Samma inventering år 1822 nämner att vid Kviggholmsudden, numera Kvällsudden, på Plångstas ägor fanns ”en hel hop stora, halvstora och mindre dels oduglige, dels toppformade, spruckna, kortvuxne ekar”. På åkerholmar och i skogsbryn vid Hässelbyholm är ädellövskogen av stort värde för landskapsbild och fågellivet. Skogstyper varierar starkt med rikt inslag av ek, lönn och hassel på frisk örttyp och ask, alm på blockig morän med lågörtvegetation. Vid Husby finns flerskiktad strandlövskog på storblocig morän med blandädellöv av ask, alm, lönn och al samt ett rikt utvecklat buskskikt med hassel, try, hägg, rönn och måbär.

Mellanbygden utgör en annan naturgeografisk region på Fogdön.

Den påträffas i gränsländan mellan lerslätten och skogen. Landskapet är småbrutet av skog, små åkrar, hagmarker och ändmoräner.

Byar, gårdar och torp ligger på traditionella bebyggelselägen i randzonen mellan moränimpedimenten och odlingsmarken.

Mosaiken av markslag, äldre kulturspår med fågator och utmarker samt gravfält skapar en tilltalande landskapsbild och gynnsamma förutsättningar för biologisk mångfald. Fågellivet är rikt på centrala Fogdön med upp till 100 häckande arter, enligt svensk Fågelatlas. På mellanbygdens stor- och rikblockiga skogsbackar, kring Rällinge by, har lång betesprägel skapat mjuka övergångsbryn mot åkermarken. Brynen är lövskogsbevuxna med stor variation av arter i träd- och buskskiktet. Lövrika bryn med ljusmosaik gynnar ett rikt insektsliv, vilket i sin tur skapar förutsättningar för ett rikt fågelliv. Törnskata är en stor tätting, som är beroende av täta buskrika snår varierat med öppna gläntor. Törnskata häckar vid norra Viggeby. Arten är skydds- och hänsynskrävande och upptagen i EU:s Fågeldirektiv.

Kring Stora Vik ligger talrika, väl utbildade ändmoräner av stor betydelse för landskapsbilden och vegetationen. Vegetationen är skiftande med en, ädellöv och öppna torrbacksmiljöer med backsippa.

Av betydelse för landskapsbilden och kulturminnesvärden är Helgaröåsen i sin helhet som delar landskapet från Sörfjärden vid Helgarö kläpp och norrut utmed Rällingevikens strand till Mellösabacke och Ekelund. Åsskogen består av äldre tall med inslag av gran. Buskskiktet är stundtals tätt av enar, rönn, fläder och nypon. Torrbacksflora med backsippa är ett vanligt inslag. Åsen är på flera håll påverkad av grustäkter. Söder om Åsby ges fina utblickar över omgivande odlingslandskap.

Norr om Åsby har åsen en betespräglad lövskogsrik blandskog med viktiga bygravfält. Nordväst om Granlund sträcker åsen ut sig i Rällingeviken. Skogen är olikåldrig, luckig blandskog med en, gammal tall och gran samt enstaka ekar. Inslag av apalar och hallon tyder på en tidigare bosättning i området. I väster är marken storblockig med högt inslag av grov sälg och asp, som fällts av bäver. I öster gränsar åsskogen mot ett slutet bestånd av klibbal i kärr. Strandvallar är utbildade på östra sidan av åsen.

Vid Rällingeviken, söder om Mellösabacke, finns flera grustäkter som påtagligt skadat den annars så tydliga åsryggen bevuxen med gles, luckig blandskog med äldre björkar och torrbacksflora med backsippa.

Andra mindre åsar av betydelse för vegetationen är Vansöåsen och en åsrygg från Hannemyra till Magdeboda.

Landskapet norr om Hässelbyholm är kuperat och skogrikt. På Djurgårdsudd och Norrtorpsudd dominerar hållmarkstallskogen där berg går i dagen och branta stup möter Mälaren.

På storblockig morän mot Rällingevikens stränder är variationen stor av skogstyper där rationellt skogsbruk förhindrats. Strandlövskogar på fuktig torv bildar klibbalkärr och blandädellövskogar med rik lundflora av främst storräms, humle och blåhallon. Söder om Mellösabacke finns ett artrikt skogsparti med lundflora av storräms, ormbär, svart trolldruva, humle och svalört.

Trädskiktet är varierat av grova solitära ekar, sälgar och björkar samt ett rikt utvecklat buskskikt av grov hassel och hägg. Fynd av hasselticka, som är en signalart på hassel.

Norr om Näs är strandskogen särskilt artrikt med blandlöv och ädellöv i sen succession med grov död ved av gran och rikt utvecklad lundflora med lungört, storräms, svart trolldruva, ormbär, blåsippa, try och hägg.

Storholmen och Stora Fjäderugglan är öar uppbyggda av stor- och rikblockig morän och lövskogsrika med graninslag. Stora Fjäderugglan är svårframkomlig med stor- och rikblockig mark och tät undervegetation av rönn, fläder, sly och nypon. Skogstypen är ett glest bestånd av äldre vortbjörk med påtagligt högt inslag av död ved i högstubbar och lågor. Enstaka äldre tallar och klibbalkärr skapar på ön en värdefull ljus- och fuktmosiak. Lilla Fjäderugglan är uppbyggd av rikblockig morän. Trädskiktet domineras av alm och klibbal samt gammal rönn. Mindre öar är huvudsakligen beväxta med blandädellövskogar. På blockmarker växer ofta olikåldriga lindbestånd.

Öster om Hästholmen och på Sandskär är öarna intressanta med stor variation av naturtyper.

Kulturpåverkan i form av lövängsbruk kan spåras på de större öarna men betesdrift får nog anses som uteslutet. Äldre tall- och granskog växer omväxlande med olikåldrig blandlövskog och klibbalkärr. Öarna är orörda av skogsbruk, som medfört ett högt inslag av grov död ved. Särskilt är kärrskogar och blandlövskogar på blockmark orörda. På Sandskär finns en stor artvariation i träd-, busk- och fältskiktet. Strandskogen har inslag av grova, äldre tallar och på blockiga ändmoräner växer grova ekar och olikåldriga bestånd av skogslind. Tät björkskog som uppkommit efter brand har ett högt inslag av klen död lövved. Marksvampfloran synes särskilt artrikt. Signalarter på ön är tallticka, lind och fällmossa.

Fågellivet i viken är artrikt med fiskgjuse, tärnor, rördrom, drillsnäppa och spillkråka samt rör- och sothöna och olika sångare i vassen och den täta strandvegetationen. På senare tid är det inte ovanligt att möta havsörn i området under såväl vinter- som sommartid.

Strandskog med stor artrikedom växer på blockrik norrlutning, sydväst om Edeby. Grova, gamla aspar, tallar, granar och almar samt riklig tillgång på död ved med lågor bidrar till biotopens höga naturvärde.

Segersöarkipelagen består av fyra öar varav Segersön är den största, vid inloppet till Strängnäs-fjärden. Öarna är kuperade med kala klippor och skär och har en skiftande vegetation. Hållmarkstallskog på höjder mot Norrfjärden omväxlar med ett kulturlandskap, som bär spår av äldre markslag kring torpen, som förr bedrev ett fiskejordbruk på de större öarna.

Segersön är Natura 2000-område för dess rika ädellövskogsmiljöer av naturskogskaraktär med artrik vår- och lundflora, barrskog av typ västlig taiga och näringsrika vatten med nate – eller dybladsvegetation. Segersön är en av ekrikaste öarna inom Sörmlandsdelen av Mälaren. Övriga öar i arkipelagen ingår i riksintresseområde för naturvården.

1822- års ekinventering noterar att öarna tillhör Kungsbergs kungsgård. ”Segersön har en areal om 182 tunnland varav en 1/3 är stenbundna kullar, en tät underskog av hassel, lind, gran växa kring en hel hop stora och halvstora ekar, som är odugliga till virke genom toppformning, enstaka frisk och oskadd ek”. Skåningsholmen har ingen ekskog. Svansholmen om 16 tunnland varav hälften berg äger 8 små risekar”. Lida holme består av låga öar sammanväxta med orörda alkärr, vass och frodig undervegetation. Kungsbergsskären består av flera mindre öar med gammal tallskog och kala klippor och skär. Fågellivet är artrikt med stort inslag av rovfåglar samt lövskogsberoende arter. Området pekas ut av Mälarplaneringen 1983 där särskild hänsyn till naturvården skall tas vid utveckling av friluftslivets intressen.

Sörfjärdens öar som gränsar mot Fogdön utgörs av isälvsavlagringar på Barvaåsen. Stor- och Lillholmen samt Tallgås är blockiga och beväxta med varierad lövskog med ett tätt buskskikt av rönn, hägg, en och slån.

Kulturvärden

Sedimentdalarna med åkerlera, tidigare forna fuktängar med starr och fräken, kan tilldelas en avgörande betydelse för Fogdöns historiska utveckling. I takt med landhöjningen kom ängsmarkerna att uppodlas till åker.

Fogdön var för 2 000 år sedan tre öar åtskilda från fastlandet vid våtmarken Gullringen. Vattennivån var då 10 m högre än idag. Av öns fyra fornborgar, nämligen Rällingeborg och Helgaröborg i Helgarö socken samt Stenbyborg och Karlebyborg i Fogdö socken ligger samtliga utom den sistnämnda på 10m-nivån.

Borgarna har fungerat som tillflykts- och försvarsskansar. Rällingeborgen är den största och också den bäst bevarade på Fogdön.

Kråksjön är idag en reminiscens av den forna vattendelaren som avskilde Vansö från Fogdö. Våtmarken var på 1800- talet slåttermark. Vid Kråktorps finns en ålderdomlig vägsträcka från Husby ned till ett vad över våtmarken. Vägen omges av gravfält från yngre järnålder. Området har ett högt kulturvärde med monumentalgraven Ingjaldshögen, en runsten och Strängnästraktens enda bevarade soldattorp, under Husby rote nr 628, kallat för Frisktorpet efter den siste indelta soldaten Frisk som antogs år 1894, i ursprungligt skick. Markerna beteshävdas och förvaltas av Fogdöns hembygdsförening.

Odlingslandskapet i Vansö har en ålderdomlig prägel med byar på förhistoriska lägen och kulturspår från 1700- talets markanvändning.

Kinger by, uppstod troligen genom gårdsklyvningar, ligger samlat på en moränhöjd mitt i åkermarken och har flera bevarade drag från 1700-talets odlingslandskap. Mellan gårdarna finns de gamla fägatorna och små bygatorna kvar. Hamlade askar ger ett ålderdomligt intryck.

Ädellövträd växer runt om i byn och flera stengårdsgårdar skiljer gårdstunen åt.

Byn inriktade sig tidigt på spannmålsodling. Åkerarealen var stor i förhållande till ängs- och betesmarker. Högst uppe på en kulle finns en liten fornlämning och ca 200 m norr om byn finns ett större gravfält. Tre av de fyra mangårdarna är renoverade men har behållit sin byprägel från början av 1800- talet. Flera bevarade bodar och magasin finns kvar bla en liten timmerstuga och en smedja som ligger invid landsvägen mellan Åsby och Kinger.

Östa och Eneby på traditionella bebyggelselägen är bevarade byar med 1800- talsdrag. Den typiska manbyggnaden är ett rödfärgat 1 ½ -våningshus med frontespis eller utanpåliggande trapphus. Ekonomibyggnader, som ladugårdar och logar, är placerade ut mot gårdstomens sidor eller framför manbyggnaden. Gårdarna omges av ädellövträd och på gårdstunen växer ofta vårdträd av lönn eller något annat ädellövträd.

Roteby, Valla och Högberga representerar en annan typ av bybildning. Byarna var ännu på 1700-talet bebyggelsemässigt självständiga men fungerade som en enhet med gemensam bygräns och gemensamma åkergräns. Sammanslagningen av gårdarna till en by blev av praktiska skäl därför inte utförd vid skiftesreformerna. Den ena av Högbergas gårdar är mycket ålderdomlig med enkelstuga i två våningar, en loftbod och en portliderbyggnad samt en ladugård.

Vägnätet är ålderdomligt på Fogdön. Redan på 1600- talet fanns väg från Björsund ner över ön, som dessutom var utmärkt med avståndsstolpar.

Fogdö har flera tidiga fornlämningar från bronsålder på de högsta höjddpartierna. Under äldre järnålder anlades traktens äldsta byar. Stora by- och gårdsgravfält visar att bygden förtätats och utökats under främst yngre järnålder. Landhöjningen möjliggjorde skörd av fodergräs på låglänta strandängar och öppna kärrängar för de ökande boskapsjordarna.” Det kan nu med visshet sägas att de boskapsköttande nordborna redan före ingången av historisk tid hade sin organisation av marken fullt genomförd”. Med andra ord ”vikingatidens svenska bygd var ett boskapsköttande folks vida ägor av betes- och slättermarker”. Carl Fries Gammalsverige 1965

Strängnästraktens bäst bevarade oskiftade by, Hannemyra, ligger på en låg moränås i ett flackt åkerlandskap. Av kartor framgår att dagens fastighetsgränser till stor del stämmer överens med 1700- talets ägo gränser. Dåtidens åkrar utgjordes av små inägor nära byn. Oskiftad by när laga skifte förrättades år 1846. Bodar och ekonomibyggnader från början av 1800- talet finns därför kvar. Mangårdsbyggnaderna är från 1800- talets slut och de största har alla glasverandor. Ekonomibyggnaderna är samlade centralt i byn och huvuddelen används i sitt ursprungliga syfte som ladugård och loge. Det går en bygata runt hela byn och från denna leder små bygator fram till mangårdarna. Vårdräd finns på gårdstunen. Byn har även bevarade fågator som leder till betes- och hagmarken, som ligger norr om byn. Två av byns äldre byggnader är i förfall. Tre gårdar i byn är samlade under en ägare, som bedriver jordbruk.

Slängstan i skogsbygden, söder om slättbygdens byar på Fogdön, visar en intressant utskiftad bosättningsbildning sk tåbebyggelse. På byarnas utmarker bla på Årby ägor etablerades torp och annan obesutten bebyggelse under 1800-talets senare del av torpare och hantverkare. Förutom det kulturhistoriska värdet visar landskapet många äldre kulturspår. Flikiga åkrar, stenmurar, äldre markslag som ängs- och hagmarker, skogsbeten och restbiotoper som kärr och artrika bryn vilket bidrar till området mosaik och kulturmiljövärde. Vegetationen är artrik med ett högt inslag av lövträd och frukträd nära torp och gårdar. En hävdgynnad flora av darrgräs växer i öppna gläntor. Skogskovall och natt och dag trivs i skuggiga bryn.

Rällinge by i Helgarö socken, ligger på en västsluttning med skogen som fond och åkermarken framför sig med två gravfält, nämns redan i en skriftlig källa från Vårfruberga klosterruin år 1257.

På 1940- talet fanns sju gårdar. Därutöver åtta backstugor, som nu är borta. Det småbrutna landskapet medförde att djurhållning i byn var viktig. Således fanns i byn 100 kor och ungdjur, 20 hästar samt höns och grisar. Bebyggelsen består idag av fyra gårdar som kallas Storgård, Nergård och Norrgårdarna. Bebyggelsen har kvar sin 1800- talsprägel med manbyggnad i en våning, frontespis och utanpåliggande trapphus. Typiskt är också att gårdarna har stora frukträdgårdar.

Det var naturligt att gårdarna på Fogdön ägnade sig åt fiske i Sörfjärden och i Mälaren. Åsby på Helgarö liksom Lugnet i Björsund inriktade sig på fiskerinäring, vilket i Lugnet gått i arv i flera generationer. Gädda och abborre fångades i ryssja eller spjälkatse, som är en urgammal metod, som användes i Björsund fram till 1950-talet. I Sörfjärden var även braxen förr en värdefull matfisk, som fångades genom att man drog not. Enstaka stora herrgårdar hade anställda fiskare. I strandskogen norr om Näs finns en bevarad förrådsbyggnad för fiskerinäringen.

Regionens milda klimat bidrog även till att flera gårdar, Lugnet och Åsby, satsade på trädgårdsodling i stor skala med frukträd och bär. Uppköpare och exportörer var ofta affärer i bygden.

I Helgarö socken fanns i början på 1900- talet fyra affärer, nämligen vid Björsund, Löfsta, Kristineberg och Väsby. Viktigt i sammanhanget är att befolkningsunderlaget var större då än nu. År 1875 bodde 531 personer i socknen mot 326 1986. År 2000 bor 1350 personer på hela Fogdön.

Inriktningen för handeln var varierande från spannmål till bär. Väsby handel var uppköpare av nypon i stor skala från bygdens folk. Upp till 10 000 kg per år såldes vidare till Kabi för framställning av C-vitamin, dryck mm. Förtjänsten för plockare var 60 öre/kg. ”I samma mån som ängen, var hagen, en kulturprodukt med krav på tillsyn och ans. Av bären gjorde man dricka, av stammen stör, barken blev till korgar och laggkärlsband. Dessutom gillade djuren de

späda årsskotten. Buskar med törnros och slån fick också stå kvar, men hölls efter så inte de bredde ut sig för mycket. Både slånbar och nypon kom till bruk i bondehushållet". Carl Fries 1965

Kristineberg vid Rällinge startade med sk torgning, som innebar utkörning av handelsvaran till kunden.

Nordväst om Hässelbyholm ligger flera äldre bevarade torpmiljöer i ett typiskt Mälardalens landskap. Lägena är natursköna mellan skogen och odlingsmarken med vyer mot Granfjärden. Klubben och Krokhamn, ligger vid infarten till Norrfjärden där flera segelleder möts, var förr välbesökta krogar. Grevinnan Charlotta Mörner på Hässelbyholms slott har antecknat i sin dagbok i början på 1800-talet. "Alla dagar ser man passagerare, som med jakter ankra vid bryggan, huru de spatsera i alléerna och förfriska sig. De yttra sig ofta, att detta är ett paradiset att komma uti efter en motig sjöresa".

Enligt folksägnet skall den omtalade Lasse-Maja ha bott på Klubben under sin korta vistelse som piga på slottet.

I Norrfjärden, utanför Klubben, sjönk år 1756 en skuta lastad med porslin från Rörstrand på väg mot Västerås. 1978 bärgades en del av lasten till Rörstrands samlingar.

Hässelbyholm, Bergshammar och Edeby tillför representativa högreståndsmiljöer till Fogdöns herrgårdslandskap.

Hässelbyholm blev säteri på 1500-talet och uppfördes på 1650-talet med nuvarande utseende från 1780-talet. Huvudbyggnaden med fyra flyglar är tillika stallet och smedjan uppförda i ljusgrå slätputs med ljusare detaljer. I en av flyglarna är inrymt ett slottskapell. Arbetarbostäderna och smedjan har lustigt uppåtvängda tak. Arbetarbostäderna är väl bevarade i traditionell faluröd färgsättning. Långa alléer efter grusvägen leder fram till gården och bryggan vid fjärden.

Bergshammar var säteri redan på 1500-talets mitt, ligger mitt i Fogdöns jordbrukslandskap.

Hela miljön och dess byggnader är omgärdad av gamla lindar och ekar samt en flera hundra meter lång lindallé som leder fram till gården.

Huvudbyggnaden, från år 1725, är en tvåvånings byggnad i vit puts. Två flyglar liksom två grindstugor i gul puts. I anslutning till gården ligger en trädgårdsanläggning med stor fruktodling. Trädgårdsmästarbostaden är en gul putsad byggnad med därtill hörande bodlänga i vit puts, tidigare drängstuga. Stora ekonomibyggnader i trä, faluröda, ligger öster om gårdsplanen.

Edeby ligger på en västsluttning, omgärdad av lövskog, på en brant udde i Granfjärden. En lång lindallé ger en sedvanlig herrgårdsprägel till det väl underhållna byggnadsbeståndet.

Huvudbyggnaden från 1720-talet är putsad i ljusgrått och flyglarna har samma färgsättning men är klädda i slät panel. Den södra flygeln är uppförd 1634. Byggnaderna omgärdar gårdsplanen, vilken har en klockstapel mitt på. Längs uppfartsallén ligger tre arbetarbostäder som kallas Arken. Nordöst om huvudbyggnaden ligger trädgårdsmästarbostaden och trädgården, där nunnorna från Vårfruberga kloster sägs ha odlat humle.

Edeby gamla tomt, senare by, med tre gravfält från äldre och yngre järnålder är belägna i en hagmark, sydost om gården. En flera hundra meter lång och välbyggd stenmur i skogsbrynet avgränsade inägena. Ed anger en smal landtunga vid vilken byn blev uppförd. I närheten syns rester av en förhistorisk väg.

Kungsbergs kungsgård ligger naturskönt nära Strängnäs-fjärden. Tydlig uppdelning mellan inäga och utmark från 1700-talet kan ännu spåras i landskapet. "Överallt var det tudelningen mellan slåtter- och betesmark som bestämde bygdens drag". Carl Fries Gammalsverige 1965.

År 1822 noterades att "inägena skola med hagarna utgöra 161 tunnland, varav själva åkern 85 tunnland". "Jordmånen är lämplig för ekodling med svagt kuperade stenbundna kullar bland slät mark och inägena är sammanhängande ned till utmarken och ett par torp", troligen Lissabon och Libanon, "i stranden mot segelleden till Strängnäs".

Helhetsmiljön är väl bevarad i nära anslutning till Vårfruberga klosterruin. Huvudbyggnaden, från 1840, är en envåningsbyggnad i faluröd panel med vita fönsteromfattningar och fönsterbågar. Två flyglar i traditionell faluröd färgsättning är något äldre. Fruktträd och grova, gamla ädellövträd inramar gårdsmiljön.

Kungsbergs kungsgård är statligt byggnadsminne.

Nunnorna i Cistercienserorden flyttade från Fogdö kyrka år 1289 till Vårfruberga. Troligen fanns redan då en medeltida borg på en kulle nära stranden. Klostrets rika historia i flera avseenden kan

vara värt att nämna några ord om. Det anses att Fogdöklostret grundades i början av 1100- talet. Under 1200- talet ägde klostret stora delar av jorden på Fogdön. All mark låg i nära anslutning till Mälaren kring Strängnäs men även betydande jordegendomar vid Sigtuna och Uppsala. På Fogdön uppgick markinnehavet till omkring 800 tunnland med koncentration till Helgarö och Fogdö.

Av Fogdöns tre kyrkor ligger Vansö och Fogdö mitt i socknen. ”Kyrkan här i socknen, som förr bestod av våta slätterängar. Det betonar återigen den forna sidvallsstätterns betydelse; kyrkan stod mitt i ängen, kärret, maden, den stora allmänningen inom en hel krets av byar; därmed stod den också mitt i socknen”. C Fries Gammalsverige 1965

Helgarö kyrka ligger vid Sörfjärdens strand.

Fogdö och Helgarö kyrka har en väl bevarad helhetsmiljö med ingående äldre byggnader.

I en sluttning norr om Fogdö kyrka ligger sockenstugan, ett tvåvåningshus med valmat tak och stor fruktträdgård, välbevarade kyrkstallar och kyrkdassen.

Helgarö kyrka med kyrkby består av prästgården, fd sockenstugan, fd fattigstuga och två gårdar. Prästgården används idag som bostad. Den har en 1700- tals reveterad manbyggnad.

På gården finns en bodlänga med en drängstuga från 1700- talet, vilken är bevarad i sitt ursprungliga skick. Byggnaden visar tidstypiskt vilka bostadsförhållanden som rådde för en prästgårdsarrendator fram till 1900- talet. I nära anslutning till prästgården finns ett stort gravfält med rester av en domarring och bosättningsterrasser, som visar att byn har anor från järnålder. 700 m norr om byn på en åkerholme ligger Helgaröborg.

Vansö kyrkomiljö består av en sockenstuga och en gård, som är det enda som återstår av den ursprungliga kyrkbyn. Gården består av en manbyggnad, en bodlänga samt en drängstuga. Huset är från 1800- talets mitt och är en tvåvånings manbyggnad med utanpåliggande trapphus och fönstersnickerier. Kyrkan har bevarade valvmålningar från 1450- talet utförda av Peter Målare. Sockenens tiondelada är i ursprungligt skick vid Vansö prästgård, Hälleby.

Fogdö gamla skola härrör från 1800, alltså 42 år innan folkskolestadgan inrättades. Utbildningen startades på privat initiativ. Invigning skedde 14/7 1800 i ett för ändamålet nybyggt hus, som torde vara ett av Sörmlands äldsta i sitt slag. Exteriören är oförändrad till våra dagar. För Fogdö socken reserverades 12 elever samt 4 för vardera Vansö och Helgarö socknar. Vid Fogdö kyrkskola finns fyra hus från skilda epoker, som använts som skollokaler. Det äldsta huset från 1800 är knuttimrad och har en intressant takkonstruktion. Takstommen består av runda stockar, som är lagda över takstolarna, och vid dessa har bundits ett rör- eller vasstak.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Fogdöns fornlämningsbestånd liksom representativa bebyggelsemiljöer medger gynnsamma möjligheter till rika kulturstudier för det rörliga friluftslivet. Flertalet fornlämningar är underhållna, förvaltade och tydligt markerade genom hembygdsföreningens försorg. Föreningen bedriver en utåtriktad verksamhet med olika evenemang under året. Traditionsenligt julspel med julsjungarna med ursprung efter liturgiska kyrkospel från 1100- talet, som i Strängnästrakten lever vidare på Fogdön.

Det rika vägnätet med kollektivtrafik på Fogdön bidrar till en hög tillgänglighet. Dock är mindre vägar som leder till stränderna i regel bruksvägar för jordbruket, avstängda för obehöriga eller privata.

För att tydligt se strukturer och samband i landskapet är det viktigt att bevara en kontinuitet i hävderna i markerna. Gravfält, runstenar, indelning av markslag och kulturspår i ängs- och hagmarker framträder tydligare om hävderna upprätthålls liksom förståelsen för bygdens historiska utveckling.

Strändernas tillgänglighet varierar mycket runt Fogdön.

Strängnäsfjärdens stränder från Kasgarn till Ympartorp utgörs av låglänta strandängar med lövskogar och vassbård som upplevs otillgängliga från land såväl som från fjärden. Området ligger dessutom i P10:s norra övningsfält vilket begränsar rörligheten på land.

På en udde i Strängnäsfjärden strax norr om Kasgarn finns ett friluftsbad.

Segersöarkipelagen är värdefulla för båtlivet. Tidigare kulturpåverkade markslag, som hagmarker, lövängar och lundskogar ges en anpassad skötsel som gynnar rörligt friluftsliv och det artrika växt- och djurlivet. På Lidaholme finns naturhamn med bra ankringsplatser och viss service liksom på Skåningsholmen.

Stränderna norr om Kungsberg är mot Hässelbyholm och Granfjärden skogrika med främst barrskogar som möter vattnen. Skogsområdena används först och främst av närboende för rekreation, svamp- och bärplockning.

Möjligheter till vackra utblickar från berg ges från Djurgårdsudd och Norrtorpsudd mot Granfjärden.

Vid Vik ut mot Skedviken finns ett av Fogdöns större stugområden för fritidsboende. Rällingeviken är blockrik med grunda vassvikar, som omgärdar flertalet öar och utgör därför inget större intresse från det rörliga friluftslivet med båtliv. Uddarna på Näsudden och Hästholmen är däremot relativt fria från vass varav den sistnämnda är tillgänglig även från land. Landskapet mellan Hässelbyholm och Edeby har en låg exploateringsgrad av bebyggelse med främst fritidshus.

Markerna är starkt kulturpräglade nära Hässelbyholm, som i stor skala bedriver uppfödning av hjortar.

Kulturlandskapet norr om Knutsberg är lövskogsrikt på flacka, fuktiga sedimentmarker. Det småbrutna odlingslandskapet är stätt i igenväxning. Mjölkdjursbesättningar finns numera enbart på Väla och Sörby i mellanbygden. Den dominerande markanvändningen i området är rationellt skogsbruk.

Vid Björsund ligger Fogdöns största fritidshusområde. Bebyggelsen är förtätad och har under de senaste årtiondena ändrat karaktär till permanentboende med villor efter stränderna. Sörfjärdens strandområden är i sin helhet relativt otillgängliga från såväl från land som från vattnet. Till skillnad från södra stranden är norra mer höglänt, kuperat blockig strandzon, som är beväxt av tät al- och björkskog från Helgarö kyrka till Frölinge. Från Vänäs till Plångsta blir landskapet mer öppet med strandängar, hagmarker och blandädellövskogar, som också ger vackra vyer i odlingslandskapet.

Där Sörfjärden är trång från Björsund söderut till Stjärnholm är landskapet flackt med vassrika strandängar och åkrar. Medeldjupet i fjärden är 2,8 m, men norr om Lindön sträcker sig ett smalt djupparti ned till 10 m, från Helgarö kyrka till Plångsta.

Vid inventering av vattenvegetationen 1978 fann man att endast 2% av Sörfjärdens totala strandlängd var fri från vegetation. Växtbältets medelbredd inom beväxta delar var 132m. Vassfria partier finns vid Helgarö kläpp, där också ett bad med fin sandstrand ligger, Kvällsudden, Sjöborg med badet samt vid Ånsholmen. Glädjande för friluftslivets tillgänglighet är att vassen gått tillbaka det senaste årtiondet. Det tros vara orsakat av grågässens expansion i Mälaren. Detta kan på sikt däremot få negativa återverkningar på fågellivet som är beroende av vass. Onekligen en intressant process att följa.

Utvecklingsmöjligheter

Målarplaneringen 1983 pekade på norra Fogdöns stora potential för utveckling av rekreation i kulturlandskapet men även för utveckling av natur- och friluftsliv. Man påpekar vidare att strandområdet mellan Hässelbyholm och Sundbyholm bör utvecklas i ett sammanhang.

Kanotning och fritidsfiske synes lämpligt i Rällingeviken.

Kyrkorna på Fogdön är lämpliga att utveckla som informationscentra för kulturstudier på egen hand i bygden.

Att anlägga vandringsleder, strövstigar och cykelleder gör tillgängligheten högre.

Angöringspunkter som busshållplatser och parkeringsplatser nära lederna är likaledes även viktiga för rörligheten.

Utsiktspunkter från Helgaröåsen kan förbättras liksom ledens utmärkning från Helgarö bygdegård till Helgarö kläpp.

Landskapsvårdande insatser har påbörjats vid Askare gård. Naturskyddsföreningen har ambitioner att verka för att igenväxande strandängar med angränsande hagmarker vid Näsbyholm, Stjärnholm och utmed våtmarken Gullringen restaureras och hävdas. Våtmarken Gullringen är såväl kulturhistoriskt som biologiskt värdefull. Restaureringsåtgärder måste därför planeras noga och ses i ett helhetsperspektiv att stärka biologisk mångfald kring Sörfjärden.

Våtmarken i Kråksjön är intressanta såtillvida att den är odikad. Den gränsar dessutom till ett landskap med ålderdomlig prägel, vid Ingjaldshögen, vilket bidrar till hela områdets höga kulturmiljövärde.

Till stora delar är våtmarken igenväxande med kärrskog, som inneburit nya biotoper med hög lövdominans. Däremot bör ansträngningar göras för att på mindre igenväxande partier återskapa, genom restaurering med lämplig hävd, ett landskap, gärna i anslutning till bevarade bebyggelsemiljöer som Östa, Eneby och Kråktorps, med 1700 – 1800-talskaraktär.

Betespräglade naturtyper i mellanbygden vid Viggeby, Rällinge, Hasselbacken, Väla och Pettersborg bör uppmärksammas och inventeras för en lämplig skötsel och hävd. Speciellt utpekade torrbacksmiljöer på ändmoräner kring Stora Vik i länsstyrelsens naturvårdsprogram 1991 bör omfattas av inriktade skötselåtgärder.

Kulturlandskapet i Slängstan inventeras för med lämpliga skötselåtgärder värna botaniska och kulturhistoriska värden i samråd med boende. Lämplig initiativtagare kan vara hembygdsföreningen på Fogdön och Strängnäs naturskyddsförening.

Fortifikationsverket upprättar för närvarande en skötselplan (ÖMAS) för Norra Övningsfältet på Vansö som skall vara klar år 2003. Planen är ett led i arbetet med att uppfylla de nationella miljömålen samt EU:s Natura 2000-mål. Identifierade naturvärden skall värnas och på ett långsiktigt sätt utvecklas genom lämpliga åtgärder. Artrika miljöer kring Elma och Husby bör ges ökad tillgänglighet för rörligt friluftsliv genom information och anvisad väg- eller stigsträckning vid taylor in till övningsfältet.

Turism

Befintliga anläggningar

Föreningsunderhållna bad finns vid Husby, Kungsberg och Helgarö kläpp. Husby och Helgarö kläpp är livligt frekventerade bad från boende på Fogdön men även från Strängnäs.

Fogdö folk golfbana är etablerat sedan början på 1990-talet vid Bergshammar.

Cykelleden Mälardalsleden passerar Fogdön.

Bensinstation för båttrafiken finns i Björsund.

Lanthandel finns vid Lundby.

Utvecklingsmöjligheter

”Företagsamma Fogdön” är en nätverksbyggande förening för företagare som vill utveckla bygden. Föreningen utgör en utmärkt grund för utveckling av turism i natur- och kulturlandskapet. Turismbärande åtgärder bör understödja lokala markägare, entreprenörer eller hantverkare, som därmed ges bättre villkor för fortsatt varv på Fogdön.

Organiserade guidade båtturer med riktade tema som exv. fågelskådning eller botaniska sevärdheter ordnas från Kungsberg respektive Björsund till Segersöarkipelagen eller Sundbyholmsarkipelagen.

Hot

Ett påtagligt hot är nedläggelse av djurgårdar i mellanbygden på Fogdön. Inom några årtionden är landskapet förändrat och mosaiklandskapets brynmiljöer med artrika buskskikt borta. Dessa igenväxningsmarker är visserligen under en kort succession mycket artrika.

Tele- och kommunikationsmaster skadar riksintressets värden påtagligt om dessa placeras synligt från fjärdarna runt Fogdön eller nära riksintressanta områden för kulturmiljövården.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300 m föreslås från Björsundsbron till Gullringen vid Näsbyholm. Vidare även från Kasgarn till Rosenlund strax söder om Sjöbacka. Från Stensudd i Norrfjärden och norrut förbi Hässelbyholm till Djurgårdsudd samt därifrån efter Rällingeviken till Lundtorp väster om Edebyviken.

Övrigt

Området kring Ingjaldshögen omfattas av riksintresse för kulturminnesvärden och bör utgå ur Norra övningsfältets område.

Segersön bör ingå i riksintresseområde för naturvärden och på sikt bör Segersöarkipelagen omfattas av områdesskydd i miljöbalken 7 kap 4 §.

Kulturlandskapet kring Kungsbergs kungsgård och Vårfruberga klosteruin bör omfattas av skydd i miljöbalken 7 kap 9 §.

Blandädelskog, om 13 ha, av naturskogskaraktär på Kvällsudden vid Plångsta bör skyddas i EU:s Natura 2000-mål.

Rällingeviken med öar och strandområden omfattande även skogslandskapet väster om Hässelbyholm bör omfattas av riksintresse för naturvärden.

Kulturmarker med lövskogsprägel kring Husby och Elma bör omfattas av regionalt intresse för naturvården.

Övrigt

Kulturmiljövård- stöd till upprustning av äldre byggnadsbestånd i Hannemyra by bör skyndsamt tillsättas.

Återupptagen beteshävd på Näset, vid Näsbyholm, är önskvärd.

Tydligare skyltning till Stenby fornborg vid gården.

Informationstavlor placeras i riksintresseområde för kulturmiljövården vid tydliga bebyggelsemiljöer som Kinger by och Högberga.

Äldre grov tallskog i norrsluttning, strax norr Norrtorp, skyddas i Natura 2000.

Sörfjärdens strandområden är riksintresse för naturvården. Avgränsning bör betona helheten för att säkerställa ett långvarigt skydd och skötsel.

Tosterön

Samlade värden

Höga naturvärden i ek- och lundskogar kring Sundby.

Tätortsnära varierad natur med rika möjligheter till fritidsaktiviteter under sommar- och vintertid i skogs- och odlingslandskap och på fjärdarna runt Tosterön.

Starkt kuperad ö med förhistoriska bebyggelselägen kring Sundby.

Sentida bosättningar huvudsakligen efter stränderna och på ålderdomliga torplägen i skogsbygden.

Igenväxning i ädellövskogsområden i Tynäs, Sundby och kulturmarker på Segersön, förtätning i stadens tillväxt med bebyggelse och infrastruktur som verkar hindrande att utöva rekreation och friluftsliv samt störande bebyggelse i landskapsbild i Strängnäs närströvområden kan anses påtagligt hota det rörliga friluftslivets intressen.

Naturvärden

Tosteröns varierade topografi ligger mellan två för landskapsbildens betydelsefulla sprickdalar, nämligen Strängnäs-fjärden i söder och Tynnelsöfjärden i norr som gränsar mot Selaön. Öns högsta punkt är belägen vid Sjöskogen, 53,5 möh, en höjdskillnad på 45 m till låglandet vid Svedäng i Björndalsviken.

Öns vegetation utgörs främst av barrskogar utom i söder där ekskogar, ekhagmarker och lundområden med hassel påträffas kring gårdarna Bresshammar, Sundby, Tynäs, Norrby och Åsby. Tosterön är den Mälarens i Strängnäs kommun där moränen är den förhärskande jordarten. Berg i dagen skapar en mosaik av vegetationstyper i skogslandskapet och dessutom vackra scenerier över odlings- och fjärdlandskapen.

Lerslättdalar av betydelse för en artrik vegetation, odling och tidig bosättning är jämförbara med platser där järnåldersgravfält av större omfattning återfinns.

Rullstensåsar är viktiga för topografin och vegetationen. I öster längs stranden mot Tynnelsöfjärden löper Edebyåsen som framträder söder om Åsby men kanske ändock tydligast vid Edebyviken där grustäkt påverkat åsryggen. Floran visar en för torrbackar typisk vegetation med backsippa, fältmalört, baktimjan och backklöver samt sandviol. I Strängnäs-fjärden syns Strängnäsåsen i form av de små holmarna Galgholmen, Långnäsan, Lilla och Stora Källarholmen och Sanda holme.

Förkastningsbranter är betydelsefulla för landskapsbildens. På Tosterön innebär bergbranter på främst norra delen av ön dramatiska variationer i topografin, som upplevs bäst från Strängnäs- och Gisselfjärden samt i Edebyviken. Vegetationen är extremt exponerad och består av värmetåliga arter som tall och ek, rönn, tulkört och stinknäva samt sten- och hällebräken. Blockbranter mot stränderna, såsom vid Edeby och Åsby, visar ofta en stor artrikedom i trädskiktet. Asp och björk är ofta dominerande inslag med riklig mängd av död ved då ett rationellt skogsbruk är svårt att bedriva. Vid Åsby växer gamla, grova ekar och lindar av högt naturvärde som inslag i gammal barrblandskog på storblockig morän.

Strandskog med olikåldrig tall och med inslag av ek, al, björk, gran och knäckepil i starkt kuperad terräng växer vid Karlsborg. Där berg går i dagen finns hällmarkstallskog med fina lavhällar och bergbranter med utsiktspunkter över Gisselfjärden.

Tosteröns hagmarker är trädbärande till skillnad mot Fogdöns öppna hagmarker. Tynäs ekhagar är naturreservat sedan 1955 och tillsammans med ädellövlundar vid Bresshammar och Sundby utgör de värdefulla närströvmråden. ”Man plockade liljekonvaljer på våren, samlades kring majstången midsommarafton, söndagsutflykter förlades dit, i det rika hasselbeståndet inhöstade man nötter” skriver Ivar Schnell 1968. Strängnäs gymnasium, grundat år 1626, nyttjade markerna som exkursionsområden för undervisning i botanik sedan mer än två hundra år tillbaka. Uppsala-studenten Carl Axel Carlson från Strängnäs har efterlämnat uppgifter om floran på Tosterön i en avhandling år 1791. Materialet har ett stort värde för studier av flora- och landskapsförändringar.

Det svagt kuperade landskapet av ändmoräner vid Tynäs och Sundby gränsar mot Segeröfjärden och är av stor betydelse för landskapsbilden. Floran är inte särdeles rik i betade partier med täta hassellundar och slån i brynen utan består av en vanlig lundflora. Moss- och lavfloran är värdefull med signalarter, som gynnas av ädellöv och trädkontinuitet. Fällmossa växer på block, hasselticka på hassel och knappåls lavar på grova, gamla ekar. Fågellivet är artrikt med stenkäck, steglits, mindre hackspett och nötkråka.

1822- års ekinventering noterade på Storängen ”några spridda, stora odugliga och bland apel spridda i stor mängd små unga ekar. Ängen ganska rymlig och mycket bevuxen med underskog utom där röjning skett – mylla på lera – Eken synes hör väl böra trivas”.

Bresshammars lund- och strandskogar vid Strängnäs-fjärden har ett artrikt buskskikt med hassel, try och hagtorn samt en rik lundflora av hässleklocka, lundbräsma, korskovall, lungört och ängsskära.

Bild

Hagmark vid Rosendal

Medan ädellöv dominerar beteslandskapet i söder finner man i skogsbygden björkhagmarker med enar. Vid Rosendal håller betesdjur markerna öppna, som är öns största hagmarksområde. En tilltalande ljusmosaik skapas genom skogspartier, äldre åkrar och byvägar som inramas av enbuskar. Artrika torr- och friskängar med solvända och jungfrulin.

Norr om Lilla Skåninge finns en igenväxande björkhagmark, som nyligen gallrats, med hamlade björkar. Traditionen att hamla björkar för lövfodertäkt var tidigare vanlig i skogslandet. Det är dock inte vanligt att träden blir gamla i igenväxande skog. ”Vi följde honom till en beteshage ett par hundra meter från huset. Nu finns här några grova kandelaberbjörkar med spår av tidigare hamling, mellan täta bestånd av syrenbuskar och nyponsnår. Istidsslipade hållar går i dagen på flera håll i branten ner mot en liten äng bortom vilken skogen tar vid. I berget ovanför finns spår efter en befästningsvall och lite här och var i strandbackarna nedanför sover vikingar under låga kullar. Här bodde människor under järnålder och kanske långt dessförinnan”, skriver Gunnar Bruswitz i Skog 1974. Det är en beskrivning som väl till fullo passar in för området.

Strandängar förekommer i liten utsträckning på Tosterön. I en trång sprickdal ligger Björndalsvikens fuktängar, som är betydelsefulla för fågellivet. Markerna hålls till vissa partier öppna av får från Svedäng gård. Våtmark av en annan typ återfinns i Rudsjömossen på skogslandet. Vegetationen är typisk för näringsfattiga mossar med vitmossa, rosling, kråkbär, skvattram, vitag och tall.

Ädellövskog av typ ängsek-hassel växer strax sydost om Bråtorp mot Tynnelsöfjärden. Biotopen hyser höga naturvärden genom sin mosaik av gläntor och lundpartier med artrik flora. Området är Natura 2000.

På åkerholmar i odlingslandskapet mellan Åsby och Sundby vittnar gamla, grova ekar med spärrgrenig kronform om tidigare beteshävd som upphört på 1960- talet. Artrik undervegetation av hassel, try och hagtorn samt en rik vårflora av vit- och blåsippan.

Vid torpet Lilla Fräket i norr växer grova, gamla ekar i en löväng med aspar och hassel på småblockig morän. Kring Skåninge och Brunnsåker noterade 1822- års ekinventering en stor mängd ekar som samtliga var skadade av topphuggning och hamling sk knut- och riskekar. Eken var spridd på gårdarnas inägor och hagar. På Lilla och Stora Skåninge var variationen av äldre markslag, ängs- och hagmarker, stor i början på 1800- talet, som kan förstås av att inte mindre än åtta områden med ek registrerades.

Kulturvärden

Tosterön har i historisk tid fram till 1949 varit splittrad ur kyrklig och kommunal synpunkt. Helt naturligt hörde södra delen till Strängnäs medan de mellersta och norra delarna av ön hörde till Vansö respektive Fogdö socken. Detta påverkade givetvis folks leverne högst påtagligt. Gårdarna Skåninge, Brunnsåker och Björktorp tillhörde Fogdö socken vilket innebar kyrkobesök och skolgång på Fogdön. Samma ärenden gällde för folk boende i Sanda med omnejd, torpbebyggelsen norr om Skedinge som färdades över fjärden till Vansö. 1877 byggdes Tosteröns första skola vid Stenby medan Sanda fick sin 1919.

Behovet av sjöugliga båtar tvingade fram båtvarv i Sanda, som fram till 1967 var i produktion.

Norra Tosterön är ett glest befolkat skogsland som historiskt kan betraktas som utmarker till Kungsbergs kungsgård. Längs en smal odlingsränna i skogsbygden norr om Skedinge ligger ett småskaligt odlingslandskap med små kronohemman. Flera av dem med bibliska namn som Sionsberg, Jerusalem och Betlehem brukades fram till 1940- talet. Många torp, Emaus, Italien, Dammkärr, Granboda, Nyboda, Fågelsång och Österäng lever vidare som fritidshus medan en del är permanenta bostäder. Torplägena utgör ett pittoreskt inslag i landskapsbilden med tydliga kulturspår mellan odlings- och skogsmarken. Ängsmarker med ek och hassel är igenväxande av löv och gran och åkrarna planterade med gran.

Lilla Fräket är en liten enkelstuga i timmer med traditionell röd färgsättning och vita knutar. Torpet ligger helt avskilt i skogslandskapet med små åkrar, ängsmarker och äldre lövängar med grova, gamla ekar i sin nära omgivning.

Lilla Skåninge är en mindre gård med lång bebyggelsehistoria som bekräftas av gravfält från järnålder. Gårdsmiljön har en väl bevarad äldre prägel. Gårdsnära hamlade ädellövträd, egen såg, ekonomibyggnader och förråd i timmer bidrar till en fin helhet.

Stora Skåninge ligger i ekotonen till en smal odlingsränna mellan två bergshöjder som mynnar ut i Gisselfjärden på ett för landskapsbilden bildskönt sätt. Exponerad sydbrant med betespräglad vegetation av grova solitära ekar, tallar och slån.

Brunnsåker gård hyser en fin gårdsmiljö på kuperat läge med utsikt över Segersöarkipelagen.

Tosteröns stora fornborg återfinns vid Stenby skans. Den synes vara väl strategiskt placerad vid mötet av två viktiga segelleder till Strängnäs från Strängnäsfjärden i norr och från Kafjärden via Gullringen i väster.

Sex gravfält med 270 gravar från järnålder kring Sundby, Åsby och Norrby visar tydligt att området tidigt blev befolkat. Av gårdarna var Sundby den förnämsta och alltsedan tidig medeltid bostad åt biskopen i Strängnäs. Den siste biskopen, som drev eget lantbruk vid Sundby, var Ture Annerstedt, som avled år 1881. Mellan 1915 – 1922 byggdes ett sjukhus på Sundbys ägor, som idag är riksintresse för kulturmiljövården. I en biografi över arkitekt Carl Westman citeras: ”Få sjukhus inger en sådan känsla av stilla frid, som denna anläggning ute på Tosterön mittemot Strängnäs. Till detta intryck samverkar den mjuka, lövskogsrika terrängen tätt vid Mälarens vatten och den ytterst lugna herrgårdsklassicismen i de låga tegeltäckta och slamputsade byggnaderna kring sin vida, planerade gård”. I området ingår också tjänstebostäder i nationalromantisk stil, läkarvillor i tegel vid stranden samt en kyrka som invigdes 1926. Åsby gård ligger på en moränhöjd, omgiven av ädellövträd och en mindre blandädellövskog norr därom, mitt i odlingsmarken. Landskapsbilden mot Strängnäs med domkyrkan och vattentornet, gravfält och bebyggelselagen i lövskogsbrynen och åkerholmar är värdefull och mycket tilltalande.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Tosteröns stränder som exponeras mot söder skiljer sig markant från de andra Mäläröarna i Strängnäs kommun. Från Brunnsåker i norr till Bresshammar i söder visar sig stränderna relativt svårtillgängliga från Strängnäsfjärden genom sina branta stränder. Det vanliga är annars att strandområdena mot söder är grunda, vassrika strandängar med angränsande jordbrukslandskap. Från land ges däremot möjligheter till vackra vyer från bergshöjder över fjärdlandskapen.

I lerslättdalar lämpliga för odling återfinns bosättning sedan järnålder. Kring gamla gårdar som Brunnsåker, Björktorp, Sanda och Bresshammar har bebyggelsen utvecklats för fritidsändamål men även för ett permanent boende. Björktorps fritidsområde började anläggas 1947. Båtlivet är livligt frekventerat runt Tosterön.

Stora och Lilla Rullingen är höga långsmala, säregna andra öar i Strängnäs kommun, bildad av en förkastning mellan Tosterön och Tynnelsö. Stora Rullingen uppvisar ett gammalt kulturlandskap med ett intressant fågelliv i en annars karg och bergig miljö. Ön hyser förhistoriska lämningar och värdefulla för naturvärden gamla barrskogar av naturskogstyp. Ett mindre bestånd av granskog har ett av länets grövsta granar. Lilla Rullingen är utnyttjad för sommarstugor, som bör bevaras den karaktären.

Segersöarkipelagen och små öar i Gisselfjärden med intressant vegetation och ett artrikt fågelliv ger förutsättningar för rika naturstudier. Gubben är en liten ö sydost om Segersön med naturhamn och bra ankringsplatser.

Den småkuperade skogsterrängen på centrala delen av Tosterön lämpar sig väl för närrekreation. Tätortsnära skogsområden innebär att även resurssvaga grupper kan utnyttja en varierad natur mellan Åsby och Tynäs. Skogsmarken utgörs av barrskogar, partier med strövvänlig gles tallskog, som medger rika möjligheter till bär- och svamplockning.

Eklandskapet kring Sundby och Tynäs ekhagar är omtyckta strövområden i Strängnäs omedelbara närhet.

Det rörliga friluftslivet har goda möjligheter till vandring i ostörd skogsterräng på norra Tosterön. Den gamla tallskogen på hällmarkerna skapar en vildmarkskaraktär.

Tilltalande landskapsbilder ges i odlingslandskapens bevarade strukturer i mjuka övergångsbryn med enbuskar eller lövskog mellan skog och åker vid Skedinge och Åsby.

Utvecklingsmöjligheter

Tillgängligheten till stränderna på södra Tosterön är begränsad av tät strandvegetation och vassbälten samt bebyggelse vid Bresshammar och Sundby. I vissa strandområden har tillgängligheten ökat när promenadstigar och cykelvägar anläggs och dessa förutsättningar för rekreation och friluftsliv fastläggs i detaljplan vid stadens tillväxt. Därutöver torde bryggor på lämpliga platser kunna överbygga svårigheter att nå vatten för fritidsfiske, kanotfärder mm i Strängnäs nära rekreativområde.

Skogsområdet söder om Åsby används för vandring och ridning. Genom att anlägga en vandrings slinga som visar natur- och kulturvärden i landskapet kring Sundby, Tynäs, Åsby, Norrby och Bråtorp ökar valfriheten och tillgängligheten samt undviker konflikter mellan vandrare och ridhästar. Lämpliga angringspunkter till leden kan vara parkeringsplatsen vid Tynäs ekhagar och i bostadsområdet Abborrberget och Sundby.

Norra Tosteröns små grusvägar i skogsbygden lämpar sig för cykelturer. Från Skedinge kan man följa torpmiljöernas bebyggelselägen längs odlingsränkan norrut till Skåninge- gårdarna.

Utsikten från Stenby skans mot Strängnäs stad är unik. Det är därför angeläget med en märkt stig från rastplatsen till fornborgen.

Turism

Befintliga anläggningar

Badplatser finns vid Abborrberget samt i fritidsområdena i Sanda, Björktorp och Brunnsåker.

Utvecklingsmöjligheter

Möjligheter att rida i landskapet kring Sundby torde kunna utvecklas.

Hot

Exploatering av stränderna för bostadsändamål innebär en privatisering som minskar tillgängligheten för rörligt friluftsliv, vilket bör uppmärksammas på norra Tosterön.

Ökad belastning på recipienten vid strandnära boende som ändrar karaktär från sommarhus till permanent boende.

Igenväxning av öppna odlingsmarker på norra Tosterön innebär mindre attraktiva boendemiljöer liksom minskad biologisk mångfald.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300m föreslås från Märnäs, norr om Brunnsåker, till Edeby gård i Edebyviken. I Tynnelsöfjärden utökas skyddet till 300m från Tärnvik till Tynäs i Segeröfjärden.

Övrigt

Landskapsvårdande röjningar i eklandskapet kring Sundby bör utföras för att gynna solitära, grova lövträd och värna en tilltalande landskapsbild.

Vattenskyddsområde föreligger på åsar vid Sanda och Åsby.

Stora Rullingen bör omfattas av EU:s nätverk Natura 2 000 för sin orörda natur.

Övrigt

Löväng med grova, gamla ekar vid Lilla Fräket erhåller vid behov landskapsvårdande åtgärder för att värna solitära grova lövträd och hassel.

Aspön

Samlade värden

Dramatiska förkastningsbranter på Torparudden och Hornskogen med värdefulla skogs- och kulturpräglade miljöer. Frukt- och trädgårdsodling är typiska särdrag på Aspöns gårdar i slättlandskapet.

Central odlingsbygd med medeltida stora gårdar och ett fåtal byar.

Tydliga strukturer och samband i historiska utvecklingen som inte nämnvärt förändrats sen yngre järnålder.

Rika möjligheter till natur- och kulturstudier.

Storskaligt skogsbruk på Torparudden och Hornskogen samt strukturrationaliseringar i jordbruket med upphörande beteshävd på strandängar skadar friluftslivets värden och den biologiska mångfalden.

Naturvärden

Aspöns flikiga former utgör ett typexempel på östra Svealands sprickdalsterräng.

Torparudden och Hornskogen är långsträckta bergshöjder som avsnörs i söder mot Tosterön och i norr mot Aspön av sprickdalsbranter. De för topografin så viktiga sprickdalarna uppträder i form av Björndalsviken och Edebyviken samt Botholmsviken och Säbyviken i sydost – nordvästlig riktning. Bergbrant i Björndalsviken hyser i sitt solexponerade och skyddade läge en artrik växtlighet med ädellöv och flerskiktad undervegetation.

Strax norr härom vid Björndalen växer en av Sörmlands grövsta tallar, som fridlystes 1956.

Torparudden visar en dramatisk topografi med höjder upp till 50 möh. Olikåldrig tallskog med inslag av gamla aspar och ekar på kuperad morän växer norr om Logarn tomtområde. Från Björnängs odlingslandskap löper en smal dalsänka med ek i skogsbrynen nordväst mot Toppviken. Äldre fodermarker på sidlänta friska örtängar med solitära björkar, en och hassel samt ett fältskikt av blåsippa, gullviva, smultron och nypon tyder på ett gammalt fiskejordbruk. Karga hållmarkstallskogar på höjderna omväxlar med blandskogar av gran, tall, ek, björk och sälg i dällderna. I Snörhålets trånga dal öppnar sig en ädellund med ek, hassel och lundflora mot Gisselfjärden. Följer man dalgången söderut vidtar ett bäckdråg med skiftande skogstyper av naturskogskaraktär mot Björnängs öppna marker. Olikåldrig, flerskiktad barrblandskog, lövnatur- och lövsumpskog med grova lövträd och riklig mängd död ved på frisk – fuktig örttyp med artrik lundflora av lungört, vårärt, ormbär, svart trolldruva och blåsippa bidrar till områdets höga naturvärde.

Bild

Vy över Gisselfjärden från Torparudden

Landskapsstrukturer av betydelse för topografin utgörs av rullstensåsar, av vilka Enköpingsåsen särskilt kan framhållas på Aspön. På Näsudden och norr om Ryssgrav är åsryggen tydlig, bevuxen med olikåldrig, flerskiktad med artrikt buskskikt, tallskog och lövträd i brynen mot Krissbosundet och Bastviken. Högholmen är uppbyggd av isälvsavlagringar som bildar en blockig stenterräng. Vegetationen är lövskog med knäckepil, klibbal, ask, rönn, oxel, ek och lind samt ett artrikt buskskikt av berberis, en, slån, getapel, och måbär. Fältskiktet är karaktäristiskt för block- och strandtyper och särskilt rikt i sydslutning med getrams, tulkört, blodnäva, kungsmynna, fackelblomster, strandlysing och knölsyska. Sundbyåsen framträder som små markerade kullar vid Botholmslöt och Bädarn. De har främst ett botaniskt värde i en rik hävdgynnad torrbacksflora med backsippa, backlök, flentimotej och småfingerört. Björkhagmarken med enbuskar på Kvarnbacken vid Bädarn är under restaurering för att gynna biologisk mångfald. Tillsammans med hävdade marker i Säbyviken med fuktmosaik i strandäng och öppen hagmark är området ekologiskt värdefullt och partier om 21,5 ha är föreslagna till Natura 2000.

Aspöns verkliga fysikgeografiska kännetecken är grunda vikar, vilket givit dess oregelbundna, flikiga form som väsentligt skiljer den från övriga Mälåröar. Vikarna har stor betydelse för fågellivet.

Botaniskt uppvisar de en för näringsrika vatten typisk vattenvegetation. Nate och dybladsarter dominerar liksom vass, säv och jättegröe. Fuktängar som hävdas av bete eller slåtter hyser en rik flora med inslag av ängsruta, kärrspira och strandviol. Strandängar på Morrarön och kring Svedäng hävdas genom slåtter och bete, vilket gynnar änder och vadare.

Strandängarna på Aspön är dock till övervägande del igenväxande med tuvtätel och vass samt vide och sälg. Öns lägsta översilningsmarker återfinns i Katthavet i Kyaviken och vid Lagnö.

Ädellövskog på Aspön är koncentrerade till stora gårdar som Säby och Lagnö. Grova lövträd förekommer dels i alléer eller i ståndsmässigt anlagda parker men även i gamla inägor, som äldre lövängar och på blockiga åkerholmar. 1822- års ekinventering redovisar spruckna och av hamling skadade ekar på Vadholm, Dalby, Husbys blandade ägor bla på Staffnäset – troligen utmarker på udden mellan Kya- och Botholmsviken, ”Draxäng” och Magrö.

Intressant att notera är på vilket markslag ekskogen växer. I sex fall av tio nämns olika ängsmarker på gårdarnas ägor. Idag finner vi huvudsakligen ädellövskogen på moränimpedimenten i landskapet.

Ängsek – hassel på frisk örtypp är vanligast förekommande i slutna lundar. Inslag av alm och ask blir högre på fuktig mark i strandskog. På Lagnö gårds ägor växer rikligt med alm och Aspöns enda slutna bestånd av lind.

Morraröns ängsek – askskogar på sedimentmarker med fuktmosaik, frisk – fuktig örtypp, utgör ett intressant undantag i ovanstående analys. Halvöns omväxlande skogar är Aspöns värdefullaste lövskogsområde. 300 m nordost om Nybygget är markerna svagt kuperade av ändmoräner med en mosaik av strandlövskogar, igenväxande hagmarker och strandängar, alkärr och lövskogslundar. Grova, gamla träd och död ved i riklig mängd med enstaka grova hålträd samt riklig förekomst av vildapel och hassel, spets-, rund- och trubbhagtorn och måbär samt flera arter dagdkåpa, gulsippa, natt och dag, storrams bidrar till områdets naturvärden. Värdefull moss- och lavflora på grova lövträd. En del odlingsmarker är granplanterade.

Bild

Lövskogslund vid Nybygget på Morrarön

Strandlövskogar av klibbal mot Grannäsfjärden var tidigare öppna strandängar, som beteshävdades. Flerskiktade lövskogsbryn mot gläntor och moränryggar med grova askar skapar en för biologisk mångfald värdefull mosaik.

Andel skogsmark med högörtypp utgör 15 – 25% på Aspön.

Lokalklimatiskt ligger Aspön gynnsamt i Mälardalen med lång vegetationsperiod mellan 25/4 till 1/11 och många soltimmar under året, upp till 820. Dygnsmedeltemperaturen under juni – augusti är den högsta i Sörmland med 16,2 grader C.

De gynnsamma förhållandena visas i gårdarnas markanvändning. På Morrarön bedrivs omfattande frukt- och bärodlingar och på gårdarna Lilla och Stora Dragsäng finns stora fruktträdgårdar av äpple. Vid all äldre bebyggelse är fruktträdgårdar ett karaktäristiskt drag på Aspön. Träden bär ofta mistel.

Kulturvärden

Under yngre järnåldern förtätas bebyggelsen och befolkningen ökar på Aspön. Främst berör detta på landhöjningen av låglänta kärrängar, som möjliggjorde större skördar fodergräs till ökat antal boskap.

Dagens stora gårdar, som karaktäriserar öns bebyggelsemönster, har sitt ursprung från yngre järnålderns bybildning. Den tidiga bebyggelsens placering är liktydig med fynd av gravfälten. Sedermera övergick forntidens byar till medeltidens stora gårdar och gods. Idag finns bara Dalby och Husby kvar av egentlig bykaraktär.

Husby eller Aspö kyrkby ligger på en höjd skild av landsvägen från kyrkan. Ett bygravfält ligger 200 m sydöst om byn och två högar, Stora och Lilla Kungshögen, ligger strax öster om kyrkan. Under medeltiden var Husby en kungsgård, en av de största i Sörmland med 6½ mantal. Byns många gårdar och människor krävde regler som skapades år 1742 men kom att nedtecknas i en byordning med 31 paragrafer år 1835. Bystämman valde byfogden, som såg till att stängselföreskrifter och brandskyddet efterföljdes.

Vid storskiftesindelningen år 1771 fanns tretton gårdar i byn med 214 skiften redovisade, dvs i medeltal 17 åkertegar till varje gård. År 1866 förrättades laga skifte, som inte påverkade byns struktur.

Idag finns bara prästgården, eller Norrgården, kvar i sitt ursprungliga utseende, troligen uppförd på 1700-talet. Ekonomibygnaderna tillhörande gården är välbevarade och var sk laga hus, som församlingen var skyldig att underhålla. Prästgårdsanläggningen i Husby är den bäst bevarade i Södermanlands län.

Vid Andala ligger Aspöns värdefullaste torpmiljö. Bevarade stocktimrade torp från tidigt 1900-tal omges av ett kulturlandskap med äldre fodermarker, som gränsar mot Edebyviken. Grova lövträd av ask bär spår av hamling och hyser en rik lavflora. Ängsmarker på sluttningar mot lägre liggande fuktmarker hålls öppna genom slåtter. Hagmarker på torr- och friskängar med hävdgynnad flora av solvända, jungfrulin, mandelblomma, ängshavre och brudbröd i ”den älskliga fasen” som växer igen med slån och nypon. Äldre lövängar med spärrgrenig ek, hassel och rik lundflora med ormbär, svart trolldruva samt natt och dag igenväxer med sly och gran. Ädellövrika holmar och bryn i odlingslandskapet skapar en fin mosaik, av stort värde för kulturmiljövården.

Bild

Andala gårdsmiljö

Lagnö, storgård redan på 1300-talet med sätesfrihet, ligger på en moränhöjd, som fram till medeltiden fortfarande var en ö. Mangårdsbyggnaden från 1800-talet är uppförd på medeltida höga murrester. På Lagnö gård finns en statarlänga, Byggeback, med tidstypisk prägel i faluröd träpanel och med låga och breda proportioner, som är enskilt byggnadsminne. Gårdsmiljön inramas av grova ädellövträd.

Gården omges idag av Aspöns största sammanhängande jordbruksområde.

Omgivande kärrängar innebar rikedomar och makt åt gården. Från tidigt 1500-tal fram till början av 1800-talet ägde säteriet 17 hemman på Aspön. Till gården hörde en stor och nödvändig båtflotta för handel och persontransporter. 1838 fanns 1 segelslup med salong, 1 storbåt, 1 snipöka och 2 ökstockar. Ångbåtsbryggor fanns i slutet av 1800-talet vid Lagnö, Säby, Vadholm och Botholm.

Skeppsvarv anlades redan år 1593 av kung Karl IX vid Kyaviken.

Kommunikationer på landsvägen var förr besvärliga. Den gamla riksvägen mellan Strängnäs och Enköping, Sveakungarnas Eriksgata, följde moränåsar och höjder och var därför krokig. Över Aspön passerade man Botholm, Husby och Agnesund, som under 1800- talet bedrev gästgiveri. Den senare även som skjutsstation och färjställe, först inrättad år 1758 med roddfärja, som betjänade trafik under såväl sommar som vintertid fram till år 1917. 1954 stod en bro färdig. Från Oppeby till Agnesund finns den ursprungliga vägen från 1600- talet kvar, som följsamt löper fram i den kuperade terrängen.

Säby är den andra stora gården på Aspön. Manbyggnaden är ombyggd flera gånger sedan uppförandet på 1630- talet, då Säby fick säteriprivilegier. På gårdens ägor har ett tegelbruk funnits, nedlagt år 1933 och en väderkvarn på åsen vid Bädarns mark redan år 1697. Den nuvarande väderkvarnen, en sk holländare är byggd år 1734. Aspö-Tosterö hembygdsförening förvaltar kvarnen.

Aspö kyrka är förknippad med storgårdarna Lagnö och Säby. På 1100- talet uppfördes kyrkan som en stenkyrka men sitt nuvarande utseende härrör från 1460- talet då ägaren på Lagnö önskade en gård- och gravkyrka. Aspö kyrka har interiörer och inventarier som är unika för Mälardalens sockenkyrkor.

Av intressanta kulturminnen på Aspön kan Aspö runstenen och en medeltida borganläggning med vallgrav vid Edebyviken nämnas.

Aspö runstenen är en hällristning, som föreställer en konstfull mansfigur och en svårtydd text. Bildens strategiska läge på berghällarna vid sundet mellan Katthavet i väster och grunda fjärdar som omgav Lagnö är klassiskt och kan jämföras med Sigurdsristningens läge vid Ramsundet i Sundby socken. Området är dominerande i landskapsbilden och har höga naturvärden i en ek – hassellund med botaniska värden.

Medeltidsruinen Bårholm ligger vid den gamla byn Magerö, som har förhistoriskt ursprung med gravfält från yngre järnålder. I rannsakingen år 1668 skrevs följande: ”Vid Mageröby neder i dess äng fannandes gamla Ivar Blås säteri i Bårreholm belägit ute på en hög sandås vid sjön, där än murar synas ett litet hus och gravar där omkring”.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Stora fritidshusområden av betydelse för friluftslivet finns på Morrarön, Edeby – Viksäng, Logarn och Vadholm i Krissbosundet. I mindre omfattning finns fritidshus på södra Vadholmsholm, Sundbyåsens norra åsrygg i Krissbosundet, ön Bisprund, Trolludden söder om Hörn samt i norra Botholmsviken.

De senare bör bibehålla sin prägel som sommarstugeområden.

Båtlivet runt Aspön och Oknön är inte stort men förekommer under en period på försommaren. Fritidsfiske bedrivs i vassvikar och vid grund och skär, huvudsakligen i närheten av fritidsområdena.

Naturgeografiska förutsättningar verkar begränsande på strändernas tillgänglighet på Aspön. Breda vassbälten är hindrande såväl från land som från sjön. Innanför vassen vidtar strandängar som till stora delar på Aspön är ohävdade. Markerna växer snabbt igen till ogenomträngliga kärrskogar med vide, sälg och klibbal.

Branta stränder följer förkastningszonerna i landskapet.

Torparuddens stränder är vassfria men ändå svårtillgängliga från sjön genom dess dramatiska topografi. Detsamma gäller även för Vadholmsholm och Dalbyudden. Ön består främst av morän bevuxen med barrskogar på höjder och hållmarker samt lövskogsbryn i odlingsdalar. Ön Trillingen är en bergig ö med branta stränder bevuxen med hållmarkstallskog. Till södra Torparuddens stora fördelar hör att det är oexploaterat av bebyggelse och vetter mot söder vilket gör området inikt i jämförelse med andra Mäläroar i Strängnäs kommun. Liknande kvalitéer uppvisar södra strandområdet från Kohagsviken till nordvästra udden på Aspön.

Från höjder ges fina utsikter över Gisselfjärden, Björndalsviken, Botholmsviken och Oknöfjärden.

Där odlingsdalar med enskilda gårdar på traditionella lägen i brynen med lövträd möter Mälarfjärdarna skapas fina vyer av stort värde för landskapsbilden. Denna möjlighet måste bibehållas framtida generationer. Exempel är Toppviken, Snörhålet och Andala på Torparudden, Säby, Duvudden och Agnesund på Säbylandet. Skär, Vadholm, Lagnö och Husby på Aspön. För att citera Johan Fischerström ur - Utkast til Beskrifning om Mälaren (1785) "De som resa i Mälaren, finna så mycket som förtjänar uppmärksamhet. Pittoreska utsikter, besynnerliga kontraster, de angenämaste prospekter över ansenliga fjärdar, emellan så många olika öar och holmar – de behageligaste perspektiver vid flera sund och smala passager. Än möter en kyrka, än ett slott, eller en sätesgård, eller strödda lantmanna-hus, vilka icke sällan äga den vackraste belägenhet".

Utvecklingsmöjligheter

Naturgivna förutsättningar finns för en omfattande kreaturshållning på Aspöns stora sammanhängande strandängar.

Informationskällor om Aspöns natur- och kulturvärden skapas vid Aspö kyrka, Aspö handel och vid rastplatsen vid väg 55 i Grannäsfjärden.

Vandringsled skapas från Björndalen till höjdparter på Hornskog, som medger utblickar i landskapet.

Turism

Befintliga anläggningar

Aspön saknar såväl kommunala som föreningsunderhållna friluftsbad. Man kan dock anta att flera bad finns i fritidsområdena.

Aspö- Tosterö hembygdsförening anordnar guideresor i hembygden i samarbete med det lokala näringslivet och Mälarturism.

Utvecklingsmöjligheter

Naturturism med inriktning på vandring i ostörda skogsmiljöer med vildmarkskänsla kan skapas på Torparudden i kombination med fågelskådning på hävdade strandängar på Morrarön och Aspön.

Kulturella arrangemang som visar, främst Säby och Lagnö, rika herrgårdsinventarier i ordnade former, arrangerade av hembygdsföreningen och markägarna.

Hot

Igenväxning på strandängar och i vikar är ett stort hot mot fågelarter, som är beroende av hävdade översilningsmarker. Detsamma gäller även för en hävdgynnad flora och insektsfauna på fuktängar.

Ny vägdragning av riksväg 55 i speciellt känsliga områden som i Säbyviken (Natura 2000) samt i Grannäsfjärden. Strandlövskogarna mot fjärden är Aspöns största sammanhängande lövskogsområden. En högbro skulle påtagligt skada riksintressets värden.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300m föreslås från Hornudden till Morrarö gård, från fritidsområdet på Morrarön till Botholms gård i Botholmsviken, från Vedhorn – Kyaviken till Trolludden och vidare österut till Bastviken för att omfatta även Näsuddens södra strand till sydspetsen, från Vadholms gård till väg 55 i Grannäsfjärden, från väg 55 till Säbyviken norr om Norrsta gård, från Toppviken till Edeby fritidsområde.

Övrigt

Kulturlandskapet vid Andala bör ges lämpligt skydd och skötsel för att värna äldre kulturspår, ängs- och hagmarker samt gårdsmiljön. Miljöstödsersättning från EU bör kunna erhållas.

Övrigt

Barrblandskog av naturskogskaraktär, 500m sydost Snörhålet, bör omfattas av Natura 2000. Skogsbruksåtgärder på Högholmen undviks.

Oknön

Samlade värden

Ålderdomligt jordbrukslandskap med bevarade strukturer och samband. Betydelsefull rullstensås, Enköpingsåsen, i Krissbosundet för landskapsbilden och friluftsliv.

Mistel är en karaktäristisk växtart i gårdsnära miljöer.

Stora, enskilt belägna gårdar på traditionella bebyggelselägen i kuperad bygd med flacka odlade dalgångar. Enligt Sigfrid Siwertz är "Oknön en förtrollad ö".

Talrika fornlämningar med stora järnåldersgravfält vid gårdarna Frösta, Ingeby och Söderby, runstenar och ödekyrkogård.
Rika möjligheter till vandring i ostörda strandmiljöer.
Exploatering av bebyggelse i strandmiljöer och i Oknöns odlingslandskap anses hota riksintressets värden långsiktigt.

Naturvärden

Oknöns topografi är mjuka barrskogshöjder med odlingsmarker i lerslättdalar, som möter fjärdarna i grunda vassvikar. Tydliga sprickdalszoner med kraftiga höjdskillnader uppträder längs södra stranden från Marby till Lindsund liksom även i den trånga odlingssänkan från Söderby och norrut mot Veckolviken samt på norra Oknön. Öns högsta partier påträffas norr om Ingeby, 41,2 möh samt 500m norr om Lilla Mossnäs.

Enköpingsåsens höga åsrygg är betydelsefull för topografin och floran på Oknön. Rullstensåsen bildar öns västra branta strand i Krissbosundet. Tallskog i olikåldriga bestånd dominerar med flerskiktning av enbuskar, rönn, nypon och fläder. I Oknöfjärden dyker den upp och bildar små holmar, Svinryggen och Horsgarn. Den senare har påverkats av grus- och sandtäkt. Vegetationen är typisk för torrbackar och till större delen öppen på norra och mellersta delen. I söder finns en lund med blandlöv och ett rikt utvecklat buskskikt med hassel och try. I fältskiktet växer lundbräsmå, kungsmynta och backvicker.

Barrskog av gran på morän med frisk ristyp - lågört är dominerande på större delar av ön. Lövslogen växer främst kring odlingsmarkerna på rikare jordmån i skyddade lägen och i brynen mot åker och fjärdarna. Vegetationstyper med högörter i skogsmark visar en hög andel på Oknön, mellan 25 – 50 %.

Strandlövskogar förekommer som alkärr och blandädellövbestånd, huvudsakligen på odlingsmarkernas låglänta partier men även på blockig morän.

Mellan Frösta och Ingeby är landskapet omväxlande öppet med gläntor och inslag av lundar som gränsar mot Arnöfjärden. Vegetationen är olikåldrig och tät med ett rikt utvecklat buskskikt av hassel, slån, rönn och nyponrosor av olika arter. Örtfloran har lundkaraktär med inslag av skogslök, nästrot och storrams. Äldre, grova spärrgreniga ekar trängs av björk, ask och alm. Skogsbestånden har en för biologisk mångfald värdefull fukt- och ljusmosaik med olika igenväxningsstadier, som är typisk för Mälardalslandskapet.

Med skydd mot norr av en förkastningsbrant utbreder sig ett lövrikt odlingslandskap med ädellövskog, alkärr, björkhagmark och strandäng vid gården Lindsund och på Munkudden. Almen är särskilt rik bland ek, lind och klibbal. Lövträden och gårdsnära vildapel har ett rikt inslag av mistel.

Strandnära ädellövskog av ask med inslag av ek växer på blockig morän i sydsluttning vid Marby. Den gårdsnära lövrika miljön struktureras av alléer som leder till herrgården och till Lindsund.

Alkärr växer vid Stora och Lilla Veckolsskären, Veckolviken, Ingebyviken och vid Lindsund. Vikarna har en typisk strandvegetation med knäckepil, nate- och dybladsarter, kaveldun och vass.

Vassbälten med stor utbredning runt Oknön finns främst i Ingebyviken samt söder om Veckolsskären. De båda små öarna är sammanväxta med Oknön till en våtmark av kärrskog och vass med högt värde för fågellivet.

Oknöns glesa gårdsbestånd omges av ett kulturlandskap, som från 1900- talets mitt genomgått stora förändringar. Kulturväxter i parker, trädgårdar och gårdsnära miljöer har svårt att överleva. Hundtunga, hundrova och odört är konkurrenssvaga arter som tidigare funnits på Marby och Ingeby gård. Jordbruksarealen har krympt till kvarvarande rationellt brukade åkrar på centrala delen av ön, kring Söderby. Flikiga former rätas ut och planteras, under 1980- talet ofta med gran, som radikalt ändrar landskapsbild och livsbetingelser för växter och djur, inte minst i framtiden av gran skuggade bryn. Uddar, näs och holmar i jordbrukslandskapet visar ännu en för biologisk mångfald intressant vegetation med olikåldrigt trädskikt av löv, hassel, en och slån. Kreaturshållning finns ännu kvar på gården Ingeby. På kuperad, blockrik åsrygg med svallgrusozoner och fornlämningar söder om Oknö Hälludde finns öns större hagmarksområde. Gamla träd av björk, tall, asp och ädellöv och grova enbuskar med torrbacksflora av backsippa

dominerar karaktären. Trädlärka kan höras på våren i landskapet. Arten är upptagen i EU:s Fågeldirektiv över hänsynskrävande fågelarter. Området igenväxer med sly och gran efter svagt bete.

Kulturvärden

Fornlämningar finns företrädesvis från järnåldern i form av stora gårdsgravfält. De största med antal upp till 100 gravar vid Frösta, Ingeby och Söderby. Representativa runstenar från vikingatid finns vid Veckol och Väppeby. Bilderna visar vackra häst- och fågelmotiv.

Märkligast bland kulturminnen på Oknön är ändå lämningar av en ödekyrkogård och kapell vid Frösta. Enligt folksägnet skulle en klocka föras från Oknön, där en gammal kyrka skall ha stått, till Arnön, där Bond-Arnö sockenkyrka senare blev byggd. "Hon sjönk och skulle blott kunna uppdragas av oxar, som uppfötts uteslutande med söt mjölk. Emellertid sjönk klockan ehuru nästan uppe, emedan en av oxarna under uppfödningen fått sämre mjölk". Sägnet, ruinresterna och det lövrika Mälardalslandskapet ger området ett högt kulturmiljövärde.

På Ingeby gårds ägor framträder ett ålderdomligt landskap med äldre byggnader, gravfält och hagmarker. Timrat magasin i traditionell röd färgsättning, parstuga och enkelstuga omges av grova lövträd, stenmur och fruktträdgård i söderslutning.

Marby ligger naturskönt, högt med utsikt över Krissbosundet. Manbyggnaden är en envånings timmerbyggnad, i karolinskt stil, i gul panel, som är uppförd år 1685. På Gripenhjelms Mälarkarta från år 1688 är Marby avbildat som ett ståligt stenhus. Under sin vistelse på Marby gård fick Sigfrid Siwertz (1882-1970) idén till romanen Mälarpirater. Handlingen utspelar sig på mälarens öar och naturlyrisk i sin landskapsbeskrivning med tonårspojkar som huvudpersoner och deras framfart bland mälarens öar. "Pojkarna seglade en dag och en natt på Guds försyn. En laber sunnan drev dem sakta fram genom Mälarens labyrintiska värld av fjärdar och sund. Tyst och festligt, i ljum, blomsterdoftande medvind drev Vindrosen fram över glimmande, villsamma vattenvägar, längs ännu spädgröna lövstränder, branta, granvuxna strandklippor och gullblommiga ängar med nyutsläppt brokig boskap, förbi vitblommade trädgårdar gick färden, och tegelbrukens röda längor och grustäkternas stup under avklippta grankanter och små vänliga stadshamnar med flaggor och torn".

Oknöns vägnät mellan gårdarna är ålderdomligt och till stora delar ursprungligt från den sträckning som redovisas på 1600-talskartan.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Stränderna kring Oknön är till stora delar fria från vass, utom i vikar med lerrika sediment. Särskilt intressanta stränder för friluftslivet både från land och sjö är det lövrika omväxlande mäljarlandskapet från Lindsund till Frösta.

Förkastningsbranter innebär blockiga och snabbt djupa stränder runt ön. Strandvegetationen är tät och lövskogsbevuxen i en smal bård av klibbal, knäckepil och hägg.

Av öarna kring Oknön är det främst Stora Grytholmen, bergig ö med blandskog och vassfria stränder, i Krissbosundet och små holmar uppbyggda av isälvsavlagringar, i Oknöfjärden som är av intresse för båtlivet. Oknöfjärdens holmar och stränder är dock exponerade för vind.

Från höjder ges goda möjligheter till fina vyer över Oknö- och Arnöfjärden.

I odlingsdalar med gårdar på traditionella bebyggelselägen skapas tilltalande landskapsbilder vid Söderby, Lindsund och Marby.

Fritidshusområde finns i Krissbosundet vid Mossnäs och norrut till Tjuvudden.

Den lätt kuperade skogsterrängen på Oknön ger goda förutsättningar för vandring i ostörda miljöer.

Utvecklingsmöjligheter

Fornlämningar på åsen i Krissbosundet tydliggörs genom röjning. Utsiktsvyer röjes fram. Landskapet söder respektive norr om färjeläget i Arnöfjärden görs tillgängligt för natur- och kulturstudier. Således anläggs en stig i strandskogen till Koskärsudd. På platsen ges fina vyer

över fjärden och Lindsund, som är en viktig segelled från Strängnäs. Lindsund är även en viktig ledlinje för flyttfåglar.

Frösta kapellruin visas genom markerad stig från färjeläget och vid behov landskapsvårdande röjning av sly kring kulturminnena.

Information om natur- och kulturvärden på Oknön tillskapas vid Oknöbadet.

Återupptagen betesdrift är önskvärd på ås norr om Ingeby.

Turism

Befintliga anläggningar

Kommunal badplats finns som Oknöbadet i Krissbosundet.

Utvecklingsmöjligheter

Kulturella arrangemang knutet till bygdens fornlämningar och gårdarnas historia tillskapas i samarbete mellan kommunen, lokalt näringsliv och hembygdsförening.

Hot

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300m föreslås att omfatta hela Oknös stränder.

Övrigt

Rullstensåsen i Krissbosundet skyddas mot grustäkt och vidare exploatering av fritidshus, som utgör ett hot mot vattenkvaliteten i åsen.

Övrigt

Gamla tallar på åsen i Krissbosundet sparas för fågellivet. Spillkråka, knipa, skogsduva, tornseglare och fiskgjuse är arter som gynnas av äldre träd, presumtiva håll- och boträd, i det vattennära skogslandskapet.

Strängnäs stad

Samlade värden

Strandnära ekskogsmiljöer av högt biologiskt, geologiskt och friluftsmässigt värde.

Domkyrko- och läroverksstad med medeltida gatunät och ålderdomlig småstadsbebyggelse kring Kyrkberget och på Kvarnbacken.

Strategiskt forntida läge på Strängnäsåsen med vatten- och landförbindelser för handel och sjöfart i Mälardalen.

Tätort och servicecentra med småbåtshamn i Västerviken.

God tillgänglighet till stränder genom promenad- och cykelvägar samt friluftsbad på Visholmen och Löt.

Förtätning och exploatering av bebyggelse i strandområden som verkar hindrande på tillgängligheten anses skada värdena i MB 4 kap 2§.

Naturvärden

”Efter de tysta skogsmilen öppnar sig här vid Strängnäs helt oförmodat en rik och vänlig landskapstavla – all den härlighet som hör ihop med Mälaren”, Carl Fries i Gammalsverige-Mälaren och Svea rike 1965.

Strängnäs stad är uppförd på en kulle av Strängnäsåsen. Staden ligger i en skärningspunkt mellan den väst- östliga förkastningen och den djupa sprickdal i sydost- nordvästlig riktning som bildar Strängnäs-fjärden. Storskaliga naturgivna landskapsstrukturer som tidigt starkt bidrog till stadens betydelse för handel- och kommunikationsort och historiska utveckling. Strängnäsåsen löper söderut och återfinns som Djäkneholmarna i Ulvhällsfjärden. Holmarna av åsmaterial är be vuxna med lövlandskog med knäckepil och har ett högt värde för landskapsbilden nära Strängnäs stad.

I fjärdens södra strand reser sig två bergshöjder som tillsammans med en serie åskullar längre söderut utgör ett naturreservat kring Gorsingeholms gård.

Det ädellövskogsrika landskapet i lerslättdalen kring Gorsingeholm är viktiga kärnområden för ekberoende växter och djur.

Vid svampinventering i Ekbacken utförd av länsstyrelsen i Sörmland fann man 250 arter varav nio rödlistade. Lång lövskogskontinuitet i klimatiskt gynnsamma förhållanden är goda förutsättningar för sällsynta och flera sydliga arter. Ljus- och fuktmosaik med långvarig hävd av betesdjur skapar en variation av ståndorter, som bidrar till områdets biologiska mångfald.

Grova, solitära ekar utgör substrat för hotade vedsvampar. Grov, solexponerad ekved är lämplig för den ovanliga, hotade saffransticken, som är funnen i området. På Ekbacken växer stora bestånd av bandmaskrosen, som är sällsynt i Sörmland.

Vårfloran är mycket artrik i Gorsingeholmskullarna med flera arter av nunneört med hybrider och är en av kommunens artrikaste växtlokaler. Lundfloran är artrik med gulsippa, lungört, vårärt och tandrot. Fågellivet utgörs främst av ädellövskog, med rikt utvecklat buskskikt och grova lövträd, gynnade arter som nötkråka, steglits, stenknäck och olika sångare.

Bild

Ekbacken naturreservat

Strängnäsåsen dyker upp i en serie kullar, kallade för Gorsingeholmskullarna. De är geologiskt intressanta ändmoräner sk De Geer-moräner som på ett pedagogiskt åskådligt sätt visar inlandsisens periodvisa avsmältning i området. Kullarna omges av låglänta åkrar som periodvis översvämmas. Särskilt under sträcktider på vår- och höst är fågellivet art- och individrikt. 1822- års ekinventering nämner Gorsingeholm som en kungsgård, där ”arrendet på ängen om 68 tunnland upphör om 2 år”. Förutom ängen fanns en hästhage samt en kohage. Marken i hagarna var av ”bergig backe med klappersten och sandgrus. Ekskogen var en mängd kortstammiga förvuxne stora och halvstora toppformade odugliga ekar sk risekar”. ”Denna typ av ekar hyser den största biologiska mångfalden, och de flesta hotade arter, i Sverige”, enligt S- G Nilsson, Lund.

Samma inventering redovisar ekbestånden i Strängnäs stadsägor och det kan vara av intresse för stadens gröstrukturplanering att nämna mångfalden av äldre markslag i staden, år 1822. Sålunda fanns på ”Rådmansängen en stembunden backe, en hop halvstora och mindre knut- och risekar. På Domprostens Embetsäng några dito, Borgmästarens Lilläng några stora och halvstora hamlade, spruckna samt knut- och risekar. Rödatorpängen en hop stora odugliga och smärre knut- och risekar – Denna äng ligger i gårdeslag med Gårsinge kongsäng. Ängen vid Västragärdet en hop stora och små kortstammiga skadade odugliga ekar. Ekhammar en hop halvstora och mindre skadade knut- och risekar. Gårsingegärde och trädgård några spridda stora och halvstora, kortstammiga odugliga ekar. Borgmästar Lundhagen en hel hop halvstora och mindre knut- och risekar”.

Ädellövskogar med höga naturvärden finns på den lövskogsrika udden Kasgarn i Strängnäs-fjärden. Strandnära askskog på fuktig örttyp och ängsek- lindskog på frisk örttyp växer strandnära med blandlöv.

Segerön i Segeröfjärden är till stora delar beväxt med granskog på kuperad morän med inslag av hållmarker i väster. Sedan år 1939 då den sista bofasta lämnade ön har naturen fått sköta sig själv och partier med naturskogskaraktär uppträder. Särskilt är svampfloran artrik på rik jordmån som under lång tid varit relativt orörd. Planteringar på gamla åkertegar utfördes under 1950- talet. På centrala delar av ön kring fritidshuset är lövinslaget högre och skogen något glesare.

Bild

Vy mot Strängnäs från Stenby skans

”Vid Mälaren, vid foten av ett berg, ligger de gula rosornas stad, i terrasser ger den vandraren glädje.

Med sina vårdträd, sina stränder och sin väderkvarn och den väldiga katedralen uppe på berget är den ett smycke för Södermanland.

Här bodde en gång Petrus de Dacia, Sveriges förste författare, och Frihetsvisans skald, Bisp Thomas,

Häriifrån styrde mäktiga prelater landets skiftande öden,

Här skapades privilegiebrevet för Uppsala Universitet,

Här utropades Gustaf Vasa till konung, och Olaus Petri, stadens förste psalmdiktare,
Begynte här Reformationen.
Sveriges första tidning trycktes här, och här gick en rad diktare i skola, bland dem Vitalis,
Nicander, Törneros
Och Angelikas skald, Bernhard Elis Malmström,
Därtill Herman Säterberg med Studentsången, tonsatt av Prins Gustaf,
Och Talis Qualis som skrev Ur svenska hjärtans djup.
Om sommaren grön, om hösten med dignande fruktträd, om vintern i snö med husen som lyktor,
om våren åter i blomning.
Strängnäs, du i alla tider högt lovprisade Bisp Thomas´ stad!
Här föddes sången om frihet att bäras från släkte till släkte.
Bo Setterlind Ur Strängnäs lov 1990

Kulturvärden

Strängnäs fick stadsprivilegier år 1315. Alltså samtida med Torshälla stad, stadsprivilegier år 1317, som även visar en liknande historia som handels- och sjöfartsstad i Mälardalen men som kom att få en annan utveckling.

Strängnäs var biskopssäte redan på 1120- talet. Biskopsgården i holländsk renässansstil från år 1882 är byggnadsminnesmärke sedan 1935.

Stadsbilden i Strängnäs präglas av domkyrkan, som ligger på Kyrkberget. Kyrkan är uppförd mellan år 1250 till 1340. Konsistoriehuset från 1480- talet och Roggeborgen är i sitt nuvarande utseende typiska för medeltida byggnader kring kyrkan. Rikssalen i borgen är husets främsta sevärdhet och förknippas med Gustav Vasas kröning till landets kung 6/6 1521.

Stadens rätvinkliga gatunät har medeltida anor, som är åskådligt och bevarat kring Kyrkberget och på Kvarnbackens sydsluttning. Enligt Bo Setterlind är Gyllenhjelmsgatan från 1600- talet upp till kyrkans lejonport landets vackraste gata.

Transporter mellan öarna av allehanda varor till Strängnäs ombesörjdes på 1800- talets mitt av ångfartyg, inte mindre än nio fartyg trafikerade staden. Namn som Lurudden i Strängnäs antyder att man här påkallade färjkarlen, innan ångfartygens epok inleddes, på Tosterön uppmärksamhet vid överfart. 1936 ersatte en bro den färja som förband Strängnäs med Tosterön.

Fisket var liksom i andra städer nära Mälaren en viktig källa till inkomster. Laxen var viktig för avsalu under 16- 1700-talet och reproduktionen var god fram till 1800-talet. Mälarens sik var berömd och var tidigare en karaktärsart för Mälaren med stor betydelse, men minskade starkt i början på 1900-talet. Arten finns dock kvar i sjön idag i små bestånd.

Under sommartid hade man tom svårt med att få borgmästare i Strängnäs då fisket bedrevs särskilt intensivt. Fångsterna var lönande för stadens borgare, som även fiskade strömming i finska och norrländska skärgårdar sk norrlandsbrigader, men kom efterhand att upphöra.

Strängnäs kom tidigt i utvecklingen att profilera sig som läroverk- och kulturcentrum. År 1626 inrättades stadens gymnasium och år 1624 utkom landets första tidning från tryckerihuset på Kyrkberget.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Strändernas tillgänglighet är relativt god genom anlagda promenad- och cykelvägar i Strängnäs stad.

Mindre öar med sol- och badklippor i Segeröfjärden är främst av värde för friluftslivet. På Askholmen i Segeröfjärden har SSS, Strängnäs Segelsällskap, en klubbholme sedan 1930. Strandområdet mellan Löt och Djupvik utgörs av en förkastningsbrant med barrskog, mindre ekskogsområden mot Ulvhällsfjärden och smal lövbård. Möjligheter till utblickar ges över omgivande oexploaterade strand- och fjärdlandskap. Strandområdet bör ej exploateras av fritidsbebyggelse. Stränderna är relativt vassfria. Stigar finns mellan Löt och Djupvik utmed stranden.

Utvecklingsmöjligheter

Löt bör utgöra rekreationsbaspunkt av lokalt intresse för natur- och friluftaktiviteter under såväl sommar som vintertid. Området pekas ut av Målarplaneringen 1983 som en i framtiden anläggningsintensiv rekreationsbaspunkt med lokalt intresse.

Kommunal allmän campingplats anordnas vid Lötbadet. Cykelled från Strängnäs till Löt utökas till Stallarholmen på mindre vägar via Bosved, Vaxäng och Vreta.

Bryggor för fritidsfiske, även handikappvänliga, och iläggning av kanot, kajak anlägges i Strängnäs närhet.

Fågeltorn byggs vid Gorsingeholmskullarna för fågelstudier på översilningsmarkerna.

Turism

Befintliga anläggningar

Tätortsknuten rekreation med brett kulturellt- och fritidsutbud, kommersiell och allmän service. Friluftsbad finns på Visholmen som invigdes år 1925, Löt, Djupvik och Segerön. Vid Löt finns en camping för husvagnar.

Gästhamn med 40 gästplatser finns i Västerviken.

Båtturer trafikerar olika resmål bla Birka i Mälaren, som arrangeras av Strömma Kanalbolag.

Allmän båtramp är ordnad vid Gorsingeholm, Östra Strandvägen.

Hembygdsgård i Grassagården, som visar en gammal ursprunglig borgargårdsmiljö från 1600- och 1700- talen.

Strängnäs Gille anordnar stadsvandringar med kulturella evenemang.

Utvecklingsmöjligheter

Mälarplaneringen från 1983 pekar på Strängnäs stads stora potential för kulturell utveckling, inte minst av tätortens kulturhistoriska sevärdheter - främst byggnader och byggnadsmiljöer, som marknadsföres för besökare inom och utom Mälarenregionen. Många positiva åtgärder har också vidtagits under åren av Fritid & Kultur i Strängnäs genom informationsmaterial, evenemang, skyltning, turistbyråer etc.

Det bör finnas möjlighet att hyra båt i Västervikshamnen.

Ev. tillkommande anläggningar för friluftslivet skall öka områdets helhetsvärde.

Hot

Exploatering av bebyggelse eller anläggningar för andra ändamål som inskränker på strändernas tillgänglighet.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300m föreslås från Löt till Djupvik.

Övrigt

Lövskogsområdet på Kasgarn skyddas i ÖMAS.

Ekbacke vid Gorsingelund bör erhålla ett långvarigt skydd och lämplig skötsel.

Ädellövskogsmiljöer kring Strängnäs stad bör aktivt skyddas och skötas efter en landskapsekologisk planeringsmodell för att värna ekberoende arter och friluftslivets intressen, som i sin helhet har ett nationellt värde.

Övrigt

Våtmark anläggs på låglänt åkermark söder om Gorsingeholmskullarna.

Vaxäng

Samlade värden

Barrskogsklädd förkastningsbrant som fordom utgjorde södra stranden mot den havsvik och viktiga segelled från Prästfjärden i öster in till Strängnäs stad.

Mosaiklandskap vid Vaxäng med hagmarker, lövskogslundar, ädellövskogar och naturligt meandrande bäck, som gränsar mot Vaxängsfjärden.

Skiftande skogsmiljöer i relativt oexploaterat av bebyggelse och tillgängliga stränder skapar goda möjligheter till friluftsliv och rekreation av högt värde som närströvområden till Strängnäs och Stallarholmen.

Tidiga bosättningar under bronsåldern på höjder men som först från järnåldern visar fornlämningar kring Vaxäng.

Exploatering av bebyggelse i ostörda skogsmiljöer och strandområden samt storskaligt skogsbruk anses skada riksintressets värden påtagligt.

Naturvärden

Förkastningsbranten som löper i väst- östlig riktning från Löt till Stenfasta uppvisar skiftande barrskogsbiotoper med höga naturvärden. Källpåverkade gransumpskogar med gammal gran och tall påträffas i lågpunkter med låg avrinning i det kuperade landskapet. Lövsumpskogar är mindre vanliga i området, men finns strax norr om Vreta by. På bergshöjder och blockmarker är

hällmarkstallskogar dominerande med gamla, senvuxna träd som draperas av hänslavar. Död ved förekommer som högstubbar och lågor.

Mosaiklandskapet vid Vaxäng ligger i en lerslättdal med omgivande barrskogar på moränhöjder. En naturligt meandrande bäck avvattnar höjderna i sydost. Bäckens kantas av blandlövs- och lövskog och ligger centralt i en större ekhagmark innan den rinner ut i Vaxängsfjärden. Hagmarken är kuperad och rik på fornlämningar från yngre järnålder. Naturtypen kategoriseras som blandlövhage och är en av kommunens större sammanhängande naturbetesmarker. Torrbacksflora med inslag av rödkämpe, backklöver, korskovall och kattfot på hävdade partier. Vaxängs gård omges av ädellövs- och lövskogar av olika karaktärer med grova, gamla lövträd av ek, lind, lönn och alm. Vaxängs lövrika marker utgör ett värdefullt inslag för biologisk mångfald som kärnområde och spridningskorridorer längs strandzonen för lövskogsberoende växt- och djurarter. I 1882- års ekinventering nämns ett glest bestånd om tillsammans 20 stora hamlade skadade ekar växa på Vaxängs ägor.

Stränderna kantas av en smal lövbård med likaledes smal vasszon. Al, björk, ask och inslag av ädellöv, främst ask, finns i den äldre flerskiktade av hägg, lövskogen mot fjärden. På Vaxängsskär växer en ek- och lövskog, som är betydelsefull för landskapsbilden.

Strandskogen sydost om Stenfasta visar en stor variation av naturtyper och rika kulturspår. På blockig, sluttande morän mot Stallarholmsfjärden växer olikåldrig, luckig lövskog med värdefulla landskapselement, som gamla, grova träd, artrikt buskskikt och grov död ved. Kring äldre torplägen är granskog planterade på gammal åkermark. På kulturmarker som möter vattnet har nya olikåldriga lövskogar vuxit upp med ett stort inslag av död lövved i vide, sälg och hägg. Artrikt fågelliv med spillkråka, större hackspett och stjärtmes. Öster därom är strandskogen intakt av avverkning, som gränsar mot fd tegelbruksområdet i Sundby. Strandskogen av äldre lövskog har höga naturvärden men är kanske mest betydelsefull för friluftslivet, nära tätorten Stallarholmen, av döma av de många stigarna.

Sege- och Tynnelsöfjärden har en av Mälarens bästa lekbottnar för gös.

Kulturvärden

De äldsta kända fornlämningarna i området är enstaka gravar på höjdlägen från tiden mellan brons- och äldre järnåldern. Under vendeltiden, 550 – 800 e Kr, inträffar en befolkningsökning, ej endast lokalt utan allmänt i Mälardalen, och byar börjar anläggas. Tidstypiska gravfält påträffas kring Vaxäng, Åkerby och vid Sundby.

Vaxängsfjärden var till Kristi födelse en havsvik och någon fast bosättning var inte möjlig förrän under medeltiden. Ängen var det centrala markslaget som naturen själv gödde med näringsrikt slam vid periodvisa översvämningar och därmed garanterade en kontinuerlig och jämn avkastning om än av mindre god kvalitet.

”Den odlingsbetingade, oegentligt kallade ´naturliga´ ängen, icke åkern, blev därför avgörande för det äldre svenska kulturlandskapet”, skriver Märten Sjöbeck 1948. Den typ av äng som nyttjades vid Vaxäng var en sk översilningsäng eller sidvall. Dels kunde Mälarfjärdens slam liksom även det naturliga bäckvattnet berika ängsmarken. I angränsande moränbackar, där vi idag ser naturbetesmarker med björk, ek och hassel, lämnades förr enstaka lövträd och buskar på en typ av äng som vi kallar hårdvall eller löväng. Lövfodertäkt eller hamling var särskilt utmärkande och vanligt förekommande i detta markslag, som bjöd en stor artrikedom. Hamlade träd förekommer i Vaxängs gårdsmiljö.

Fornborgen på Jätteberget var troligen en farledsborg intill den viktiga segelleden in till Strängnäs stad.

Vid Åkerby finns två runristningar varav den ena är utförd på ett jordfast block. Den andra, en sten, med delvis skadad och därmed svårtydd skrift tros ha stått invid den gamla landsvägen mellan Strängnäs och Stallarholmen.

Vaxäng fick säteriprivilegier år 1613 och två senare stod gården färdig. Nuvarande manbyggnad är uppförd i början av 1800- talet och restaurerad år 1888.

Friluftsliv

Tillgänglighet

I såväl odlings- som skogslandskapet finns ett rikt utvecklat vägnät, som medger en stor tillgänglighet för rörligt friluftsliv. Ett rikt stignät finns efter stränderna från Sundby, väster om

Stallarholmen, mot Stenfasta och Vreta. Stenfasta är Stadsmissionens gårdsanläggning för friluftsliv och rekreation.

Stränderna är tillgängliga såväl från land som från sjön. Båtlivet är livligt med huvudsakligen passerande trafik i Vaxängs- och Stallarholmsfjärden. Norrskär i Vaxängsfjärden äger en blandskog av lind, ek, asp och tall. Ön är populär för båtliv med brygga och viss service.

Utvecklingsmöjligheter

Vandringsled från Löt som följer stranden till Stallarholmen.

Turism

Befintliga anläggningar

Utvecklingsmöjligheter

Hot

Exploatering av bebyggelse i strandnära lägen.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300m föreslås från Djupvik till fd tegelbruket i Sundby.

Övrigt

Det är viktigt vid tätortens, Stallarholmen, tillväxt att tillförsäkra allmänheten tillgänglighet till stränderna i detaljplan.

Övrigt

Överselö

Samlade värden

Rika möjligheter för rörligt friluftsliv att bedriva vetenskapliga natur- och kulturstudier i riksintressanta odlings- och fjärdlandskap. Goda förutsättningar och utvecklingsmöjligheter för båtliv i Segerö,- Tynnelsö- och Arnöfjärden. Tynnelsö ö är rapportområdets största ö utan landsförbindelse. Vegetationen är under lång tid kulturpåverkad och hyser en väl dokumenterad flora samt en av Strängnäs kommuns bästa lokaler för rördrom och brun kärrhök. Förhistorisk centralbygd med bebyggelselägen och talrika fornlämningar på Enköpingsåsen eller Selaöåsen med en koncentration som är unik för Mälardalen och Sverige.

Tydliga strukturer och samband i historisk utveckling med byar från äldre järnålder och enskilda stora gårdar från medeltid.

Upphörande betesdrift på gamla kulturmarker liksom överförande av lövskogar till barrskogar, grustäkter på Selaöåsen samt muddring och vasstäkt anses hota riksintressenas långsiktiga värden.

Naturvärden

“Då man från Stallarholmssundet landstiger på Selaön, mötes man av en sträv, bergig och föga inbjudande trakt, och höjde sig icke hör och där grönskande ättehögar bland högreste bautastenar, så frestades man att lämna det inre av ön obesökt. Där förekommer likväl skapelser av sann nordisk skönhet”. Richard Dybeck, Mälarens öar 1861

Överselö är en slättbygd med små topografiska skillnader. Berggrunden utgörs av gnejs eller pegmatiter. Selaön ligger i en gränzon med olika urbergsformer som övertväras mellansverige i öst- västlig riktning. Skiljelinjen på Selaön går från Algövik i en båge ner till Tunaviken. Öster därom, alltså på Ytterselö, är urbergsgranit rådande av typ Stockholmsgranit. Gnejsen är betydligt äldre och utbildades under en tid av starka vecknings- och deformationsprocesser, därav dess vresiga och slingriga skiktningar.

Glaciallera har stor utbredning på Selaön. I träsket, öster om Lilla Lundby, påträffas en mäktighet upp till 9 m. Glaciallera har haft stor betydelse för öns tegeltillverkning av vilka några varit landets största.

Det öppna jordbrukslandskapet delas av Enköpingsåsen, som är betydelsefull för landskapsbilden, naturvärden och kulturmiljövården. Åsryggen höjer sig som mest 30m över

omgivande marker. Åsmaterialet består till större delen av fint grus och sand i söder men innehåller betydligt grövre fraktioner i norr kring Algövik. Den är på flera platser påverkad av täkter. Dess oomtvistat höga värde och vikt som tidig kommunikationsled, bygdens historiska utveckling synes som talrika fornlämningar på hela åssträckningen från Håsta i söder till Algövik i norr. Vid Algövik finns tydligt utbildade strandvallar på åsen, bla norr om Ekebyvik. Floran på åsen är av torrbackstyp med stort inslag av backsippa, mer artrik med sandviol, fältmalört, sandmaskros, småfingerört, knägräs och backtimjan på beteshävdade partier som på Åsa gravfält. Hedlandskapet på Åsa, i Ytterselö socken, med låglandsgräsmarker av fennoskandisk typ är upptagit i det europeiska nätverket Natura 2000. Åsen utgjorde även under järnålderns mitt, när vattenståndet var ca 8m högre, ett viktigt inslag i landskapet.

Bild Backsippor Åsa gravfält

Överselös lägsta punkt återfinnes i träsket, mellan Lilla Lundby och Åsa gravfält. Träsket är en reminiscens av den havsvik som delade Överselö från Stallarholmsfjärden och Algövik och viktiga segelled fram till åsen. Den var fram till slutet av 1700- talet ännu segelbar.

Väster om åsen är landskapet storskaligt och lövträdsrikt på åkerholmar, ett typiskt herrgårdslandskap, med linjära landskapselement. Strandskogarna är lövträdsrika med stor art- och åldervariation. Strandängarna är till större delen igenväxande med buskar.

Öster om åsen finns barrskogar i småkuperad terräng med stort inslag av kärr- och fuktdrog. Vegetationen är av typen fattigkärr på morän med blandlöv och dominerande fältskikt av flask- och blåsarr. Hägg och brakved växer i buskskiktet. Selaöns enda kärr i egentlig mening ligger vid Kölarhagen, öster om Surssa vid Hornbyviken. Sjöfräken, hund- och plattstarr är dominerande i det tuviga kärret. Den tidigare mer öppna kärängen ligger helt nära en bebyggelselämning, Kölaren, varför man kan anta att ängsslätter bedrivits. Området är rikt på fornminnen med gravfält och Trefaldighetskälla. Landskapsbilden är mer småskalig i denna del av Överselö med flikiga åkrar, hagmarker, lövskogsrika åkerholmar och bryn. Vid Surssa är olika typer av ändmoräner utbildade med geologiskt intresse och av stort värde för landskapsbilden.

Förkastningsbranter är förhållandevis fåtagliga men finns utmed Stallarholmsfjärden samt i Hornbyviken. Stränderna är branta och beväxta med äldre barrskogar med gran i slänterna och tall på höjderna.

Alkärr växer på sedimentrika, grunda vikar innanför vassbältet. Ståndorten är ovanlig på Selaön men ett vackert undantag påträffas norr om Brösicke, som förutom utbildade träsocklar även hyser en örtrik flora.

Algövik visar en stor variation av naturtyper, som gör området värdefullt för rörligt friluftsliv och biologisk mångfald. Kring Algö gård är markerna kuperade och beteshävdade av får. Hagmarkerna har ett högt inslag av grova lövträd av ek och lind men även björk, lönn och klibbal samt olikåldrigt ädellöv av alm och ask förekommer, främst i strandzonen.

I Ekebyviken är en eroderad bäckravind bildad med flerskiktad, sluten, olikåldrig lövskog av högt biologiskt värde. Backtrift växer i området, vid torpet Backlura. Från Ekebyviken till Sjöborg är åsen tydlig och beväxt med tallskog. Strandzonen är lövrik med klibbal, ask, alm och knäckepil. Kulturmarker med torpbebyggelse, och kulturmarksväxter, som Tegeltorpet och Tegeludden norr om Algö är mosaikartade. Äldre odlingsmarker är granplanterade eller igenväxande med slån och nypon. Strandskogarna har en stor artmångfald med inslag av lind på frisk – fuktig örttyp och en rik lundflora med lungört.

Landskap av Mälardalskaraktär som omfattar gamla kulturmarker påträffas norr om Ärnesta, Kilfröslunda och Nybble ned till Hornbyvikens lövrika, olikåldriga strandskogar. Skiftande

markslag med odlingsmark, hagmark med björk och en, artrika bryn, skog, lövträdsrika åkerholmar och en artrik lundflora, som är en av Selaöns värdefullaste med storrams, lungört, vårärt, desmeknopp, nästrot och skärdaggkäpa.

Ädellövskog finns på västra Överselö, företrädesvis på sedimentrika, svagt kuperade moränmarker, gränsande mot Tynnelsöfjärden. På Runsö gårds ägor är ca 20 ha nyckelbiotoper i skiftande ädellövskogsmiljöer avgränsade, vilket gör området till Selaöns värdefullaste inom naturtypen. Flertalet ståndorter är igenväxande med artrikt buskskikt av hassel, signalarten hasselticka är vanlig på död klenved, och artrikt lundflora med ormbär och svart trolldruva på frisk örttyp. Väla med ädellövnaturskog av gammal grov ek och hassel, Mörby kring Överselö kyrka, Tynnelsö gård och Tynnelsö ö är andra viktiga ädellövskogsmarker.

Tynnelsö ö är till stora delar bevuxen med ädellövskog av främst ek men även ask och alm, av delvis naturskogskaraktär. I söder är variationen högre med inslag av hassel. På Prästholmen i norr och på Lilla respektive Stora Djurgården i söder är lövskogskontinuitet ej bruten av avverkningar. Bestånden är olikåldriga med högt inslag av grova ekar och almar. Vegetationen på ön är frodig med arter som skogslök. Vildapel, druvfläder och gullviva förekommer rikligt och kan sägas vara något av öns karaktärsarter. I av får beteshävdade marker är floran relativt örtfattig. Parkfloran är artrik med flera grupper av fibblor. Lokalen är tillsammans med parkerna i Tynnelsö herrgård och Mälsåkers slott klassiska för parkfibblor.

Sumpskog av klibbaltyp är vanlig på ön och utgör tillsammans med ekområden öns vetenskapligt mest intressanta delar, som ligger till grund för riksintresset och Natura 2000.

1822- års ekinventering finner enbart tre dugliga, fällbara ekar i Överselö socken. Skadade av hamling, knut- och risekar finns det däremot rikligt av i ängs- och hagmarker. Tynnelsö frälsegård hyser fin ekskog och 52 ekar om totalt 1077 kubikfot bedöms hålla god kvalitet.

Herrgårdslandskapet med stora, enskilt belägna gårdar omges ofta av ädellöv i parkmiljöer samt alléer längs tillfartsvägar. Representativa alléer av lind finns vid Överselö kyrka, Tynnelsö gård, Algö och Jätne medan alm och lönn förekommer vid Fröberga.

”Detta visar, om något, att det är adeln som står bakom skapelsen av det sköna parklandskap de ekhagar och ekängar som är Mälardalens prydnad”, skriver C Fries 1965.

Värdefulla naturbetesmarker är strandängar, ek- och björkhagmarker, öppna hagmarker och skogsbeten längs Överselös strand mot Segerö- och Tynnelsöfjärden. Marker med ljus- och fuktmosaik under beteshävd visar en hög artrikedom av hävdgynnad flora med kattfot, ormröt, rödkämpe, ängsskallra och kärrspira vid Väla och Ettersta. På Klahammars ägor som gränsar mot Vaxängsfjärden betas ännu strandängarna av köttjur.

Runsö är intressant med sina välutvecklade enbackar på ändmoräner i jordbrukslandskapet. Naturtypen är kulturbetingad och karaktäristisk för Mälardalen. M Sjöbeck 1948 har påpekat, ”att de i nutidslandskapet erbjuder ett av de sparsamma tillfällena, där man i Mälardalen ännu kommer i mera intim kontakt med den äldre odlings spår i markytan”. Denna naturtyp, ligger nämligen ofta intill gamla övervallade åkrar och hyser i regel järnåldersgravar.

Fjärdarna som gränsar till Överselö är från söder till norr; Stallarholms-, Vaxängs-, Segerö-, Tynnelsö-, Morrarö- och Arnöfjärden. Till skillnad från Ytterselö är strandlinjen homogen utan djupa vikar. Den västra stranden är flack, grund och hyser en näringsgynnad vegetation med högvassbälten. Ett utmärkande drag i växtligheten är den rikliga förekomsten av smalkaveldun.

Beträffande klibbalskogar, menar C-J Clemedsson 1965, att ståndorten är utbredningsmässigt tillbakaträngd på Selaön av uppodling.

I norr, kring Lindö och Algöholm, är stranden flikig med ett starkt kuperat landskap där ryggar av isälvsmaterial och skarpt markerade bergklackar omväxlar med grunda fjärdar och smala sund. Lindön har en urskogsartad blandskog och rester av ett gammalt kulturlandskap med åkrar och betade skogar. Igenväxning sker på tidigare odlingsmark med intressanta successioner av lövskog och rika bryn. Fågellivet är artrikt. Algöholm är starkt kuperad, med högt berg, branta klippstränder och fornborg för farledsmarkering, beväxt med tallskog. På ön växer även en artrik ädellövskog kring äldre torplägen med ek och lind som hyser lövskogskontinuitet. Mindre öar som Lönnbergaholm och Hästholmen omges av vass. Den första är en kuperad ö med barrblandskog och lövstrandskogar medan den sistnämnda är avverkad i sen tid med uppväxande ny ungskog av blandlöv.

1822- års ekinventering noterar att området norr om Johannislunda, numera Janslunda, på ön Stokan eller Skarpan, är rikt på ek med stora, hamlade och spruckna träd.

Nybble holme i Arnöfjärden är avsatt som naturreservat. Ön har en urskogsartad blandskog och under lång tid ostörd utveckling av växtsamhällen. Skogstillståndet är i sen succession med högt inslag av död ved som gynnar en artrik och hotad fågelfauna.

Nybbleudde har på hållmarker en värdefull olikåldrig tallskog med stort inslag av gamla och senvuxna träd.

Kulturvärden

”I Mälarens sjö det ligger en ö, och vågorna komma i plaskande kö och somna bland vassarnas rö.

De komma på hemväg från fjärdarnas dans och veta så väl, att ingen stans man sover så bra på Sela.

Det ligger en ö i Mälarens sjö, där släktena födas och släktena dö som alla, som födas och dö. Och en är väl fattig, och en är väl rik, men en är den andre så lik, så lik, ty ingen vill bort ifrån Sela.

På sagornas ö i Mälarens sjö står kummel vid kummel bland backarnas hö och blomster, som blomma till frö. Och vikingen for väl till Bjarmaland, men hade han väl fått ihop litet grand, så styrde han hemåt till Sela.

Där byggde han hus i backarnas grus, där satt han i hallen vid väggstickans ljus och lyddes på granarnas sus.

På bänkarna sutto hans väldiga män och lyddes och lyddes, och så gör man än, ty så göra alla på Sela.

Där gå vi i frid i hagar och lid och lyssna på suset i hela vår tid och märka alls inte därvid, att tiderna ändras och tiderna gå. Vi gå där som förr och se i det blå. Jag vet det, ty jag är från Sela”.

Fanny Alving, Fritt efter Selaön

Överselös kulturvärden är tydliga i landskapsbilden; Selaöåsen, stora enskilda gårdar i slättbygden och mosaik- eller mellanbygdens förhistoriska byar med bevarade strukturer och samband i den historiska utvecklingen.

Selaöåsen är en del av Enköpingsåsen och en viktig länk i öns forntida historia. Bebyggelse, äldre kommunikationsleder och fornlämningar ligger på åsen som sträcker sig från sydost till nordväst genom Mälarens största ö. Åssträckningen är en av landets tätare trakter av fornminnen med ovanligt stora och kontinuerligt anlagda gravfält från äldre till yngre järnålder.

Det mest kända är Åsa gravfält i Ytterselö socken som består av ett åttiotal större och mindre gravkullar samt upp till 250 stensättningar samt den märkliga skeppssättningen ”Åsa domarsäte” och flera runstenar bla den sk Slangerstenen. Fram till 1953 fanns två naturminnen, en niotoppad gran och en gammal, grov tall, den sk Trolltallen. Enligt sägnen skall granen ha spirat på den plats där en vikingahövding stupat efter att bevittnat till sina sju söners bråda död i sina farkoster i strid med fientliga drakskepp.

De talrika fornlämningarna från främst vikingatid vittnar om en mycket rik bygd med förutsättningar för expansion och handelsutbyte. Där om finns belägg på runstenen Sö 198, Mervallastenen i Ytterselö socken, som berättar om Sven som ofta seglat till Semgallen (vid floden Dunas mynning) med dyrbar skeppslast vilket tyder på öns strategiska handelsläge för utlandsresor över Östersjön. Runskriften lyder ”Sigrid lät resa denna sten å Sven sin bonde. Han ofta seglat till Semgallen med dyrbar knarr runt Domesnäs”, (vid inseglingleden i Rigabukten). Runstenen Sö 207, vid Överselö kyrka berättar om resor till väst, ”Han for manligen till England”.

På åskränet löper en ålderdomlig, förhistorisk väg som kantas av landskapets största koncentration av runstenar, drygt ett 20-tal, vilket konfirmerar dess betydelse som kommunikationsled.

Selaöns tidigaste bebyggelse anlades under äldre järnålder på eller i nära anslutning till åsen och/eller i ekotonen till Mälarens stränder. Dagens odlingsbygd sammanfaller till stora delar med den bebyggelsebild som grundades under vikingatid. Bygderna växte genom en inre förtätning av de gamla centralbygderna och genom kolonisation av uppgrundade marker pga landhöjningen.

Överselös äldsta och bäst bevarade by är Nybble by på traditionellt läge på moränimpediment med omgivande flackt åkerlandskap. Nybble by nämns första gången år 1382 i en handling om överlåtelse om jord från Bo Jonsson Grip till biskop Thord i Strängnäs. Flera gravar i det stora gravfältet nordöst om byn är daterade till 500 – 1050 e Kr och troligen är den tidigaste bosättningen samtida. Den ursprungliga namnformen har varit Nyböle, som betyder nybygge. På en ägoslagskarta från år 1640 framgår att åkrarna brukades enskilt av gårdarna, medan höskörden var gemensam liksom betet på utmarkerna, som benämndes ”Elack Mulebete och tarffeskog”. Förhållandena var i stort samma fram till storskiftet år 1763. Därefter kom även hagarna och även Högholmen eller Nybble holme att skiftas upp på byns tre gårdar. Markanvändningen på Nybble holme var betesdrift.

Byarna på Selaön är typiska till sin storlek för Sörmland med små bebyggelseenheter, 2 – 3 gårdar, och har tidigt reglerats, som var en anpassning till det sörmländska småbrutna landskapet. Man specialiserade sig tidigt på såväl spannmålsproduktion som kreaturshållning.

Byn har ursprungligen bestått av tre gårdar och bildade troligen en enhet med Kilfröslunda och Janslunda vid den Mälärvik, som fanns när vattenståndet var 10m högre än nuvarande. De äldsta byggnaderna, Oppgården och Mellangården, är från 1700 respektive 1800-talet. En bygata slingrar sig genom hela byn och sammanbinder gårdarna som skiljs åt av häckar och staket. Vård- och fruktträd samt en runsten på Mellangårdens mangårdsplan skapar en ursprunglig bymiljö. Byns äldsta byggnader finns på Oppgården. Mangårdsplanen är kringbyggd och har en tvåvånings manbyggnad, en länga med stuga och magasin, en bod i liggande timmer och ett stall. Ekonomibygnader ligger väster om mangården, vid infarten till byn. Mellangården har en tvåvånings manbyggnad i gul panel.

Representativa byar på traditionella bebyggelselägen med bevarade strukturer och byggnader är Åleby och Årnesta.

Åleby har fyra stora gravfält nordöst om byn i anslutning till byns torp, Knösen.

Byn består av två gårdar, Västergården och Storgården. Den senares manbyggnad är ett tvåvånings sekelskifteshus i gul panel, med en stor glasveranda. Stor trädgård med fruktträd och gamla lindar. Västergårdens manbyggnader, en tillbyggd parstuga och en mindre stuga, är i faluröd panel med tegeltak. En bodlänga i liggande timmer är kvar från första Västergården. Nytt hus är anpassat till placering och utseende.

Årnesta ligger på en moränhöjd med stor trädgård med fruktträd i ett flackt odlingslandskap. Ortnamn med ändelse – sta är enligt M Sjöbeck främst knutna till lågmarker som hade ett rörligt, mineralrikt grundvatten.

Namn på Ljung, som vid Ljunga öster om Fröberga, anses ha samband med allmänningsbegreppet och med de problem som överutnyttjande och överbetning av de tidigare åkrar och betesmarker på lätta, väl-dränerade jordar på höjdlägen.

Fröslunda och Fröberga med flera, stora bygravfält ligger på ömse sidor om åsen. Ortnamn med -frö vittnar om fruktbarhetsdyrkan. Fröjdenborgs källa ligger i tallbacken vid torpet Pommern på Selaöåsen.

Algö gård, tidigare säteri, är en av Sörmlands äldsta gårdar. Huvudbyggnaden med två flyglar ligger på en västsluttning med stor, öppen trädgård, som mot Algövikens gränser till en moränhöjd med ädellövskog. Stora ekonomibygnader i timmer, rödfärgade utan panel, ligger väster om gården. Arbetarbostäder ligger nordväst om gården.

Överselö hyser mer än något annat landskap i Eskilstuna och Strängnäs kommun den genuina herrgårdskarakteren i slättbygden. Stora gårdar i öppen jordbruksbygd med bevarade byggnader är Stora och Lilla Lundby, Runsö, Tynnelsö slott och Tynnelsö gård. Stora Lundby har välbevarad mangård från 1700-talets början. Tynnelsö gård vars corps de logie är uppfört år 1865 är typisk för 1800-talets senare hälft med stora ekonomibygnader.

Tynnelsö slott har fått sitt namn efter bonden Tynne som levde där i början av 1200-talet, men är främst känt som Strängnäs-biskoparnas borg under medeltiden.

Slottets medeltida våningar tillkom i början av 1300-talet, då biskop Ysar i Strängnäs ägde slottet.

Karl IX byggde om slottet att till idag omfatta fem våningar med tre tornliknande utbyggnader.

Sedan 1940 vårdar Vitterhetsakademien Tynnelsö slott och är byggnadsminne.

I ett arkaiskt landskap med herrgårdar, alléer och ädellövskog ligger Överselö kyrka. Dess äldsta delar härrör från 1100-talet och har ett mäktigt romanskt torn. Sex runstenar finns vid kyrkan

varav en är inmurad i södra långhusväggen. Interiört är de vackra medeltida valvmålningarna av stort värde.

På Hästholmen fanns ett båtvarv med verksamhet fram till 1920- talet. Byggnaderna liksom gårdsmiljön är bevarade i ålderdomligt skick. Bostads- och ekonomibyggnader omges av grova ädellövträd med hamlingspå. Kulturmarkerna på ön hålls till viss del öppna som skapar en för flora och fauna värdefull ljusmosaik.

Av stort kulturhistoriskt värde är de bilder som bygdefotograf Martin Söderholm tagit i Överselö socken. Familjen arrenderade Snickartorp våren 1890 och senare även Apalvik under Janslunda gård. Människor i vardagen, statare, gårdar och landskap från 1900- talets början på Överselö finns bevarade på över 600 negativ.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Överselö har ett rikt vägnät med god tillgänglighet ut i markerna och strandnära miljöer. Västra strandområden på Överselö från Klahammar till Runsö är otillgängliga med breda högvassbälten och bruksvägar enkom för jordbruksskötsel.

Ett fåtal vassfria stränder erbjuder båtlivet längs södra och västra sidan. Där moränen med barrskog möter fjärdarna är stränderna blockiga och relativt grunda men dock vassfria. Dessa är räknat från söder Västerbyudd, Lundby holme, Väla och Rökaudd. På Tynnelsö ö är endast mindre sträckor på södra delen på Lilla och Stora Djurgården vassfria.

När man färdas med båt på Segerö – och Tynnelsöfjärden slås man av att stränderna är så oexploaterade av bebyggelse när man vet att stora gårdar finns efter hela västra stranden. Säkerligen har detta förändrats under 1900- talets senare hälft till följd av att strandskogarna tätat och strandängarna växer igen. Landskapsbilden är tilltalande med inblickar i öppet odlingslandskap och stora enskilda gårdar som Klahammar och Håsta.

Norra Överselös stränder har en varierad topografi, vegetation och är endast i liten omfattning exploaterat för fritidshusändamål, vilket är tilltalande för det rörliga friluftslivet. Strandområden i Hornbyviken är till stora delar endast bevuxen med smal vassbård. Vegetationen utgörs av äldre barrskogar med högt inslag av gran söder om Nursa. Svartskär hyser en olikåldrig ädellövskog. Söder om Ålebyskären är stränderna relativt vassfria utom i djupa vikar som Ullsta- och Eknäsviken.

Arkipelagens öar kring Lindö erbjuder naturhamnar, bla på Lindötorp med landförtöjning mot låga klippor och stenar samt stränder med klippällar lämpade för solbad. Öarna hyser ett artrikt fågelliv och vissa öar är störnings- och slitagekänsliga.

Det öppna landskapet med odlingsmarker, vassar, strandängar, ädellövskogar och strandlövskogar norr om Runsö är klassiska fågelmarker med viktiga rastplatser för gäss och änder under sträcktider. På Rökaudd ges möjligheter till vetenskapliga fågelstudier.

Utvecklingsmöjligheter

Det bör vara möjligt att i större utsträckning kunna nå värdefulla strandområden av skilda karaktärer längs Överselös västra stränder. Utpekade vassfria stränder bör säkerställas allmänhetens tillgänglighet genom initiativ från kommunen och föreningar i samarbete med markägare.

Utsiktspunkter skapas och vidmakthålles på Algöholm bla från fornborgen på Skansberget. Vandringsled anläggs på rullstensåsen från Ekebyviksbadet och norrut till Kråkudden på Janslundaholm. Efter leden ges möjligheter till utsiktvyer, natur,- geomorfologiska- och kulturstudier bla en Trefaldighetskälla.

Möjlighet att hyra båt bör ordnas i Algövik för fiske, naturstudier och friluftsliv.

Turism

Befintliga anläggningar

Tätortsbaserad service, anläggningar och handel finns i Stallarholmen. 9 yrkesfiskare bedriver sitt värv med utgångspunkt från centralorten varav en av dem driver yrkesmässig odling i fjärden samt förädlingsverksamhet och försäljning.

Friluftsbad finns i Ekebyvik och Östa.

Samhälls- och turistinformation finns i Stallarholmen men kan utvecklas ytterligare.

Utvecklingsmöjligheter

Mälarplaneringen 1983 bedömer att Selaön i sin helhet äger en stor potential för utveckling av upplevelser i kulturlandskapet. Resurser bör tillskapas i samarbete med kommun, föreningar och myndigheter för samlad information i Kulturrum.

Förbättrade möjligheter för egna besök på Tynnelsö ö bör ordnas från Landhäll. Förutsättningar för organiserade båtturer till Tynnelsö slott från Stallarholmen synes goda.

Hot

Exploatering av fritidshus i strandområden.

Strukturrationalisering i jordbruket med upphörande betesdrift och igenväxning på kulturmarker samt i områden med fornlämningar anses påtagligt skada riksintressets värden.

Skogsbruk på mindre öar bör undvikas.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300m från detaljplanerad mark i centralorten dvs Håsta, till att omfatta Överselö sockens stränder till sockengräns mot Ytterselö i Hornbyviken.

Övrigt

Igenväxande kulturmarker på besöksfrekventerade öar i Lindöarkipelagen får ett adekvat skydd och lämplig skötsel med inriktning på friluftslivets intressen och det störningskänsliga fågellivet på mindre öar mellan Lindö och Nybble holme.

Mindre klippöar och skär kring Nybbleholm hyser ett störningskänsligt fågelliv, som måste uppmärksammas vid åtgärder för det rörliga friluftslivet. Arkipelagen är av stort värde för det rörliga friluftslivet.

Kulturmarker med rik flora norr om Kilfröslunda får lämplig hävd och inriktning i skogsbruket som gynnar fält- och buskskiktets utveckling och höga lövinslag.

Utökning av riksintresse för naturvärden föreslås att omfatta Lindöarkipelagen och öar i Algövikens.

Övrigt

Igenväxande kulturmarker vid Kölarhagen hålls vid behov öppna för att tydliggöra fornlämningar. Stig anläggs ned till Hornbyvikens strand.

Ytterselö

Samlade värden

Mosaiklandskap med äldre markslag och strukturer tydliga i odlingslandskapet norr om Ytterselö kyrka. Mälarlandskap med vikar och strandängar av högt värde för naturvärden. Prästfjärdens öar är av riksintresse för friluftslivet med Mälarens klaraste och artrikaste vatten.

Stora fruktodlingar i dalgången norr om Mälsåker.

Central odlingsbygd med förhistoriska byar som Tuna vid Tunaviken med central tings-, handels- och marknadsplats och Husby med kungligt jordinnehav.

Herrgårdslandskap vid Mälsåker - det "örördaste av Tessinslotten", med ädellövskogar, strandskogar, rik fågelfauna samt en av landskapets rikaste parkflora.

Rika förutsättningar för natur- och kulturstudier, båtliv och båtsport, fiske etc.

Upphörande slätter- och beteshävd i mosaikartat kulturlandskap anses skada natur- och kulturvärden. Exploatering för fritidshusändamål i strandområden och på öar skadar riksintressets långsiktiga värden för rörligt friluftsliv.

Naturvärden

Naturgeografiska förutsättningar på Ytterselö ger landskapet en karaktäristisk bild av östra Svealands sprickdalsterräng. Förkastningar i sydöstlig- nordvästlig riktning och sprickzoner med lerslättdalar, åkerholmar och ändmoräner skapar ett småbrutet landskap med ständiga växlingar mellan höjder och dalar.

Två dalsänkor av stort värde för landskapsbilden och viktiga för odlingsbetingelser är tydliga.

Den västra och den största löper från Tunaviken mot Hornbyviken. Vid yngre järnålder stod vattenståndet 10m högre än idag och en havsvik gick upp i skärgårdslandskapet med stort kulturhistoriskt värde, som talrika fornlämningar vittnar om i ekotonen.

I mosaiklandskapet norr om Ytterselö kyrka finns ålderdomliga kulturmarker med hävdkontinuitet på äldre markslag och värdefulla landskapselement. På en serie åsryggar på rullstensåsen, som är en nordlig utlöpare av Taxingeåsen, är vegetationen typisk för mäljarlandskapens exponerade åsbackar av torrängs-typ med inslag av backsippa, fältmalört, flentimotej och backklöver. Buskskiktet är rikt utvecklat med en, vildapel, rönn och hägg. Vid Fiskbacken finns ett ålderdomligt odlingslandskap med hag- och skogsbete, hamlade björkar, odlingsrösen, stenmurar, trögärdesgårdar och öppna diken samt ett gravfält med 100 gravar. Storblockiga ändmoräner uppträder i landskapet vid Tuna, Opptuna och Eknäs. Tuna by ligger på en ändmorän varav flera stora block påträffas på tomtmark.

Bild
Ålderdomligt beteslandskap Fiskbacken

Den andra och östliga dalsänkan är tydlig från Mälsåker upp mot Skäggesta invid Näsbyviken, och som därefter utbreder sig söder om Nällsta och omger Ytterselös högsta punkt vid Hedberga, 49,5 möh.

Till skillnad från Överselö är stränderna flikiga som ger upphov till vikar med skiftande karaktärer. Tunaviken i söder har ett stort kulturmiljövärde med tilltalande landskapsbild från Prästjärden mot Tuna by och Ytterselö kyrka. I blickfånget på en moränhöjd ligger Viggeby gårdsgravfält och ädellövskog. Grova, gamla spärrgreniga ekar på kuperad mark med ljus- och fuktmosaik. Flertalet ekar är svårt trängda av igenväxning. Vegetationen i grunda vassrika vikar är typisk för Mälaren med en rik, näringsgynnad flora. Blomvass är en karaktärsart i Tunaviken. Enligt C-J Clemedsson 1965 förekommer ängsnycklar sparsamt i Tuna- och Eknäsviken. En rik flora i en särpräglad naturtyp för Sörmland påträffas i Häggholmen. På källpåverkad fuktäng eller sidvallsäng växer slättergynnade arter som ormtunga, korskovall, ängsruta och kärrspira samt orkidéer som tvåblad och ängsnycklar. Ängsmarkerna är i stark igenväxning av tuvåtäl, vide och klibbal.

Bild
Ekar på gravfält Viggeby gård

Markerna från Eldholmen och norrut till Mälsåker är socknens största sammanhängande våtmarksområde, av stort värde för fågellivet. Vegetationen är tät och artrik med varierade åldersstadier på Eldholmen med alkärr, lövstrandskogar, apellundar, strandängar, gläntor med hävdgynnad flora och åsryggar med äldre, grova lövträd av björk, asp, lind och tall. Tidigare betade strandängar växer igen med vide och vanligt löv, främst klibbal.

Landskapet kring Mälsåker är rikt på ädellöv i parkmiljöer, allé av alm och ekhagmark, som är Selaöns största hävdade ekskogsområde.

”De antydningar till eklundar som ännu återstår hos oss är alltför obetydliga för att kunna kallas skogar. Det har gått så långt att vi i regel tänker på ekar som enstaka, ofta naturskyddade enstöringar, som tecknar sina mäktiga silhuetter mot fri rymd och vi har svårt att föreställa oss mil efter mil av lusa lundar där blåkråkor singlar mellan stammarna och där gläntorna hölls fria från igenbuskning av mulbetet”. G Brusewitz, Skog 1974

Äleby gård vid Hornbyviken visar en stor variation i strandnära ädellövskogar från Äleby till Hildingstorp. Främst dominerar ängsek-typ med hassel och inslag av ask på frisk – torr örttyp. Ängsskära är allmän i fältskiktet och en karaktärsart för ekhagmarker.

1822- års ekinventering berättar om ett relativt på ek fattigt landskap. Tuna by har några stora och halvstora hamlade ekar liksom övriga ägor på fastlandet. Skåpholmarna, numera Tunaholmar, hyser ”tillsammans en hel hop kortstammiga större och mindre skadade odugliga ekar”. Holmarna har ett stort värde för landskapsbilden. Ädellövskogen av ängstyp med lind respektive ek har en kontinuitet som gynnsamt påverkat flora och fauna. På västra holmen växer en krävande lundflora med lungört, tandrot och myskmadra på blockrik mulljord. På Valla och Brunnsberg inägor ”tillsammans några stora och smärre hamlade, spruckna ekar”. Intressant är att ekodling på Jagbacke eller allmänningssåsen, Selaöåsen, förekommit på ca ett tunnland där ”en hel hop mycket tätstående fina friska ekar om 4- 5 tums diameter vid roten planterats”, även ollonsådd är utförd på lika stor yta men ”utan stängsel har hela anläggningen blivit ändamålslös”.

Landskapet söder om Näsbyviken kring gårdarna Skäggesta, Näsby och Odensicke är kuperat och har en tilltalande mosaik av markslag. Koncentrationen av naturbetesmarker är den största på Selaön. Variationen är stor med öppen hagmark, skogsbete, björkhagmark, strandäng och askhagmark. Floran är artrik med hävdgynnade arter och inslag av kulturmarksväxter som kattost.

Kulturvärden

Bygravfält jämte ortnamn är den viktigaste faktorn för att bedöma bebyggelsestrukturen under järnåldern. År 1932 fann man vid inventering i Ytterselö socken 100 gravfält med över 2 000 fornlämningar. De större gravfälten ligger i mosaiklandskapet norr om Tuna by där särskilt gårdarna Fjällsta, Opptuna och Ullunda kan framhållas.

By- och gårdsnamn med –berg och –ås som Berg by och Åsa är orter med de tidigaste bosättningarna på höjdlägen. Från vendeltiden, 550 – 800 e Kr, ökar befolkningen snabbare, i takt med landhöjningen och en förtätning i bebyggelsemönstret sker fram till yngre järnålder och vikingatiden. Placering av bebyggelsen har i stort sett inte förändrats nämnvärt under medeltiden och fram till nutid.

Under yngre järnålder anlades en tingsplats vid Tuna. Tuna var även en centralplats för handel i bygden vid den dåvarande Mälarkusten som gick upp från Tunaviken. Redan på 500- talet e Kr hade ön en stor befolkning som drev med handel. Tuna by var före laga skiftet år 1829 en dubbel radby med en husrad på var sida om vägen. På Smedjegårdens tomt ligger Tuna bys stora gravfält. Av den ursprungliga karaktären är ej längre något tydligt.

Avgörande för bosättningens lokalisering var även ängsmarkernas gräsväxt. Ängsbruket på våtängar, sidvallar, är omfattande under järnålder fram till vikingatid. Gårdsnamn som Valla och Mervalla antyder sambandet mellan markanvändning och bosättningens lokalisering, alltså den historiska utvecklingen.

”En av hävstångarna till Sveaväldets maktutveckling var den hart när obegränsade rikedomerna på foder och bete åt boskapen. Det var Mälaren själv och dess fruktbara dalbottnar som under forntidens slutskede gav mark och must åt ett rike”, skriver C Fries 1965.

Sedermera under 1700- talet försämrades hövskastningen radikalt i Mälardalen och som avspeglas även på Ytterselö. Lövfoder från asp, björk, lind och lönn men också vass och säv kom till viss del att dryga ut boskapens foderbehov.

Lövängsbruket hade sin höjdpunkt under medeltiden, enligt Sten Selanders indelning av ängsmarker enligt utvecklingsteorin, 1955.

Enligt Johan Fischerström år 1785 får vi veta att björken var hårt tuktad av bönder genom topphuggning för lövfodertäkt, ”2 alnar från jorden, att resliga och stadgade björkar blivit sällsynta”. Vidare ”lönnen var ovanlig efter Mälarens stränder på 1700- talets slut”. 1822- års ekinventering låter oss också förstå att även hamling av ek var vanligt förekommande. Troligtvis av andra skäl än för lövfoder eftersom ”bönder i allmänhet hata eken” och ansågs ”bränna” marken. Eken var långt in på 1800- talet ett kronans träd avsett till skeppsvirke.

Landskapet vid Mälsåker bär ännu tydliga spår från slottets senaste storhetstiden, kring början av 1900- talet. Odlingsbygden i lerslättdalen fick sin prägel av småjordbruk med ett nytt arrendesystem, förlagda till höjdlägen och skogsbryn. Gårdar om 20-25 tunnland åker, bebyggda med ett bostadshus och en ekonomibyggnad, erbjöds arrendatorerna. Gårdarna utgör ett enhetligt och karaktäristiskt inslag i landskapsbilden med sina tegelfasader, långt neddragna takfall med valmade gavelspetsar, små spröjsade fönster och farstukvistar. Gårdsnamnen är tidstypiska som Bygget, Odlingen, Sjuan, Åttan och Tian. I den klimatiskt gynnsamma dalsänkan är stora fruktträdgårdar anlagda.

Mälsåkers slott fick sitt utseende på 1670- talet och anses vara det ”örördaste av Tessinslotten”.

På 1400-talet var Mälsåker en sätesgård för släkten Soop. Hans Soop köpte gården 1608.

Riksrådet Gustaf Soop, en av Sveriges rikaste män på sin tid, föddes och dog på Mälsåker. 1672 – 1680 förändrades hela gården från den yngre Vasatidens stenhus till Tessins karolinska lantslott.

1945 ödelade en våldsamt brand slottets interiörer och värdefulla stuckaturer i taken. RAÄ återställer slottet.

Ytterselö kyrka har anor från 1100- talet. Kyrkan är förknippad med familjen Soop på Mälsåker. Till kyrkans säregna inventarier hör ett kalkklot, som är en rikt representerad fornsaksform i

Sörmland i form av stenar av rundad form placerade i mitten på eller mera sällan i kanten av gravhögar eller runda stensättningar. Stenarna kan vara naturligt formade eller bearbetade, ofta med inhuggen dekor. Material i stenen är ofta kristallinisk kalksten. Datering till yngre germansk järnålder dvs 600 - 800 e Kr. Motiven till stenklott och dess betydelse är osäker.

Ytterselö har förutom en rik jordbruksbygd även industriminnen i tegelbruken. Glaciallerans mäktighet kom till användning tidigt och redan på 1700- talet var Äleby tegelbruk Sörmlands näst största, med produktion fram till 1870- talet. Stora tegelbruk fanns även vid Mälsåker, Husby, Valla och Näsby. Bruksbyggnaderna vid Husby används idag av småindustrier.

I lag från 1734 står att läsa följande: "Vid varje hel mil å landsväg rätte häradet upp stolpar eller stora stenar och mindre vid varje halv och fjärdedels mil, där å miletalet utmärkt är".

Vid varje gästgivaregård skall en tavla sättas ut som visar miltalet till nästa ombyte, och hur mycket i båta- och hästalego betalas bör. Milmarkeringarna skedde med ekstolpar. Landsvägen mellan Mariefred- Stallarholmen- Malmby fick stolpar av ek på 1730- talet. Endast en enda sådan milstolpe av ek finns bevarad i landskapet. Den står mellan Ytterselö kyrka och Mälsåker.

Foto: Sven G Nilsson Stallarholmen
Milstolpe av ek vid Mälsåker

Friluftsliv

Tillgänglighet

Stränderna på östra och norra Ytterselö utgörs av sten- och blockrik morän som huvudsakligen är beväxt av barrskogar. Bottnarna blir snabbt djupa och är exponerade för vind, vilket gör dem mindre intressanta för båtliv även om de till stora delar är fria från vass.

Söder och norr om Ringsösundet samt på Ringsö ligger Selaöns mer omfattande fritidshusområden.

Ringsöarkipelagen är främst barrskogsklädd med exploatering av fritidshus på den största ön, Ringsö. Ädellövskog finns vid Bryggudden med lundflora. Brygga och sandstränder ger ön högt värde för friluftslivet. Ringsökälven utgörs av gammal kulturmark stadd i igenväxning till naturskogsliknande förhållanden.

Götön hyser de högsta botaniska värdena i arkipelagen men är även geologiskt intressant med tydliga strandvallar. Floran är värdefull med artrik kalkgynnad lundflora med bla backvial och ett rikt buskskikt med hassel. Vegetationen utgörs av brandsuccessioner med stort inslag av björk efter en brand på 1870- talet. Flertalet öar har ett stort värde för friluftslivet med lämpliga låga klippor och hällar för solbad men står ibland i konflikt med känslig fågelfauna.

Kråkholmen är en bergig ö med hållmarkstallskog och granskog med lövinslag. Brand på 1980- talet får biologiskt gynnsamma konsekvenser med intressanta brandsuccessioner av nytt löv. Ön har grusstränder.

Stora och Lilla Askholmen och mindre klippöar däremellan är populära för det rörliga friluftslivet med naturhamnar och badhällar.

Prästfjärden med öar är riksintresse för friluftslivet. Det anses vara Mälarens mest opåverkade vattenområde med ringa påverkan från näringsbelastande tillflöden. Fritidsfiske sker i stor omfattning.

En av Ytterselös vackraste landskapsvyer från Mälaren erhålles båtfarande vid Tunaviken och Mälsåker där inblickar i odlings- och herrgårdslandskapet är tilltalande.

Utvecklingsmöjligheter

Det bör vara möjligt att hyra båt i Stallarholmen.

Anlagd led till Eldholmen bör ordnas.

Turism

Befintliga anläggningar

Öster om bron finns en båthamn med 20 gästplatser.

Friluftsbad finns vid Kolsundstorpet eller Husby tomtområde och Tunavik.

Hembygdsföreningen i Stallarholmen är aktiv med förvaltning av fornlämningar samt arrangemang bla vid Mälsåker slott midsommartid.

Mälsåker slott ingår i en förening med 18 Mälarslott runt Mälaren som samverkar för att underlätta för besökare.

Utvecklingsmöjligheter

Arrangerade fisketurer i Prästfjärden.

Hot

Exploatering av fritidshus som verkar hindrande på tillgängligheten i strandområden.

Nedläggning av djurgårdar med följande igenväxning på strandängar och hagmarker.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning till 300m föreslås från Tunaviken till Sjöbacka tomtområde, från Sjöbacka till Nällsta tomtområde, från Skogsudden till Svarttorpsviken, från Norrtorps tomtområde till sockengräns mot Överselö i Hornbyviken.

Övrigt

Götön planeras bli naturreservat.

Mindre klippöar och skär hyser ett störningskänsligt fågelliv, som måste uppmärksammas vid åtgärder för det rörliga friluftslivet. Särskilt gäller detta arkipelagen mellan Götön och Ringsö.

Övrigt

Återupptagen betesdrift på strandängar är önskvärt på Eldholmen, Tunaviken och Näsbyviken.

Restaurering med återupptagen slåtterhävd på fuktäng vid Haggholmen är nödvändig om floran skall bestå. Möjligheter till miljöstöd från EU bör undersökas.

Området vid Husby tegelbruk bör utvecklas med anläggningar som camping, vandrarhem etc för turism och friluftsliv med utgångspunkt i kultur och fiske.

Toresund

Samlade värden

Kuperad jordbruksbygd med dramatisk topografi, karga förkastningsbranter mot Prästfjärden i norr och djupa artrika vikar som Herresta- och Kyrkviken.

Herrgårdslandskap med rika ädellövsmiljöer av högt natur- och landskapsbildsmässiga värden i alléer, lundskogar och hagmarker kring Edeby, Herresta, Salby och Rävsnäs.

Mosaiklandskap med talrika fornlämningar kring Edeby och högreståndsgrav vid Salby.

Förhistorisk bebyggelse på traditionella lägen; moränhöjder och skogsbryn.

Ålderdomligt vägnät och gammal bevarad sjökrog i Kolsundet.

Goda förutsättningar för båtliv och friluftsliv i Prästfjärden och Herrestaviken.

Igenväxning i kulturmarker och storskaligt skogsbruk anses hota riksintressets värden.

Naturvärden

Toresunds socken är karaktäristisk för östra Svealands sprickdalsterräng och sjöbacken.

Förkastningar i väst- östlig riktning visar en dramatisk topografi som ger sig till känna längs stranden mot Kolsundet och Prästfjärden samt i landskapets vikar från norr; Kyrk-, Herresta- och

Rävsnäsviden. Höjddpartierna, upp till 50 möh, med morän och berg i dagen är ren skogsbygd. På berg- och rasbranter är karaktären orörd och vildmarksbetonad. Vegetationen domineras av barrskogar med stort inslag av tall. Strax norr om Kvarntorpet finns ett mindre bestånd av äldre tallskog på kuperad morän. Träd i varierande åldrar skapar en intressant flerskiktning som sällan numera påträffas i gamla tallskogar.

Från vikarna löper lerslättdalar in djupt i odlingsbygden kring Toresunds kyrka. Slättbygden kring Stora Eneby, i storskaligt jordbrukslandskap, är ett gott exempel på en annan naturgeografisk region.

Den ständiga skiftningen mellan höjder och dalsänkor bildar ytterligare en representant för odlingsbygden, nämligen mosaiklandskapet eller mellanbygden i Toresunds socken. Randzoner eller ekotoner mellan skog, åker, åkerholmar, odlingshinder och hävdade markslag med lång kontinuitet ger gynnsamma förutsättningar för hög artrikedom. Kulturmiljövården finner höga värden i rester efter agrarhistoriska lämningar, som äldre markslag och ägoslagsgränser.

Markerna kring Herresta, Rävsnäs, Salby och Edeby har ett högt värde för natur- och kulturminnesvården, med talrika fornlämningar från yngre järnålder. På Edeby och Rävsnäs ägor är viltet och fågellivet artrikt. Fågellivet gynnas genom riktade åtgärder med skötsel på lövträdrika åkerholmar och anläggning av våtmarker. Inslaget av fälthöns är påtagligt i det småbrutna landskapet.

Kvartära bildningar av isälvsmaterial påträffas söder om Herresta och löper vidare förbi Edeby på stort järnåldersgravfält med trivial torrbacksflora och är kanske tydligast norr om Toresunds kyrka. Från Kyrkvikens västra strand på Najudden försvinner Enköpingsåsen i Flarn för att senare visa sig som den mäktiga åsrygg den är vid Åsa gravfält.

Kyrkviken omges av varierade naturtyper och har en dokumenterad strand- och sjövegetation samt ett stort värde för friluftslivet med badplats och vyer från åsen i väster och berget i öster. Fågellivet är artrikt med våtmarksberoende arter.

Herrestaviken omges liksom den förra viken av en varierad topografi. Den från Mälaren avsnörda viken består egentligen av ytterligare två vikar, nämligen Gunnviks- och Lövnäsviden. Vegetationen utgörs till större delen av växtlighet som karaktäriserar eutrofa näringsbetingelser med mäktiga högvassbälten.

Halvön i söder är ett gammalt kulturlandskap med branta, nordvända stränder, odlings- och skogsmark. Området är relativt oexploaterat av bebyggelse och skogsbruk dominerar på barrskogklädda höjder.

Längs Herrestavikens norra, solexponerade strandområden växer ädellövskogar av högt värde för naturvården och landskapsbild. Naturtypen är glesa ekbestånd av stundtals grov solitära ekar och lindar, tillhörande ängs-serien, på frisk örttyp med lundflora och inslag av hassel. På Salby ägor i inre Herrestaviken finns en blandädellövskog av högt biologiskt värde. Rävsnäs uppvisar en stor koncentration av omväxlande ädellövsbiotoper, varav flera 10 ha bedöms som kärnområde eller nyckelbiotop enligt Skogsvårdsstyrelsens klassificering. Ängsekskog med hassel på frisk örttyp dominerar medan inslaget av ask är påtagligt högt på marker med ytligt grundvatten. Lunden mellan Rävsnäs kvarn och kungsgården är restaurerad och iståndsatt för nötdjursbete.

Ståndsmässiga alléer till herrgårdarna är allmänna i landskapet. Särskilt askallén med hamlingsspår till Herresta kan framhållas som värdefull i landskapsbild och för biologisk mångfald.

Hagmarksområden på öppna hagmarker finns på Gesta gård. Markerna är Natura 2000- område och nyligen restaurerade för att gynna biologisk mångfald och tydliggöra kulturminnen och äldre markslag i odlingslandskapet. Betesdjur av får och häst förekommer främst gårdsnära på åkervallsbeten och i lövskogslundar. På Hista gårds ägor ligger ekhagmarker på kuperad morän norr om gården på järnåldersgravfält. På söderslutning vid Låsta hävdar hästar ekhasselhagmarker. Grova, glest växande solitärer av ek med stundtals tätt buskskikt av hassel, slån och nypon skapar en värdefull artrikedom. Strandängsbete i grunda vikar har i det närmaste helt upphört med begynnande igenbuskning.

Kulturvården

Socknens stora kulturvården är landskapets talrika fornlämningar, ålderdomliga vägnät och väl bevarade herrgårdar. Toresund kyrka ligger mitt i socknen. Namn på Tor antyder att bosättningar

anlades strax innan missionstiden, alltså från yngre järnålder fram till vikingatid. En stor mängd representativa gravfält från den tiden ligger nordväst om Edeby, kyrkan, Torlunda och norr om Marsjön. Under vikingatiden var Herrestaviken segelbar fram till Edeby gård. Fornborgar på ömse sidor om Herrestaviken vittnar om dess forna, höga betydelse.

Att handel bedrivits med betydande välstånd som följd och influenser från andra kulturer varit förekommande visar fynd av guld och silver i Toresunds socken.

Landskapet kring gårdarna Ulriksberg, Björkeby och Quicksta synes genom fynden särdeles rikt och anmärkningsvärt.

Björkeby och Quicksta var tidigare säterier och Ulriksberg fd länsmansgård. Gården Björkeby var tidigare översteboställe där manbyggnaden uppfördes år 1732 och restaurerad på 1940- talet. Delar av Quickstas corps de logiet härrör från 1500- talet och har senare tillbyggt, senast på 1890- talet. Gårdarna har tillsammans ett högt kulturmiljövärde med bevarade exteriörer och traditionella bebyggelselägen i ekotoner mellan skog och odlingsmark.

Hösten 1971 utgrävdes den första och enda hittills kända sörmländska kammargraven. Det innebär en gravbyggnad av trä, timrad på platsen. Platsen var på Salby ägor mellan Toresunds kyrka och Herresta gård. I graven fanns rester av ett laggat kärl och tre förgyllda silverknappar med ornamentik i karvsnittsteknik. Toresundsgraven är ett praktfullt exempel på högre ståndsgravar från romersk järnålder – vikingatid.

Rävnäs kungsgård med kvarn, ligger på Hornudden, vid Rävnäsviken, som utgör avslutningen på en ås, som sluttar ned mot vattnet. Huvudbyggnaden är från 1737 och är en envånings timmerbyggnad i gul locklistpanel med säteritak i två- kupigt tegel. Huvudbyggnadens entré vetter mot vattnet. I gårdsmiljön ingår en äldre fruktträdgård samt ett envånings magasin, kallad Vasaboden. Ekonomibygnader med ett äldre vagnslider i liggande timmer liksom ett magasin ligger norr om gården. Kvarnrörelsen upphörde år 1945. Rävnäs kungsgård är statligt byggnadsminne sedan 1935.

1822- års ekinventering noterar på kungsgården tillsammans 20 fällbara ekar om totalt 112 kubikfot på fyra ägoslag; Trädgårdsängen, Hästhagen, Norra Gärdet och Fallen.

Besiktningssmannen kan därutöver inte lämna följande anmärkning onoterad, som är av kulturhistoriskt hög rang,

”i Trädgården står tre ekar af ett särdeles intresse. Den första eken skall nämligen vara planterad af konung Gustaf den 1:a. Denna ek är mycket stor i stammen men på ena sidan barkfallen, toppen afblåst, dock har den ännu några friska grenar. Den andra eken skall vara planterad af konung Gustaf den III, har frisk rak stam af 14 fots längd och cirka 16 tums diameter med en ganska vacker och grenfallen krona. Den tredje eken skall vara planterad av fd konung Gustaf den IV Adolf, har 8 fots lång stam af 6 tums diameter med frisk krona, är likväl redan skadad i stammen, hvar igenom dels tillväxt och frodighet undergräfvad”. Dessa tre kungsekar finns ännu kvar med ytterligare ett kungsträd planterat om 3 tums diameter av vår nuvarande regent, Carl XVI Gustaf.

Herresta ligger i en söderslutning ned mot Herrestaviken. Huvudbyggnaden är en hög tvåvånings byggnad i vit puts uppfört år 1718 efter ritningar av Nicodemus Tessin d.y. Två flyglar i söder respektive norr om gården är samtida med huvudbyggnaden. Däremellan och ekonomibygnader ligger en fruktträdgård. Väster om gården ligger statarkåken sk vällinghuset med vällingklocka. Äldre vagnslider och ett trevånings magasin i liggande timmer tillhör gårdsmiljön. Gården har ett vattentorn.

Hista huvudbyggnad i två våningar med gul revertering och vita fönsteromfattningar är uppfört år 1835 i klassicistisk stil. Höga lindar omgärdar huset som saknar gårdsplan. Norr om gården finns fyra gravfält från äldre till yngre järnålder.

Vid Stallarholmen fanns en färja som i slutet av 1700-talet drogs med lina samt byggdes och underhölls av Selaöborna. Platsen var Kolsundet där sundet var som smalast mellan Toresund och Selaön. J Fischerström noterar på sin färd genom sundet att ”tvenne Torshällajakter i bredden knappt kunna tränga sig därigenom. Bredvid var en byggnad där förfriskning utdelas mot god betalning”. Byggnaden som Fischerström år 1785 anspelar på var Kolsundets krog. Krogstugan finns ännu kvar i bevarat skick där krogverksamhet tros ha förekommit i minst 300 år fram till 1900- talet.

På 1600- talet påbjöds att fattigbössa skulle uppsättas intill krogen. Platsen var lämplig med tanke på att krogen var livligt besökt. År 1928 byggdes en bro i Stallarholmen.

Landskapet har ett ålderdomligt vägnät som följsamt löper fram i den småbrutna terrängen. Toresunds kyrka ligger mitt i socknen på en grusås bevuxen med tallskog alldeles intill landsvägen.

Kyrkan från 1100-talet har inget torn utan en klockstapel i tjärad lockläkt. Den var familjekyrka för släkten Sture på Rävsnäs kungsgård med gravsten för Anund Sture, död år 1462.

Kyrkomiljön är kulturhistoriskt värdefull och består av ett församlingshem och hembygdsgård samt ett bostadshus. Husen ligger på rad längs en gata med lindallé som leder österut från kyrkan

Friluftsliv

Tillgänglighet

Strandområdet mellan Kolsundet och Toresundshuvud är stenigt, snabbt djup och till stora delar fritt från vass. Vegetationen visar oligotrofa förhållanden men är ändå artrik med förekomst av hampflockel, äkta flädervänderot och strandviol. Betingelserna är typiska för Prästfjärden med dess relativt opåverkade vatten men ovanligt för Mälaren i sin helhet. Dock är stranden utsatt och exponerad för vind. Skogsområdet är oexploaterat av bebyggelse som ger möjlighet till ostördhet.

Obygdön är den största ön i arkipelagen utan annan bebyggelse än ett torp, vilket är unikt för Strängnäs kommun. Obygdöns topografi varierar starkt med fina vyer och en fornborg i sydväst. Barrskogen är olikåldrig, urskogsartad och innehåller ett högt inslag av grova träd. I sydöst finns ett artrikt lövskogsområde med ek, hassel och en artrik lundvegetation. 1822- års ekinventering noterar på ön ett torp under Rävsnäs kungsgård. ”2 stora hamlade ekar och 4 små buskekar”.

Känslig fågelfauna.

Båtklubb på Hagskär med naturhamn. Hagskär är beväxt med ekskog av ängstyp. Hagskär är ett undantag vad beträffar den lövrika växtligheten i den annars så barrskogstyngda vegetationen på Prästfjärdens och längre söderut liggande öar. Rävsnäsvikens öar med tallskog på hällmark är främst av socialt värde för landskapsbilden.

På den lilla ön Fläsket, norr om Edvik, finns viss service för båtfolket.

Utvecklingsmöjligheter

Vandringsled anläggs på Toresundshuvud för vackra landskapsscenerier över Prästfjärden och vandring i ostörda skogsmiljöer. Angöringspunkter vid Stallarholmsvägen där busshållplatser finnes.

Turism

Befintliga anläggningar

Friluftsbad finns i Kyrkviken.

Golfbana finns på Edeby gårds ägor.

Utvecklingsmöjligheter

Information om bygdens natur- och kulturmiljöer bör tillskapas vid Toresunds kyrka.

Kulturarrangemang för visning av kulturhistoriskt intressanta herrgårdsmiljöer som Herresta och Rävsnäs.

Hot

Igenväxning i kulturpräglade marker till följd av strukturrationalisering i jordbruket, storskaligt skogsbruk som verkar hindrande på friluftslivets tillgänglighet anses hota riksintressets värden.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300 m från Najudden i Kyrkviken till Herresta tomtområde, från Stenudden vid Lövnäsviken till Hästnäs tomtområde.

Övrigt

Badet vid Kyrkviken bör fortsättningsvis underhållas.

Gårdarna Björkeby, Ulriksberg och Quicksta bör ingå i riksintresseområde för kulturmiljövården.

Strandnära ädellövskogsmiljöer kring Herrestaviken och Rävsnäs gård bör ingå EU:s nätverk Natura 2000.

Obygdön bör avsättas som naturreservat enligt miljöbalken 7 kap 4§.

Övärlden hyser höga värden för naturvärden och utgör basen för det rörliga friluftslivet. Flertalet mindre öar bör omfattas av riksintresse. Population av fiskgjuse är hög i området och dessutom störningskänslig.

Ädellövskogar på Herresta, Salby och Rävsnäs bör omfattas av Natura 2000 för ett långsiktigt skydd och skötsel.

Kungsekarna på Rävsnäs bör skyddas som naturminne enligt MB 7 kap 10 §.

Herrestaviken bör omfattas av riksintresse för friluftslivet enligt MB 3 kap 6 §.

Övrigt

Ek- hasselhagmark vid Låsta och ekhagmark vid Hista bör restaureras för att gynna ekarnas utveckling.

Mariefred stad med omgivning

Samlade värden

Typiskt Mälardalslandskap i kuperad jordbruksbygd med äldre byar, herrgårdar och värdefulla landskapselement som alléer och grova ädellövträd.

Mosaiklandskap i central odlingsbygd med talrika fornlämningar från yngre järnålder och förhistorisk bebyggelse på traditionella bosättningslägen.

Kunglig betesmark i Hjorthagens ekskogar med värdefull flora och fauna ur ett europeiskt perspektiv.

Ålderdomlig småstadsidyll med borgargårdar, Kungshus för hovpersonal och bostadshus för hantverkare och handelsmän i bevarat skick.

Kulturhistoriska sevärdheter av internationell status i Gripsholms slott samt muséijärnväg med ångtåg och ångfartyget S/S Mariefred. Rika möjligheter för fiske, båtliv och båtsport i Gripsholmsviken.

Exploatering av bebyggelse som förtätar öppet odlingslandskap i Mariefreds närhet.

Anläggningar som verkar hindrande för friluftslivets rörlighet i odlingslandskap och strandnära miljöer.

Naturvärden

Mariefreds omgivning utgörs av ett omväxlande kulturlandskap i typisk mellanbygd. Inte minst har det rika lövträdsinslaget på åkerholmar och i skogsbryn satt sin prägel på landskapet.

De ålderdomliga kulturmarkerna med naturbetesmarker och ekskogar påträffas sydväst om staden kring Hjorthagen.

Sprickdalsterrängen avgränsar landskapsrum med höjdryggar och dalsänkor. Från Ärnäsviden och Marielunds fjärden ges djupgående landskapsvyer i odlingsbygden som är tilltalande för friluftslivet. Johan Fischerström beskriver Mariefredslandskapet i sitt "Utkast till beskrifning om Mälaren" år 1785 på följande vis: "Mariefred är ej gammal, men en liten, nätt, snygg och välbelägen stad. Mälaren vikar sig rätt derintill, och skaffar en angenäm utsigt emellan holmar och landtuddar. Slottet, djurgården, lundar af ekträ, de omliggande skogar bidraga dessutom at göra stället behagligt och intressant".

Strax öster om Mariehov löper en lerslättdal in från Storsundet för att mellan Hammaren och Viggeby bilda den ca 2 km långsmala våtmarken Fatburen. Den numera utdikade sjön är en reminiscens av den havsvik som vid yngre järnålder nådde fram till äldsta fasta bebyggelsen i området.

Fatburen var fram till slutet av 1800- talet då utdikning skedde en fiskrik sjö för Gripsholms kungsgård. Fatbur betyder egentligen förrådskammare. På en geografisk karta från år 1717 framgår att Fatburen redan då var en igenväxande sjö med vidsträckta sjö- eller kärrängar.

Söder om Fatburen reser sig förkastningsbranten barrskogsklädd med äldre gran- och tallbestånd av stort värde för friluftslivet som närströvområden till Mariefred. Markerna på Hammaren nyttjades förr som betesmarker av Gripsholms djurgård och även av Kungsladugården. Grova, gamla eksolitärer vittnar om ett beteslandskap med ljusmosaik, artrika bryn med slån, nypon och hagtorn samt en hävdgynnad flora. 1822- års ekinventering beskriver Hammaren som "afskild på andra sidan staden, stöter intill Djurgården och Bondängen, är tämligen vidsträckt, högländig och bergig, på hvars södra sluttning finnes en hop stora förvuxne odugliga ekar och på höjderna en och annan stor oduglig slank ek bland furskog och till större del förtorkad granskog, stembunden mark med lera i alla sidor".

Bondängen bedöms ha de bästa förutsättningarna för "ekodling på jämn mark med djup lera".

Idag finner vi höga naturvärden i de under lång tid hävdade rester av naturbetesmarker och ädellövskogar som tidigare förekom i betydligt större omfattning kring Mariefred. Naturtypen är främst av ängsek med hassel och inslag av lind på storblocig morän.

Strandnära ekskogar med höga identifierade naturvärden växer kring Mariehov och Edsala. I området är nära 20 ha bedömda av Skogsvårdsstyrelsen som kärnområden, nyckelbiotoper, i landskapet för ekberoende växter och djur. Vegetationen har ändrat karaktär från glesa ekhagmarker till slutna lundar med stort inslag av hassel och lundflora på frisk örttyp. ”De antydningar till eklundar som ännu återstår hos oss är alltför obetydliga för att kunna kallas skogar. Det har gått så långt att vi i regel tänker på ekar som enstaka, ofta naturskyddade enstöringar som tecknar sina mäktiga silhuetter mot fri rymd och vi har svårt att föreställa oss mil efter mil av lusa lundar där blåkråkor singlar mellan stammarna och där gläntorna hölls fria från igenbuskning av mulbetet”, skriver Gunnar Brusewitz i Skog 1974. Vidare från G Brusewitz ”När jag var barn njöt jag av att borra ner händerna i den varma mjukheten, djupt, ända tills fingertopparna nådde bottenlagrets kyliga fukt. I min barndoms skog var ekarna vägvisare som jag orienterade mig efter, det kändes tryggt när deras välbekanta stammar skymtade mellan träden och klipporna. Då visste jag genast var jag befann mig”.

Mariefredslandskapet är rikt på ek på åkerholmar och i skogsbryn men ekskogar och ekhagmarker påträffas huvudsakligen väster om staden. Hjorthagen är landskapets största ekområde med en hotad och av EU prioriterad skyddsvärd fauna. Genom fynd av läderbagge som är beroende av trädkontinuitet med håligheter och lös rötad ved sk mulm planeras nu ett naturreservat om 40 ha ädellövskog. Hjorthagens busk- och fältskikt är dåligt utvecklad pga långvarig beteshävd men då parkskogen är kuperad med fuktmosaik med Fornborgsberget och angränsande strandängar är artrikedomen ändå relativt hög. Kungshagen eller Hjorthagen under Gripsholms slott är nästan av samma storlek som allmanningen, skriver notarien i 1822- års ekinventering. ”Överallt är de kuperade markerna bevuxna med ung, tämligen frodig fur- och granskog. Ett och annat större träd av 30 till 40 kubikfot, stam med 9, 10 á 11 tums topp kan finnas. Flera av de större träden har förlidit år blivit huggna till slottets behov och framgångna årets stormar har kullkastat en mängd skog här som på flera ställen”.

1822-års ekinventering noterar på Mariefreds stads ägor äldre markslag av ängs- och hagmarker. Markerna är fördelade på olika borgare i staden såsom rådman Bergholm, doktor Grubb, Fru Palmgren, rådman Karlander och lagman Måsberg som vardera äger ängsmark med en eller flera fällbara ekar, tillsammans 55 st. Därtill finns ett stort antal av hamling skadade ekar och knut- och risekar.

På Kungsladugårdens ägor vid Lilla och Stora Ekbacken noteras att ekvirket växande på bergås är löst, mer kortvuxet och ofta drabbat av röta med förekommande fågelhål. Väster om staden beskrivs landskapet på följande vis; ”alla desse backar utgöra likasom öar å ett odlat åkerfält samt jämna slåta ängar, hvars jordmån öfver allt är stark och skarp lera”. Näsängen eller nuvarande strandängar väster om Hjorthagen var år 1828 uppdelad i lotter för odling i slottspersonalens räkning.

Alléer är betydelsefulla för landskapsbilden och värdefulla landskapselement. Alléer blev först mot slutet av 1700-talet allmänna i landskapet. År 1652 nämner Petrus Gyllenius när han besöker Mariefred: ”Ifrån staden till den gamla kyrkan går landsvägen igenom en äng, och kring om vägen på båda sidor är fullt med stora pileträd”. Hovkamreraren Liungman på Gripsholm planterade år 1754 allehanda lövträd som allé mellan Gripsholm och Gärtre krog vid landsvägen. Av den ursprungliga nästan 2 km långa allén med blandädellöv in till staden återstår en del av den och är till stora delar restaurerad med nya träd. I Mariefreds stadsgator är alléer av lind och björk vanliga.

Kulturvärden

Mariefredslandskapets äldsta bebyggelse är belägen norr om Gripsholmsviken. Detta vet man av de koncentrationer av bygravfält som anlades under yngre järnålder. På bergshöjder norr om Kungsladugården, Edsala och kring gårdarna Harby och Viggeby har tillsammans 900 gravar påträffats. Det var Mälarens översilningsmarker, sankar kärrängar som utgjorde rika betes- och fodermarker som lockade till bosättning.

”Vid Viggeby, norr om Fatburen, ligger en ståtlig järnåldersgrav som med sina 35 m i diameter och en höjd om 4 m icke blott är Mariefredstraktens och Selebo härads största gravhög utan en av de största i hela landskapet”, skriver C-J Clemedson 1973 i sockenflora om Kärbo och Mariefred.

Landskapet har två fornborgar av olika syften. Kalkudda skans vid Ramsösundet är den största och dess placering tyder på funktionen av en farledsborg. Årbyborgen på Jätteberget, väster om Årby by, har troligen fungerat som en tillflyktsborg för den tidiga bosättningen i Årby by.

Landskapets tydliga kulturvärden utgörs av Gripsholms slott, Kungsladugården, Mariefreds småstad och äldre bevarade byar som Viggeby. Byn ligger högt och i en söderslutning av en ås intill våtmarken Fatburen. Lantmäterikarta från 1721 visar tre gårdar i byn, Oppgården, Mellangården och Nedergården. Det var byns storlek redan på 1500- talet och har således inte förändrats i nämnvärd grad. Före år 1527 tillhörde en av gårdarna Vårfruberga kloster som sedermera med Gustav Vasa inträde drogs in till staten. Byn skiftades aldrig vid laga skifte år 1827 och bär ännu idag tydliga strukturer av ägoslagsgränser, äldre markslag och värdefulla landskapselement. En kraftig stenmur avgränsar bytomten mot Fatburen.

Vårdräd av lönn, ek och ask med hamlingsspår samt fruktträdgårdar med bla ett gammalt Bergamottpäronträd och körsbärslund skapar en ålderdomlig prägel. Nya bostadshus har anpassats till terräng och den känsliga bykaraktären på ett föredömligt vis.

Gripsholms slott äldsta historia går tillbaka till 1300- talet, då släkten Green möjligen hade ett herresäte där. Gripsholm nämns första gången i en handling från år 1381 med byggherre av den medeltida borgen, Bo Jonsson Grips vapensköld. 27 år innan Gustav Vasa år 1526 intog Gripsholm som sin egendom tillhörde borgen det år 1493 nygrundade Kartusianerklostret Pax Mariae i Mariefred. Borgen byggdes för att ge stöd åt kungamakten och stora ansträngningar gjordes för att få den effektiv som försvarsverk med rejäla murar, vallgrav och vattnet utanför spärrades med pälverk.

Slottet har under århundradenas lopp varit föremål för stora förändringar. Dess nuvarande utseende är präglat av teaterkungen Gustav III.

Gripsholms slott har präglat Mariefredslandskapet. Behovet av förnödenheter och personal för olika tjänster-, hantverks- och byggnadsarbeten ger ännu återspeglningar i Mariefreds byggnader och strukturer i landskapet.

Kungsladugården bildades redan under medeltiden av tre förhistoriska byar, nämligen Marsta, Finsta och Betsby. Kungsladugården har troligen alltid legat på sin nuvarande plats nedanför Kärnbo kyrkoruin. Gårdens stora ägor av ängs- och betesmarker omsluter staden och försåg slottets hovpersonal med förnödenheter. Av kulturhistoriskt värde kan nämnas att ekbacken eller Junkarbacken invid ladan och landsvägen till Mariefred tillhörde Oldtfrun på slottet.

Vegetationen är typisk för lundar i Mariefredsområdet med ett artrikt träd- och buskskikt och trivial lundflora på frisk örttyp. Gårdens stora stallbyggnad är idag ombyggd till Grafikens hus.

Mariefred fick stadsprivilegier 12/6 1605 av hertig Karl. Staden var en liten, under Gripsholms slott inflytande, köp- och handelsplats. Stadsplanen härrör från 1600- talet i ett rutnätssystem med stadsgårdar som inrymde bostadshus och bodar utmed gatorna, stall och fähus inåt kvarteren.

I slutet av 1700- talet under Gustav III tid på slottet fick staden en positiv utveckling. Antalet stadsgårdar var 92. Hantverkare och hovets funktionärer bosatte sig i staden. Innevånarnas antal var år 1773: 396 och var dryga hundra år senare uppe i 809 personer med 100 gårdar.

Kärnbo prästgård är upplåten i ett av de tre kungshusen, som Gustav III lät uppföra för konstnärer och aktörer verksamma vid Gripsholms slottsteater. Bostadshuset är en herrgårdslignande byggnad från 1700- talets senare del och ett fint tidstypiskt exempel på byggnadsskick.

Callanderska gården med en ålderdomlig trädgård och ekonomibyggnader visar en borgargård från sent 1700- tal där hembyggsmuseum är inrett.

Kalkuddens tegelbruk byggdes år 1751 av Gustav Kierman, borgmästare i Stockholm. De mäktiga avlagringar av glaciärrer i sprickdalarna på Kalkudden medgav tegeltillverkning fram till år 1949. Tegelbruket invid sjön Mälaren ansågs under sin storhetstid vara Sveriges största med kapacitet upp till 600 000 tegel per år.

Mariefred har två byggnadsminnen; Gripsholms slott är statligt medan Ångbåtsbryggan är enskilt byggnadsminne.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Strändernas tillgänglighet är relativt god genom anlagda promenad- och cykelvägar norr och nordost om staden. Norra stranden är flack med till stora delar ett sammanhängande vassbälte.

På Ramsö finns permanent boende som driver ett jordbruk på öns centrala och södra delar. Vegetationen är omväxlande med blandädellövskogar och örtfattiga ekskogar i väster mot Ramsösundet. Hällmarkstallskogar dominerar annars det gamla kulturlandskapet. Olikåldrig betespräglad barrskog förekommer i norr som också är lätt tillgänglig för det rörliga friluftslivet. Hallonholmen, norr om Ramsö, är populär för båtlivet med klippållar för sol och bad. Borrholmen, ligger söder om Obygdsön men är förbundna med varandra genom vassområden, har ett bestånd av sommarstugor. På den västra sidan finns ett låglänt parti med ekskog och vass där fågellivet är artrikt.

Hjorthagen har sedan 1860- talet nyttjats både som betesmark och strövområde om ca 60 ha. Stammen av dovhjortar kom år 1890 från Kungliga Djurgården i Stockholm. I hägnet finns anlagda strövstråk.

Stranden mellan Läggesta och Skallaholmarna är sank och vegetationen är av eutrof typ med blomvass, jättegröe, gul svärdsilja och vass, som är karaktäristisk för strandängar vid Mälaren. Skallaholmarna har stort värde för landskapsbilden i Marielundsfjärden.

Utvecklingsmöjligheter

Bryggor bör anläggas öster om Mariefred för ökad tillgänglighet för rekreation, fritidsfiske, båtliv och vattensport.

Det är värdefullt om vandringsled efter stranden kan anläggas från strandbadet till Dalkarlsudden.

Dalkarlsudden är en del av Taxingeåsen som visar ett område med ett av kommunens bäst pedagogiskt utbildade strandvallar. Åspartiet och vegetationen med vassfri strand har ett högt värde för friluftslivet och bör göras mer tillgänglighet genom anlagda strövstigar.

Turism

Befintliga anläggningar

Gripsholms slott är en av landets mest besökta turistmål. Slottet har bevarade interiörer, möbler och föremål från olika tidsepoker, från Hertig Karls bevarade och ursprungliga kammare i vasarenässans till den kungliga teatern från Gustav III:s regeringstid i gustaviansk stil.

Sveriges nationalsamling av ca 4 000 porträtt ryms i slottet och folkhögskolan.

Reguljär ångbåtstrafik med S/S Mariefred, byggd år 1903, mellan Mariefred och Stockholm från maj till september.

Smalspårigt ångtågstrafik från Mariefred till Läggesta station under maj till september drivs av föreningen Östra Södermanlands Järnväg.

Småbåtshamn med 75 gästplatser i ett av Mälarens vackraste lägen i viken med fond mot Gripsholms slott och Mariefred småstad.

Camping med bad i Strandbadet.

Mariefred har ett relativt brett utbud av allmän och kommersiell service. Vandrarhem finns i folkhögskolan under sommaren.

Mariefred stad har ett stort antal bevarade tidstypiska gårdsmiljöer från slutet av 1700- talet.

Golfbana är anlagd väster om staden på Kungsladugårdens marker.

Stallbyggnaden på Kungsladugården är sedan 1998 ombyggd till Grafikens hus. Första året uppgick besöksantalet till 40 000.

Cykelturistleden Mälardalsleden går in i Mariefred för vidare färd utmed Hedlandets strand mot Södertälje.

Allmän sjösättningsramp finns i Mariefreds hamn.

Utvecklingsmöjligheter

Mälärplaneringen 1983 betonar tätorten som en anläggningsintensiv och servicetät rekreationsbaspunkt. Strandbadet med camping bedöms vara en viktig regional replipunkt för rekreationsverksamheter av olika slag.

Kulturhistoriska sevärdheter och båtlivet bör ytterligare utvecklas.

Enkelt naturrum bör ordnas vid Hjorthagen, som tydliggör naturvärden kring Mariefred med inriktning på ädellövskogsmiljöer.

Hot

Förtätning av bebyggelse i stadens närområden som skadar det historiska sambandet mellan Gripsholms slott och Mariefred stads omgivande odlingslandskap.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300 m föreslås från Hästnäs tomtområde till Kalkuddens tomtområde, från Kalkuddens tomtområde till Tredje backe och från Gripsnäs till Marielund.

Övrigt

Mindre klippöar och skär kring Ramsö och Obygdön hyser ett störningskänsligt fågelliv, som måste uppmärksammas vid åtgärder för det rörliga friluftslivet.

I takt med Mariefreds tillväxt bör man vinnlägga sig om att värna öppna ytor i en grönstruktur som är betydelsefull för social hälsa, biologisk mångfald och ekologi samt kulturmiljövården. Landskapet vid Viggeby och Fatburen bör värnas vid exploatering av ny bebyggelse som anpassas till placering, form och skala och bygger på den lokala byggnadstraditionen.

Övrigt

Fatburen bör restaureras med syfte att återskapa partier med blankvatten och hävdade strandängar som är av värde för fågellivet, landskapsbilden och kulturmiljövården.

Strandbadet bör restaureras med syfte att erhålla längre tillgänglig strand.

Det vore värdefullt för fågellivet om strandängarna väster om Hjorthagen hävdades i större utsträckning. Landskapsbilden är Mariefreds entré och har således även ett högt turistvärde.

Mariefredslandskapet är botaniskt väl dokumenterat av C-J Clemedson i sockenflora rörande Kultur, Vegetation och Flora 1973.

Mariefred stad omfattas av riksintresse för kulturmiljövården enligt MB 3 kap 6 §.

Hedlandet

Samlade värden

Goda möjligheter till vandring i ostörda barr- och lövskogsmiljöer.

Omväxlande, betespräglad kulturlandskap med odlingsbygder, lövträdsrika stränder och barrskogar med dramatisk topografi längs den branta

Gripsholmsförkastningen.

Ädellövrika ängs- och hagmarker med hög biologisk mångfald kring gårdarna Hedlanda och Karlsborg.

Stora Härnös naturreservat på lövängsmark med ekskog, artrik lundflora och rikt fågelliv.

Stora barrskogar med ljus- och fuktmosaik av högt biologiskt värde och betydelsefulla för det rörliga friluftslivet.

Två stora gårdar uppförda i historisk tid som ligger i förkastningens sprickdalar i strandzonen med förutsättningar för odling på lersediment.

Sent uppförda tidstypiska torpmiljöer på traditionella bebyggelselägen i skogsbygdens bryn kring Hedlanda och Karlsborg.

Förtätning av bebyggelse och privatisering i strandnära miljöer samt storskaligt skogsbruk anses hota riksintressets värden.

Naturvärden

Gripsholmsförkastningen dominerar landskapsbilden mot Gripsholmsvikens södra strand. I dess brantaste partier är höjdskillnaden 65 m. Lobjörnsberget med nära 89 möh är rapportområdets högsta punkt. Skogstypen utgörs främst av tallskog på höjderna med rikligare inslag av gran och löv i dällderna på rikare jordmån. Andelen hållmarkstallskog är hög och karaktären liknar Mälarmårdens karga och till vissa partier vildmarkspräglade natur. Skogshönsfågel, som tjäder är relativt vanlig i området där bestånd av gammal tall finns kvar i småkuperad terräng med kärr- och fuktdråg, som vid Fjälltorp.

På storblockig morän och i stark sluttning är skogen ofta orörd på tekniska och biologiska impediment. Inslaget av asp är påtagligt stor och omsättning av ved är hög. Tall och gran tillåts nå sin biologiska mognad och värdefulla substrat bildas för lägre flora och fauna. Fältskiktet med ett rikt utvecklat bärris av blåbär, ljung och örter som bergdunört, ängskovall, ärenpris och ängsvädd gynnar en artrik insektsfauna inkl fjärilar.

Vegetationstypen är karaktäristisk för Mälardalens strandnära förkastningar i nordbranter. Beståndens artvariation i trädsiktet med tall, gran, asp, sälg, ask och ek samt en under orörda betingelser inre dynamik skapad ljusmosaik ger förutsättningar för stor biologisk mångfald. Vid Helsingberget på Stora Härnön är barrskogen karg och vildmarksbetonad när branterna tvärt störtar ned i Storsundet, som är inloppet till Mariefred från Gripsholmsviken.

Hedlandet eller Mariefreds södra skog har under lång tid varit utmarker för kungsgården och innevånare i Mariefred. Fäbodhagen är en reminiscens från den tid då stadens borgare på sommaren drev sina kreatur på samfällda vallmarker. Karlsborg eller Fäbodhagen omnämns i 1822- års ekinventering; ”i ängen några spridda stora, halvstora och mindre skadade ekar – till det mesta stenbunden bergig mark med något gran- och furskog – omringas av stadsägor”. Ekhagmarker och lövskogslundar med betesprägel växer i strandnära miljöer kring Hedlanda gård och Karlsborg.

Landskapet kring Hedlanda gård har bevarade agrarhistoriska lämningar som är värdefulla för kulturmiljövården. Öppen odlingsmark på kuperad terräng omväxlar med strandängar, flerskiktade lövstrandskogar, lövrik blandskog, hassellundar och artrika ekhagmarker. I beteshävdad ekhagmark finns en stor artrikedom i träd- och buskskiktet med grova ekar, vildapel, hägg, hassel, hagtorn och slånbyn. Markerna hyser en tilltalande för biologiskt liv växling mellan gläntor och tätningar samt fuktmosaik i den kuperade terrängen. Inslaget av död lövved av asp och sälg är påtagligt högt och värdefullt för fågellivet. Vid Bäcktorp, öster om Hedlanda, finns en bäckravín med ask, klibbal, hägg och hassel med örtrik flora av vätteros.

Lunden med planterad ekskog på Stora Härnön är en gammal löväng. Hovstallängen under kungsgården, med artrik lundflora av lungört, vårärt, ormbär och rikligt med hassel.

C-J Clemedson anser att lundområdena på Härnön är ett av de få i Mariefredstrakten som förtjänar benämningen löväng i ordets rätta bemärkelse. 1822- års ekinventering bedömer ön ganska lämplig för ekodling genom en stor mängd ekplantor och tät underväxt av hassel. ”Ön skall vara särskilt arrenderad av brukspatron Warendorff och läser kontraktet om 5 år vara tilländahållit”. Södra delen av Härnön är naturreservat om 64,5 ha varav 40 ha land.

Kulturvården

Skogslandskapet på Hedlandet koloniserades sent. Fast bebyggelse uppträder först på 1600-talet på låglänta marker som utnyttjade blottlagda ängsmarker. De tidigaste bosättningarna finns således kring Karlsborg och Hedlanda gård. Byggnaderna tillkom för underlätta djurhållningen på sätrar och fäbodvallar på Mariefreds södra skog. År 1590 24/4 erhöll gårdsägare i Mariefred samfällda marker för svedjefall, ängsbruk och bete söder om staden, på Hedlandet, genom en donation av hertig Karl.

Svedjebuket var allmänt förekommande på utmarken och sanktionerat. År 1583 uppmanas jordägare i en hushållsförordning från Nyköpings slott att ”ithem skall hvar gårdsfogde låte hugge årlige svedjeland”. Tillfälliga åkrar gav långt större skördar, upp till fem gånger, än på små fasta åkrar i inägan. Ängsbruket var självfallet värdefullt och flertalet slätterängar låg kring Hedlanda gård.

År 1785 kom skogen mellan Taxinge och Läggesta sund att delas upp i 37 långsmala jordlotter i nord- sydlig riktning för att erhålla en rättvis fördelning av de till större delen karga markerna på höjdernas skogsmark och bättre ängsmarker nära Mälaren. Den småskaliga ägarstrukturen med smala skiften är ännu idag tydlig i det småkuperade skogslandskapet. Ägarfördelningen är karaktäristisk för Mälardalens förkastningsbranter som brukades som samfällda utmarker till slättbygdens byar och som senare vid skiftena kom att splittras upp mellan gårdsägarna. Jämförelser kan göras med Husby by på Aspön och skogslandet vid Klinten – Ostra knall norr om Vallby socken.

Corps-de-logiet på Hedlanda gård är uppfört på 1700- talet medan flygelbyggnaderna är äldre, troligen från 1600- talet. Gården bildades genom sammanslagning av flera jordlotter vid skifte år 1785 av ägare till fem gårdar i Mariefred. Det ålderdomliga kulturlandskapet kring gården har ett stort värde för friluftslivet. Variationen av markslag i den kuperade terrängen, allé med blandädellöv, stenmurar, stora ekonomibyggnader och magasin, gårdsnära ädellövskog och stor fruktträdgård bidrar till en tilltalande landskapsbild.

Tidstypiska torp uppförda på sent 1800- tal i skogsbygdens gläntor på Hedlanda gårds ägor är Bäcktorp, Täckhamra och Ludvigsberg.

Vid Loviken ligger Karin Månsdotters ålderdomliga stuga där hon vistades under Erik XIV:s tid på Gripsholms slott. Kulturmiljön kring den låga, rödfärgade stugan har ett högt värde. Marken var fram till 1950-talet betesmark. Vegetationen är lövträdsrik av ek, lind, fågelbär, slån och en örtrik flora med gulsippa.

Friluftsliv

Tillgänglighet

Strandområdet har förändrats radikalt sedan järnvägen upphörde. Byggnader, bryggor och privatisering har medfört en sämre tillgänglighet. Vid Sjöbygget finns ett fritidshusområde och strax intill en lundskog av ängsek-typ med hassel.

Stränderna längs förkastningsbranten är skiftande och på flera ställen vassfri. Oexploaterad strand finns väster om Karlsborg. Strandängar av eutrof karaktär förekommer främst vid Hedlanda gård och vidare österut in i Härnövik. Stundtals är vassbältet relativt tunt där moränen är stenig och lövskogen möter vattnet.

Den kuperade terrängen skapar goda förutsättningar för vackra utsiktsvyer i landskapet.

Utvecklingsmöjligheter

Torsholmen bör göras mer tillgänglig för besökare. Växtligheten är stundtals tät och igenväxande efter beteshävd på gammal utmark, som tillhörde Gripsholms kungsgård. På ön finns en grov, gammal ek som lider svårt av igenväxning. År 1999 var omkretsen 6,73m.

Vandringsled bör tillskapas från Läggesta, genom skogslandskapet med utblickar över Gripsholmsfjärden, till Stora Härnön. Möjligheter att utnyttja tågtrafiken tillbaka bör finnas.

Turism

Befintliga anläggningar

Normalspårig järnvägstrafik med rälsbuss upprätthålles under sommartid mellan Läggesta station och Taxinge- Näsby med krog och "kakslott".

Utvecklingsmöjligheter

Spårvägstrafik bör fortsättningsvis för turism-ändamål bedrivas. Ev utökad verksamheten med dressin då landskapet erbjuder många tillfällen till vackra scenerier.

Hot

Förtätning av bebyggelse och privatisering i strandnära miljöer samt storskaligt skogsbruk anses hota riksintressets värden.

Skyddsbehov

Strandskydd

Utvidgning av strandskyddet till 300 m föreslås från Stora Skallaholmen till tomtområde vid Sjöbygget och från Sjöbygget till länsgränsen i Härnövik.

Övrigt

Granplanteringar på ängsmark bör på sikt ersättas av lövskog och barrträdens dominans bör successivt minska till lövträdens fördel omedelbart norr om reservatet på Stora Härnön. 1822- års ekinventering nämner området som "bergig med grus på lera, men tätt bevuxen med lövskog, hassel – hvaribland en och annan stor förvuxen ek".

Övrigt

Källförteckning- rapport Mälarstranden

KULTUR

Sörmlandsbygden 1965, 1967, 1983, 1985, 1988:1 & 1988:2

Sörmländska fornminnen 4 Eskilstuna Erik Floderus Södermanlands hembygdsförbund och RAÄ Mångtydiga fornlämningar Mats Burström SAR nr 27 1993

Tosterö kommun Ivar Schnell Södermanlands hembygdsförbunds sockenbeskrivningar för hembygdsundervisning nr 22

Kärnbo och Mariefred Kultur Vegetation Flora C -J Clemedson Sörmländska handlingar 30

Selaön Kultur Vegetation Flora C -J Clemedson Sörmländska handlingar 22

Toresund Kulturhistoria Vegetation Flora C -J Clemedson Sörmländska handlingar 38

Kafjärden – en minnesskrift Ivar Schnell 1970

Jäders sockenkrönika Magnus Collmar 1951

Selaön – en järnåldersbygd Elin Säll CD-uppsats Inst för arkeologi och antik historia Uppsala Universitet 1998

Kulturminnesvårdens riksintressen 2 kap 6§ NRL – beskrivning av länsantikvarie Lena Bergils
1989-03-02
Prästgårdsinventering 1974 – 75 Södermanlands län
Byggnadstradition i sörmländskt landskap Lst
1000 år i Tumbo och Kvicksund 2000 Esbjörn Blåpannas Gille & Eskilstuna Muséer
Tretusen år i Eskilstuna B Johansen & I-M Pettersson 1987
Björktorp – tillbakablickar på liv och händelser i en liten sörmländsk by A -B Rosell Strängnäs
1999
Skolväsendet på Tosterön 1844 – 1960 Aspö – Tosterö hembygdsförening
Mälardalen - en gemensam historia Mälardalsrådet rapport 1994:1
Fornborgar och bevakningssystem i Rekarnebygden Olle Lorin 1978
En sörmländsk å Hasse From 1984
RAÅ UV 1995:57 Stockholm
Delar ur Helgarö socken historia under 100 år Vuxenskolan 1988

NATUR

Riksintressen i Södermanlands län Lst nr 4 1995
Naturreservat och naturvårdsområden i Södermanlands län Lst nr 2 1988
Landskapsvårdsplan för Eskilstuna kommun- norra delen Lst 1980
Översiktlig naturinventering i Strängnäs kommun Lst nr 6 1975
Översiktlig naturinventering i Eskilstuna kommun Lst nr 3 1975
Sundbyholmsarkipelagen – inventering av kärlväxter och svampar Lst rapport 1990
Sörmlands natur Naturvårdsprogram Lst 1991
Naturinventering i Sörfjärden Lst nr 1 1982
Naturvården i kommunernas planering rapport 44 del 11 1979 Naturvårdsverket & Statens
planverk
Svampfloran i tolv sörmländska lövskogar Lst Rapport M-2002:1
Miljöstrategi Lst rapport nr 1 1995
Mälarens vatten – Mål och åtgärder Mälarkommittén 1993
Ängs- och hagmarker i Södermanlands län 1992 H Rydberg, P Vik Lst
Sörmlands flora H Rydberg & H -E Wanntorp Botaniska Sällskapet i Stockholm 2001
Miljön i Mälarenregionen Mälardalsrådet rapport 1993:1
Ridö- arkipelagen i Mälaren naturinventering del 1 vegetation och flora av L E Kers SNV pm
1071 1978
Fåglar i Eskilstuna kommun Ornitologiska Klubben i Eskilstuna 1994
Sundbyholm L Eisele Eskilstuna kommun 1996
Eskilstunas Natur L Eisele Eskilstuna kommun 1999
Naturvård i Eskilstuna – Mål och handlingsprogram 1993 Eskilstuna kommun
Barvalappen- en slättlandssjö i Eskilstuna kommun Rapport 4 1982
Journal öfwer Skogsundersökningen i Nyköpings län år 1822 rörande ekeskogor
Svensk Botanisk Tidskrift(SBT) Volym 75 häfte 4 1981
SBT Volym 76 häfte 5 1982
Naturglimten Årg 27 Nr 1 2002 OKE

FRILUFTSLIV

Mälärplaneringen – rekreationsprogram 1983
Båtliv i och omkring Strängnäs – 75 år med Strängnäs Segel Sällskap 1919-1994

ÖVRIGT

Topografiska kartbladet Eskilstuna 1: 50 000
Topografiska kartbladet Strängnäs 1: 50 000
Ortofoto för Mälärstranden
Vägkarta 105 Eskilstuna Lantmäteriet 1:100 000
Geologiska kartbladet Eskilstuna SGU Nr 200 1959
Spår i Mälardalen Regionplane- och trafikkontoret 1994 P -O Wikström
Mälarenregionen i ett gränslöst Europa Linzie
Mälardalen i Sverige-serien Åse A & L -E 1993 Natur & Kultur
Mälaren och Hjälmaran – en ingång till Sverige 1993 Natur & Kultur
Mälaren – Seglatser och strandhugg Edvard Matz 1989
Södermanland i litteraturen Sobers 1990

Översiktsplan för Eskilstuna kommun 1990
Översiktsplan för Strängnäs kommun 2001
Kustområdet och skärgården i Bohuslän – en värdebeskrivning av ett nationallandskap enligt 4 kap miljöbalken Lst Västra Götaland 2000
Nedre Dalälven – ett planeringsunderlag och en samlad beskrivning av natur- och kulturvärden i ett område av riksintresse Lst Dalarna, Gävleborg, Uppsala och Västmanland 2000
Skånes kustområden – ett nationallandskap Lst i Skåne 2000
Ljusnan – planeringsunderlag för områden med särskilda hushållningsbestämmelser enligt 4 kap MB 2002, Lst Gävleborgs län.
Fördjudad intressebeskrivning för Mellersta skärgården och Svartsö enligt 3 kap NRL 1997 Lst i Stockholms län.

UNDERLAG FÖR NATUR - KULTURDATABANK

- Ängs- och hagmarksinventering, åtgärdsplaner. Länsstyrelsen Digitalt 1992
- Nyckelbiotopsinventering. Skogsvårdsstyrelsen Digitalt
- Sumpskogsinventering Skogsvårdsstyrelsen Digitalt
- Fornminnesinventering Lst Digitalt
- Byggnadsinventering för Eskilstuna 1972 – 1982 Eskilstuna museer
- Bevarandeprogram för natur- och kulturmiljövärden i odlingslandskapet Lst, Eskilstuna kommun 1992
- Bygd att bevara – kulturminnesvårdsprogram för Eskilstuna kommun del 1 Eskilstuna museer 1980
- Sörmlandsbygden 1988: 1 och 2
- Äldre vägar i Södermanlands län Vägverket 1995
- Landskapsvårdsplan för Eskilstuna kommun Lst 1980
- Prästgårdinventering i Södermanlands län Lst, Sörmlands museum 1975
- Ädellövskogsinventering Lst Digitalt 1987
- Alléinventering Lst Digitalt 1986
- Våtmarksinventering Lst Digitalt
- Natura 2000 Lst Digitalt
- Naturreservat Lst Digitalt
- Naturminnen Lst Digitalt
- Vilthägn Lst Digitalt
- Skyddsområde Vatten Lst Digitalt
- Strandinventering i Strängnäs kommun Lst 1975
- Vegetationskartering för stadsbygden i Eskilstuna kommun 2000
- Översiktlig naturinventering för Eskilstuna kommun Lst 1975
- Översiktlig naturinventering för Strängnäs kommun Lst 1975
- Naturvårdsplan för Södermanlands län Lst 1991
- Riksintressen i Södermanlands län Lst 1995 Digitalt
- Eskilstuna museer
- Artdatabanken register för rödlistade arter
- SCB
- Fiskeriverket
- Riksantikvarieämbetet
- Naturvårdsverket
- Mälarens Vattenvårdsförbund
- Översiktsplan för Eskilstuna respektive Strängnäs kommun
- Hembygdsföreningar i Eskilstuna respektive Strängnäs kommun
- Naturskyddsförening/ Ornitologisk klubb i Eskilstuna respektive Strängnäs kommun
- Friluftsförbundet i Eskilstuna och Strängnäs kommun

Deltagarlista på referensgruppen i Eskilstuna för projekt Mälarstranden

Johan Forsberg Plankontor
johan.forsberg@eskilstuna.se

016/102011

Eivor Rudin eivor.rudin@eskilstuna.se	Plankontor	016/101434
Kjell Westermark kjell.westermark@eskilstuna.se	Bygg & Miljö	016/101249
Maria Lindberg maria.lindberg@eskilstuna.se	Bygg & Miljö	016/101000 vx
Helena Hansson helena.hansson@eskilstuna.se	Plankontor	016/101958
Hans-Olof Söderström hans-olof.s@telia.com	Friluftsförbundet	016/353813
Leif Carlsson mihack@swipnet.se	Naturskyddsföreningen	016/514181
Håkan Gilledal hakgil@eskilstuna.se	Naturskyddsföreningen	016/425982
Ann-Cathrin Nikker Lennqvist 016/107001 www.marknadsforing.eskilstuna.se		Eskilstuna Marknadsföring AB
Anne Andersson anne.andersson@eskilstuna.se	Eskilstuna Museer	016/102742
Anna Götzlinger Anna.gotzlinger@eskilstuna.se	Eskilstuna Museer	016/102700
Sari Uusirantanen sari.uusirantanen@eskilstuna.se	Plankontor	016/100000 vx
Leila Aalto leila.aalto@eskilstuna.se	Plankontor	016/100000 vx

Deltagarlista på Strängnäs referensgrupp till projekt Mälarstranden

Lars Jönsson Åkerby 645 94 Strängnäs	Stallarholmens hbf	0152/40233
Sven G Nilsson Lundby skola 640 61 Stallarholmen Sveng70@hotmail.com	Stallarholmens hbf	0152/43100
Arne Ohlsson Norrby Malmby 64594 Strängnäs arne.ohlsson@telia.com	Naturskyddsföreningen	0152/25503
Jan Fridström Gyllenhjelmögatan 18 645 30 Strängnäs jan.fridstrom@telia.com	Strängnäs Gille	0152/15217
Claes- Urban Boström claes-urban.bostrom@strangnas.se	Fritid & kultur	0152/29660
Gun- Britt Welander Persson Askare Gård Vansö 645 92 Strängnäs	Fogdöns hbf	0152/20012

Ture Persson Askare Gård Vansö 645 92 Strängnäs	Fogdöns hbf	0152/20012
Inga- Lill Wallin Kvarnberga Fogdö 645 92 Strängnäs	Fogdsöns hbf	
Tomas Johnsson tomas.johnsson@strangnas.se	Plan & Bygg 073/9091115	0152/29340
Anna-Lena Lennström anna-lena.lennstrom@strangnas.se	Miljö	0152/29323
Maria Ekdahl maria.ekdahl@strangnas.se	Plan & Bygg	0152/29100 vx
Elisabeth Jansson Elmavägen 21 645 92 Strängnäs	Friluftsförbundet	0152/20159
Staffan Hellbom Skämbylövågen 23 E 640 60 Åkers stb staffan.hellbom@swipnet.se	Ornitologiska Klubben	0159/30349
Birgitta Karlsdotter Sofielund Aspö 645 93 Strängnäs	Aspö - Tosteröns hbf	0152/600 44
Gunilla Östling Gunilla.ostling@strangnas.se	Plan & Bygg	0152/29100

